Lengyel József

HÁROM HÍDÉPÍTŐ

Lengyel József * Három hídépítő

Lengyel József

HÁROM HÍDÉPÍTŐ

Elbeszélés egy alkotás előéletéről

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

1960

SIGHTSEEING

Ön tegnap érkezett Budapestre, tud néhány szólamot erről a városról, épp most jött a Gellérthegyről; gyakorta kattintott fényképezőgépével. Remélem, kitűnően sikerültek felvételei a folyóról, a hidakról és...

Á, azt is látta, hogy szépek a lányok, egészségesek a fiúk, békésen sütkéreznek a nyugdíjasok? És lefényképezte a gránát ütötte nyomokat is? A törmeléket, a szétlőtt palotát?

Színes film? Szabad egy pillanatra megnézni a gépét... Nagyszerű. Könnyű, és úgy látom, jól kezelhető.

— — — — — — — — — — — — —

Nálunk? Nálunk is vannak kitűnő optikai művek. És a Zeiss-Jena sem idegeneké — jonathán almán vesszük a felvevőkészülékeket, mint ahogy autóbuszokat adunk el, és személyautókat veszünk. Ön tegnap egy Ikarusz kocsin járt a Balatonnál. Személykocsit viszont Skodát, Moszkvicsot, Wartburgot, Varszavát láthat, de Mercedeseket is, mert jók.

— — — — — — — — — — — — —

Saját használatra színes film? Idáig még nem jutottunk. És sok amatőrnek van ilyen gépe?

— — — — — — — — — — — — — —

Bocsánat: Nem interjúvolok, idegenvezető vagyok. Nagyon örülnék, ha meg volna elégedve a Budapesten látottakkal.

— — — — — — — — — — — — — —

Fel sem akar menni a szállodába? Kérem, ahogy kívánja. Akkor üljön az elülső ülésre. Csakhamar olyan felvételek készítésére lesz alkalma, amilyeneket saját fotóriportereink se csináltak eddig. Elmulasztották, nem vették észre, eszükbe se jutott észrevenni. Megjegyzem, az 1-es autóbusz ugyanezen az útvonalon halad, én azzal szoktam utazni.

— — — — — — — — — — — — — —

Gondolja? Nem nagyon kényelmes? Hát az autóbusz, az autóbusz... A Szépművészeti Múzeumnál van a végállomása. Sok, nagyon sok kincse van ennek a múzeumnak, különösen szép spanyolok, Goya és El Greco. És van egy kis Leonardónk. Lovas szobor. Ezt feltétlenül nézze meg. Kevés mű van, mely oly kétségtelenül bizonyítaná, mint az, hogy nem a méretektől függ a monumentalitás!

— — — — — — — — — — — — — —

Á? Nagyon egyszerűen jutottunk hozzá. Egy nagyon szegény ember ajándékozta a múzeumnak, egy Ferenczy István nevű szobrász, aki sokáig élt Olaszországban. Elég jó szobrász volt, de hát... a kor, melyben élt... Még az az ember is, akit a „legnagyobb magyarnak" neveznek (ha érdekli, még lesz alkalmam elmondani, hogy az az ember, gróf Széche-

nyi István, nem nagyon örült ennek a címnek), még az is valahogy így írt róla naplójában:

„Ezen egyik műhely zugában megpillantok egy ifjú magyar honfit (Ferenczy), ki Csokonait mintázza. Sajnos, minden talentum nélkül való. Magunk közt szólván, nem hiszem, hogy magyar emberből valaha is szobrász válhassék".

A szóban forgó műhely Thorwaldsen műterme Rómában. És az így vélekedő nem valami ostoba ficsúr, hanem olyan ember, aki később — persze, nem a szobrászat dolgában — nagyon messze és nagyon élesen látott...

Indulhatunk.

... Itt balra ez a Gellérthegy, melynek tetejéről épp az imént fotografált. Jobbra, előttünk a híd roncsa, a volt Erzsébet híd. Hitlerék robbantották fel. Még nem értünk rá újjáépíteni, de nemsokára sor kerül erre is.

Sajnos, Budapest, egész Buda és Pest, ezzel a gyönyörű folyóval, stratégiai pont volt. Katonailag szólva: hídfő. Hitleréknek tartani kellett ezt a kulcspozíciót, míg egyrészt a Balkánról, másrészt Olaszországból visszahúzódnak vert hadaik. Mindaddig, míg a visszaözönlők mindkétfelől elérik az osztrák Alpokat. Nem nagyon sikerültek ezek a arrièregarde hadműveletek, de arra elegendők voltak, hogy a város jóformán elpusztuljon... Miután Pestet kiürítették, és felrobbantották az összes hidakat, ezt a részt, ahol mi most megálltunk, még hetekig tartották. Körülbelül hat héttel hosszabbították meg ekképp Hitler életét; úgy hiszem, felesleges most arról beszélni, hogy ez mennyi halálba került. De hát végül mindig az pusz-

tul el, aki felégeti a hidakat, aki csak pusztaságot vagy vízözönt akar maga után hagyni... Ilyen gyilkos öngyilkosság példátlan az emberiség életében, bár a világnak ezen a pontján nem volt újdonság a pusztulás.

Sokszor épült, dőlt romba, és épült újra ez a város. Római légió állomásozott itt, a Duna volt a határ, a limes. A római birodalom védvonala; a barbárság és Európa határa. A népvándorlás hulláma átcsapott a Dunán...

A hegy Gellért püspökről kapta nevét, az első keresztény hittérítőről. Állítólag itt, ezekről a sziklákról lökték a Dunába a pogány magyarok. Elég magas, elég meredek. A folyó akkor még, persze, közvetlenül a sziklák alatt folyt, ott ahol most eljöttünk. Gellértet belökték a folyóba, de azért ő és amit ő hozott, volt az a horgony, melyhez az új államot kötötték... Itt, előttünk a Várhegyen épült párszáz év múlva Mátyás reneszánsz palotája, és benne a kor egyik leggazdagabb könyvtára. De ez már a harmadik palota volt. Régészeink most tárják fel ezt a romokon mindig újraépülő várat... Mátyás palotáját a törökök pusztították el. A másfél évszázados török uralom is csak epizód egy ilyen városban. Itt jobbra, közvetlenül mellettünk, Musztafa pasa fürdője. Ez és alig valami még, ami a török világ másfél száz évéből ránk maradt. Még két fürdő, egy zarándoksír. Jelentéktelen. Semmi! De rengeteg a műkincs, a könyv, ami elpusztult.

Amit ott feljebb lát, ez a várfal. már csak restaurált műemlék; nem érdemes fotografálni. Feljebb a rom az összeomlott Habsburg birodalom királyi palotája. Mondhatnám, a kelleténél később omlott össze; Horthy

admirális a Habsburgok bukása után is huszonöt évig lakott még ott valahol...

— — — — — — — — — — — — —

Ő volt, kérem, a kormányzó. Súlyos idő az ország történetében. A palota művészettörténetileg, enyhén szólva, jelentéktelen. Talán mehetünk is tovább...

Balra az a kedves park, a volt Tabán. Még nem is olyan régen apró házak álltak itt. Iparosok, szőlőművelők girbe-gurba utcái; festőiek és macskaszagúak. A szép kalaposlányok és varrónők, akik még itt születtek... most már a legfiatalabbja és legszerencsésebbje is nagymama. De szépek voltak, s valamennyi színésznő akart lenni. Persze, lett belőlük mindenféle nő, éppen hogy nagyon sok „mindenféle", de alig egy színésznő. A legtöbbje már a farkasréti temetőben nyugszik, szegény apáik közelében, anyáik mellett. A fiútestvérek közül kevesen kerültek ebbe a nagy budai temetőbe, ahol így is olyan a szorongás, mint a krisztinavárosi búcsún. A fiúgyerekek kevés helyet foglalnak el Farkasréten, legalábbis az utóbbi ötven esztendőben. Adtak nékik széles helyet a harcmezők temetői.

Hát, kérem, ilyen város ez. A török árulással foglalta el. Visszafoglalni — rohammal kellett. Az osztrákokat is, akik a török után fészkelődtek be, 1849-ben ismét rohammal kellett kiverni. Rohamlétrákon felkúszni! Nézze! Ezekre a falakra! Ennek száztizenegy éve, három egyes egymás mellett. Horthyék is árulással, kényre-kegyre adták Hitleréknek. Visszavétele megint sok vérbe került... Alig tizenöt éve ennek... Mintha azért lenne szükség itt annyi hősre, mert annyi áruló akad.

Ön, lehet, nem beszélne így a hazájáról. Én, azt hiszem, így kell beszélni, nyíltan.

Íme, a Krisztina térre értünk. Itt volt valahol a Budai Színkör, egy fából épült színház. Sajnos, magam se ismerem ki magam... Nem értem. Hol is állt?

Látja, kérem, milyen nehéz lehet a kutatóknak, sőt még annak is, aki saját emlékeiben keresgél. Sok rom helyét befásították; valahol itt volt a régi Horváth kert is... Valaki, aki esetleg negyven évvel ezelőtt találkozott itt egy lánnyal, szerencsésnek tarthatja magát, ha felismeri a hajdani parkot. Akkoriban fiatalemberek találkoztak itt a Pestről hazajövő tabáni masamódokkal. Egy kedves cukrászda volt a közelben. A fiú, mielőtt bemerészkedett volna, megszámolta a pénzt a zsebben, óvatosan, de pontosan, hogy a nikkelt a rézzel össze ne tévessze...

— — — — — — — — — — — — —

Igen, valószínűleg most is pénztelenek a fiatalok! És nem, nem mondom, hogy ez ma kevésbé fontos. Fontos, de mégsem olyan, majdnem azt mondanám „életbevágó". Akkor halálos szégyen lett volna, de most azért meg lehet mondani: „Nincs egy vasam se"... Lekicsinyelni a dolgot én, kérem, sose szoktam.

— — — — — — — — — — — — —

Igen. Amennyire meg tudom ítélni, a kislányok valóban most is szépek...

— — — — — — — — — — — — —

Nem, kérem, én nem járok bárba; köszönöm a meghívást. Ha szükségét látja, egy másik kolléga veszi pártfogásába, azaz elkísérheti este. A Margitszigetet ajánlom. De sokkal egyszerűbb, ha nem kér idegenvezetőt...

Szóval, mi most a Krisztina térről jobbra, befordulunk. Ez az Alagút utca. Persze, érdemes volna kicsit tovább menni. Barokk templom és mellette a volt Áldássy telek. Ahol bizonyos Adam Clark, kiről önnek sokat szeretnék mesélni, épített szép házat. De a házat legjobb esetben is csak fényképen mutathatnám meg, mert néhány év előtt lebontották... Hát igen: műemlék védelem. Engem még a ház helye is érdekel. Lehet, hogy Clark az én hobbym...

Ez lesz itt az Alagút. Ezt ő építette, 1857-ben fejezte be. Most készítse felvételre a gépét. Ha valahol, itt érdemes filmet elhasználni. Tehát rajta!

— — — — — — — — — — — — —

Igen, ez a benzinfüst nagyon kellemetlen. Egyetértek önnel, azaz az orrom egyetért. De a szemem és az ön gépe más véleményen vannak. Én azt találom kellemetlennek, hogy nagy a lárma, kiabálni kell. Indítsa! Igen! Indítani!

— — — — — — — — — — — — —

Lehet. Az első filmkockák talán nem sikerülnek. A gép hibája, ha nem elég érzékeny... Most vagyunk középen! Innen már, azt hiszem, jó lesz! Mindig egyenesen előre. Az alagút fél oválisában, a füst aranyködében, ott, az aranyköd mögött a napfényben csillogó híd, melynek mi most nekirohanunk a sötétségből. Lassítsa a gépét, hogy gyorsuljon a kép... Sűrű aranyköd és a legpompásabb napfény. Micsoda szerencse volna, ha ezt az egyre csillogóbb hidat sikerülne megfogni! Az alagút és a híd... Aki akarta, aki tervezte, aki megépítette, soha ilyen szépnek nem láthatta, mint mi, akik ilyen könnyen az autónkkal ránohanunk, lenyűgözzük, s agyunk hártyáján és a fil-

men egyaránt megörökítjük... Csak tovább, tovább! Ne állítsa le a gépet.

Nekünk ez most esztétika. Ők azonban, az építők, elsősorban nem szépséget akartak alkotni, hanem hidat. És a hídhoz alagutat. Ez közgazdaság volt, országfejlesztés. És politika, közjogi vívmány. És technika. Elég a filmje? Akkor tovább! Ez a Lánchíd. A múlt század minden lexikonjában szerepel: a XIX. század első felének grandiózus technikai alkotása... Itt vagyunk, Széchenyi híd a neve, de Lánchídnak hívjuk. A tér, melyre az alagútból jutottunk, mielőtt felrohantunk a hídra, a Clark Ádám tér volt. Folytassa a felvételt: a hidat a hídról. Friss szélben pattognak a kis zászlók, új szél, új folyó, a híd is új — úgy új, mint a szél és a folyó: volt, marad és lesz.

— — — — — — — — — — — — — —

Ma már vannak nagyobb hidak. Tengeröblök felett ívelnek, de ez is semmi: ma már szinte híd köti össze az égitesteket. De ez a híd ettől nem lett kevesebb...

Nézze a két kőoroszlánt; az már a pesti hídfő. A budai hídfőnél is két oroszlán fekszik figyelve; nem volt időm megmutatni. Clark Ádámot már említettem. Ő építette. William Tierney Clark tervezte. A hídfőbe illesztett márványtábla őrzi a nevét és Széchenyiét. De sok olyanét is, akikre nem érdemes emlékezni. Széchenyi volt az iniciator, inspirátor, spiritus rector, hogy mondjam még, Tierney Clark a tervező mérnök, Adam Clark a megvalósító.

Most leszállunk, leadjuk kidolgozni a filmet; ezt kérem, a mi irodánk elintézi.

— — — — — — — — — — — — — —

Úgy gondolja, érdemes volt?... Nagyon örülök! Ha nem sikerültek a felvételek? Megismételjük. Kivárjuk a legjobb világítást, mindent, ahogy kell, hisz még lesz időnk.

— — — — — — — — — — — — —

Önöknél gyorsan kidolgoznak egy ilyen filmtekercset? Nálunk nem megy valami gyorsan, de azt hiszem, elég jól csinálják.

Nagyon szívesen beszélek a hídról. Ez a híd a hobbym, örülök, ha beszélhetek róla...

— — — — — — — — — — — — —

A legfontosabbal akarom kezdeni, nem úgy, mint a detektív történetek írói, akik a megoldás elhúzásán mesterkednek. Én, amennyire lehet, a titok megfejtésével kezdem, s aztán kerül a sor, ha ön is úgy akarja, a részletekre.

A híd gazdasági és politikai célokból épült. Ennek a hídnak rendületlen pillérei egy bástyát, az elavult magyar rendi alkotmányt — a nemességnek adófizetéstől való mentességét voltak hivatva megrendíteni... Kicsit kacskaringós mondat... Tudniillik már sokszor elgondoltam ezt a mondatot, és ahogy most hangosan is kimondtam, érzem, hogy szónokias, könyvszagú és kissé túlzó. Virágcsokor, s mikor kézbe vesszük, látjuk, hogy drótszárakon szorongnak a szegfűk... De mit tegyek! Már kimondtam...

Szóval, az bizonyos, hogy Széchenyi számára ez a „közjogi" tett, mármint a nemesi előjogok megbontása, fontosabb volt, mint a közlekedésügyi újítás. A tervező: William Tierney Clark, a nagy mérnök. Nem ez volt az első híd, mely az ő tervei szerint készült. De itt nyílt alkalma a Themze-hidaknál nagyobb, nehe-

zebben építhető alkotásra. A folyam széles. Áradásokkal, jégtorlaszokkal kellett számolni. Mindez felkorbácsolja egy technikus alkotóvágyát. Az alkotásvágy szerintem a legfontosabb. Persze, szerette a pénzt is. Furcsa lenne, ha nem szerette volna. De ha csak a pénz izgatta? Akkor rosszul számított. Sok vesződséget, utazgatást, rengeteg időt ölt ebbe a munkába. 1832-ben tárgyalt először a híd építéséről, és mennyi tárgyalás és megbeszélés követte az elsőt! 1839-ben szerezték meg az építéshez a királyi engedélyt, 1840-ben verték a folyó medrébe az első facölöpöt, mely az építést biztosító gáthoz kellett, és csak 1849-ben nyílt meg hivatalos ünnepség „keretében" a híd. De mi minden történt eközben, és milyen kevés maradt addigra már Tierney Clark életéből. S a harmadik építő, Adam Clark — nem ön lenne az első, aki a névrokonságból rokonságra következtet —, Adam Clark az építésvezető, nem rokona a diplomás mérnöknek. Egy malommunkás és egy szakácsnő fia. Ő vitte véghez, valósította meg, amit a másik kettő csak kigondolt, kitervezett. És azt is, amit kitervezni nem lehetett, amit ott a helyszínen, a folyómederben kellett kitalálni, megtalálni, felfedezni neki és munkástársainak.

— — — — — — — — — — — — —

És íme, ebből a politikai, gazdasági, technikai prózából lett az, amit ma mint műalkotást láttunk élni. A köztudatban még ma sem műalkotásként él. Mert autóbuszon utaznak, és gyalog járnak, és mint ön, Mercedesen röpülnek rajta. Nincs üvegbúra alatt, úgy tudom, nincs is oldalán márványtábla és ráírva: „Műemlék." Nem is kell, nem is szabad, mert él. Mert magassága és mélysége, ívelése és ritmusa, arányai és

finom rezgése csupa ihlető élet, jelenidő. Jelképe ennek a városnak. Híd a limesen? Inkább annak a jelképe, hogy nincs limes, ahol híd van...

Ezen a hídon járva ön megszereti ezt a várost. Úgy tudom, Liszt Ferenc miatt jött Budapestre? Ez a híd Liszt Ferenc korában épült. Liszt Ferenc, ki bárhova jut, „mindig hű rokon". Hű rokon lehet itt, aki bárhonnan is jött. Adam Clark Britannia szülötte volt, Magyarország fia lett.

Ön Liszt Ferenc nyomában jött, ez nagyon megkönnyíti feladatomat, melyre vállalkozni szeretnék. Gondolkozzunk együtt — nem találok más szót — az átlényegülésen. Azon, hogy a már jelzett premisszákból létrejött hidat mi már mint a művészet tökéletes alkotását voltunk szerencsések — ez nem közbeiktatott szóhasználat —, szerencsések voltunk — érzékelni. A ritmust absztrakt tisztaságában. Ezt önnek, zenésznek, nem nékem kell magyarázni. Az építészet — ritmus. Főképp ilyen formailag absztrakt műalkotásban, mint egy híd, mely ugyanakkor a legteljesebb konkrétum. Szép híd a jó híd, mikor ezer jármű dübörög rajta.

Egyébként — erre sokszor visszatérünk — a híd még egészen el se készült, de már kétszer is fel akarták robbantani. Elsőnek: Hentzi, a habsburg ellenforradalom generálisa. Sikertelenül. Aztán lövette, onnan a Gellérthegyről. Egy láncrészt sikerült elpusztítania. Az egész 10 font és 4 shilling összegű kárt okozott; ennyibe került a kijavítása. Ez volt az első.

A magyar szabadságharc vezetői, mikor visszavonulásra kényszerültek, egy percig szintén gondoltak a híd elpusztítására. De aztán jobb belátásra jutottak és

Dembinszky generális megelégedett a hídpallók felszedésével. Mert ez épp annyit ért a visszavonulás biztosítására, mint a híd felrobbantása, hiszen hat-nyolc nap alatt könnyen építhet hajóhidat az ellenség.

A hitlerista-nyilas robbantás, sajnos, sikerült. Elpusztult a Lánchíd. De íme: megint él. Ebben, ugyebár, nem kételkedhetünk. Ujraéledt és megmarad, és ha majd vasai megrozsdásodnak, és kövei elkopnak, akkor is újraéled! Ilyen Budapest!

Ez, félek, megint kicsit fellengzősen hangzik. De higgye el: mi csak eleinte beszélünk így, míg önt idegennek tartjuk. Mikor érezzük, hogy ön már nem udvariasságból dicséri „this pretty town", akkor majd elmondjuk sok hibánkat. Mert akkor bántana bennünket, ha az ön jó véleménye felülmúlná azt, amit megérdemelni szeretnénk. Egy ilyen kis ország, mint a miénk, nagyon érzékeny; nálunk számít az idegen véleménye.

ELSŐ VÁZLAT EGY ARCKÉPHEZ

Érdeklődése rendkívül lekötelez, meghat, most aztán elhagyjuk a fellengző szavakat. El se tudja képzelni, micsoda öröm a magamfajta hivatásos idegenvezetőnek, ha „kliensét" is érdekli az, amire saját érdeklődése is koncentrálódik.

Miután már látta a hidat, felülről a Gellérthegyről, oldalról, mikor a parton álltunk, és úgy mondhatnám, belülről, mikor az alagútból rárohantunk — kérem, ne tekintse ezt az idegenvezető kötelező hízelkedésének —, az ön tegnapi koncertjére emlékezve, már nem igyekszem suta szavakkal, mintha egy nagyszerű verset akarnék szótár segítségével lefordítani, a híd ritmusáról, az örök ritmusról beszélni, mely a kőben és vasban együtt él vízzel, éggel, és várossal, s amely emberkéz alkotta szigorú törvényű mű, tájkép, jelkép és történelem is. Mikor a megértett mű már felkelti az alkotók iránti érdeklődést, róluk kell beszélni.

A történet egyszerű sorrendje is azt követeli, hogy az első képet Széchenyiről rajzoljam. Ő akarta a hidat. Ő kereste meg, és zseniális módon meg is találta azt a két férfit, aki megvalósitotta el nem múló álmát.

Önnek gróf Széchenyi neve aligha mond valamit, ámbár saját korában ennek a névnek jó „publicity"-je volt Angliában. A *Quarterly Review* már 1825-ben figyelmes lett Széchenyi tevékenységére. A *Times*szel való kapcsolatának csak 1860-ban bekövetkezett halála vetett véget. Cikkei és sugalmazott cikkei mindvégig sok nyugtalanságot okoztak az osztrák birodalom urainak. A *Times* bécsi munkatársát, Mr. Thomas Birdöt, ki is akarták tiltani a császárvárosból. Aztán a rendőrállam tapasztalt hivatalnokai mégis a simább utat választották. „Beszéltek" Mr. Birddel... De hát ma már ki tud erről... kerek száz éve ennek.

Megpróbálom egy szóval jellemezni Széchenyit, így talán felvillan a kép egésze. Széchenyi: a magyar Byron...

Alighogy kimondtam, kínosan érzem, hogy ez a hasonlat jobban sántít, mint az efféle mindig is sántító hasonlatok általában. Hiszen ha magának Byronnak személyét akarnám a Byron-„fogalommal" meghatározni, még ez is nagyon kétséges sikerű kísérlet volna. Úgy értem: a Byron személyére alkalmazott Byron-fogalom is sok korrekciót igényelne — annál inkább Széchenyi és Byron összehasonlítása. Byron költő volt, Széchenyi reálpolitikus. Rendkívül éles szemű és messzelátó. Ugyanakkor egy különös látáshiba üldözi. Amit a nagy messzeség ellenére pontosan lát, azt időben is közelinek érzi. Csak egy példát: az 1848-as és már az előbbi európai forradalmak mögött is őt már vagyontalanok uralma, mondhatnánk a kommunizmus kísértete ijesztette. De nincs-e ebben a látnokiságban a költővel rokon képesség?

Byron nagyon szép volt, Széchenyi, véleményem szerint nagyon csúnya. Összenőtt busa szemöldök, nagy húsos, érzéki orr, olajos szemek. Szinte törökösek, mint az epés sárga arcszín is. Homlokán a ráncok folyton mozognak, és furcsán kísérik gyorsan változó kedélyhullámzását. De — byroni vonás vagy korjelenség? — ez a csúnya férfi veszélyes volt a nőkre, még veszélyesebb nős férfiakra; olyan sikerei voltak, hogy azok élete végéig kínozták: a szerencsétlen szerelmek a testét vagy a lelkét, a szerencsés szerelem a mozgásszabadságát...

No de a legnagyobb különbség Byron és Széchenyi közt az, hogy Byron belül látta Angliát, s ezért lenézte és gyűlölte, Széchenyi, a Habsburg-birodalom ifjú arisztokratája, saját hazájával hasonlította össze az iparosodó, polgáriasodó, a jobbágyságból kiszabadult, vasútépítő, gépgyártó országot, ahol sok jót látott, és ezt a jót haza akarta vinni szegény hazájába. Ezért anglofób Byron és anglomán Széchenyi. Összeköti őket az a kozmopolita közösség, melyben Európa arisztokratái a XIX. század első felében éltek, barátkoztak, szeretkeztek. Byronnal sohase találkozott Széchenyi, de egy londoni szalonban természetesen megismerkedett a „bolondos" Caroline Lambbel, Byron híres szeretőjével...

Még csak egyet, mielőtt Széchenyi életéről kezdtek beszélni — igen szűkre méretezett keretben —, és csak amennyire ez a híd előéletéhez tartozik. Talán sikerül így az ön érdeklődését fokozni. 1840-ben — az akkor már akadémia-alapító, Duna gőzhajózást megindító, Duna-szabályozó, a selyemtenyésztést propagáló „Szederegyelet"-et alapító, magyar rendi or-

szággyűlésen először magyarul felszólaló (ez, kérem, nem volt kis dolog és személy szerint is nehéz, mert Széchenyi még alig tudott az anyanyelvén beszélni) — jelentős államférfi nagy politikai ellenfele, Kossuth Lajos egy beszédében „a legnagyobb magyar"-nak nevezi. És Széchenyi azonnal észreveszi: mi az ellenfél szándéka. Egy pillanatra se tántorítja meg a dübörgő tetszés.

Odamegy Kossuthhoz: „Mért emel oly magasra, hol nem tarthatom magam?" — kérdi.

Ez persze minden, csak nem szerénység. Egy ember, aki mint Széchenyi ötven éven át vezet naplót, mert minden gondolatát feljegyzésre érdemesnek tartja, aki annyiszor vétett a szerénység legelemibb kívánalmai ellen, aki ifjúkorában oly szívesen volt enfant terrible, és játszotta az enfant terrible szerepét a Szent Szövetség bécsi kongresszusi báljain, mindennek inkább nevezhető, mint szerénynek. Csak — nagyon éleslátó. Azonnal, ott a dübörgő éljenzések közepette is megértette, hogy nagy ellenfele ezzel a szoborrá emeléssel, szentté avatással kővé merevíti, és megfosztja a további kezdeményezések lehetőségétől.

Vajon sok ilyen politikusról tudunk bárhol a világon, aki ilyen pontosan és gyorsan kiszámítja a dicshimnusz reális értékét, s aki így belelát ellenfele veséjébe? Igaz, Kossuth is kevés van, aki így tud támadni. Egyébként a legnagyobb magyar e korban mindinkább Kossuth lett. De még inkább, mindjobban — és valójában Petőfi.

De hagyjuk ezt, mert teljesen magyar ügyekről lenne szó, melyeket indokolni és bizonyítani kellene. És akkor sose jutunk el a hídig, a híd alkotásának elő-

életéig. Széchenyi ifjúkorához kell visszatérni, mert ez valójában ide tartozik.

— — — — — — — — — — — — — —

Széchenyi, Byron ifjabb kortársa, 1791-ben született. Nagy élménye a napóleoni háborúk. Még szinte gyermek, mikor az osztrák seregbe kerül, és egy ilyen gazdag főúr természetesen a főhadiszálláson teljesít szolgálatot. Egy ideig parancsőrtiszt a kövér, szuszogó és tehetségtelen Schwarzenberg herceg mellett — a legjobb iskola arra, hogy megtanulja Napóleont tisztelni. Mint Schwarzenberg herceg fiatal segédtisztje vett részt a lipcsei nagy csatában is, a „népek csatája"-ban. Valami jelentősnek szánt paranccsal lovagolt ott, és bátran is viselkedett.

Aztán nemsokára megkezdődött a bécsi kongresszus. A Szent Szövetség alkudozásba kezd a már biztosnak látszó zsákmány felett. Ezt a hosszadalmasságot ragyogó bálok, szerelmi intrikák, pénzügyi manőverek tették változatossá. A fiatal lovas kapitány, ifjú arszlán, kiveszi belőlük a részét, sőt részénél is többet. Mert ha a szerelmi három és ötszögek Bécsben ekkor a bontonhoz tartoztak, azért az még a kongresszusi Bécsnek is kicsit sok volt, hogy bátyja feleségével, Karolinával kezd szerelmi viszonyt.

Az a Karolina, aki I. Sándor orosz cár ranglistáján, vagy hogy hívjam, a „la beauté coquette"[1] jelzést viseli. Mert I. Sándor cár, a „szép Alekszander" szerelmi ügyekben is legfőbb ítélkező kívánt lenni Bécsben. Ő állapította meg a szépségek rangsorát és fajtáit, és ő vezényelte Bécsbe féltucat hercegnőjét, mindmeganynyi jól dolgozó politikai ügynököt. Köztük Bagratyion hercegnek, sok csata hősének és Borogyino hősi halott-

jának özvegyét is. Bagratyionné bálján azt játszották, hogy a táncosnőknek bekötött szemmel kellett felismerni, ki a táncosuk.

Szép fiúkat is hozott a cár. A legnagyobb sikere adjutánsának, gróf Csernovnak volt, aki olyan szűk selyemnadrágot viselt, hogy a hölgyek nála — mondhatnám — nem zsákban vettek macskát. Mintha a Napóleon sikereitől eunuccha vált diplomaták, vezérek és uralkodók — ez a jelző persze nem az említett adjutánsra és a katonákra vonatkozik — most kárpótolni akarnák az elmulasztottakat.

Széchenyi és sógornője, a „beauté coquette" talán kicsit őszintébben csinálta, mint a többiek; fiatalok voltak. De amin a kongresszusi bálok közönsége csak nevetgél, hogy Széchenyi Pálné született Caroline Meade az angol arisztokrácia sarja és Lichnowsky hercegnő nevelt lánya túl messzemenő flörtbe kezdett heves fiatal sógorával, azt a pietista apa — valamikor hasonló bűnök vétkese — mégse tűrheti szó nélkül. Száműzeti fiát, már ahogy ilyen ifjú szalonhőst száműznek — Metternich herceg egy megbízatással Nápolyba küldi. Megfigyelőnek Murat udvarába.

Kitűnő hely, ahol igazán el lehetne feledni egy bécsi szerelmet. Kalandokban nincs is hiány, és ha mindamellett nem feledi el Karolinát, a sógornőt, annak Byron és a goethei Werther-divat az oka. A naplóban, melyet akkoriban kezd írni, igen gyakran feltűnik a szerencsétlen szerelem emléke. S mert a naplót élete végéig írja — egész az utolsó pillanatig szerepelnek wertheri és Childe Harold-i reflexiók. Érzelmesen nézi a naplementét a hegyek felett. Divat ez is, mint a „demonizmus" vagy az öngyilkosság gondolatával való

játék. Az öngyilkosságnak persze „egy magas hegyen", egy kőszirten kellene történni. Lehetőleg magasan és minél messzebb. Például az se volna rossz, ha a Niagara-vízesésbe dobná magát... Lelkiismeretfurdalásai is vannak, amit katolicizmusa is követel, egy elnémetesedett, aulikus, a Habsburgok sorsához kötött magyar mágnás katolicizmusa. És ekkor még az az érzés is csak divat nála, hogy pillanatnyi habozás nélkül végezni kellene magával, ha nem volna kész valami nagy, az egész emberiség javát szolgáló tettre áldozni életét.

A nagy szerelmek és naplóbeli romantikus ábrándozások persze nem zavarják a tényleges szerelmi kalandokat, melyekben most bécsi grófnők, álarcosbálról hazakísért orosz hercegnők, a cenki uradalomban dolgozó jobbágylányok, kastélybeli szobacicák után — útszéli olasz kocsmák szolgálói, majd Murat nápolyi udvarának sokféle hölgye szerepel. És mert a fiatal lovas tiszt bizonyos Childe Harold-i pózokban mutatkozik Nápolyban, ahol Napóleon volt őrmestere királyi udvartartást igyekszik a csillogó nevű nemzetközi kalandor bandával összehozni, az egyik lady egyenesen üldözi szerelmével. S ugyanakkor, midőn egy hercegnő férje párbajra hívja, ő már egy harmadiknak, negyediknek udvarol.

Nemsokára abbamarad a diplomácia, újra kezdődik a háború. Széchenyi Milánóban jelentkezik ezredénél, és néhány hónap múlva — már nem mint diplomata, hanem mint az ötös huszárok kapitánya — vonul be Nápolyba. Nápolyban-e vagy még a hadjárat alatt — trattoriában-e vagy palotában — ezt talán maga se tudja —, olyan szerelmi emléket kap, amit aztán iga-

zán nem lehet elfelejteni. A győztes huszárt megsebzi a venerea.

Betegen utazik Bécsbe, a bécsi orvosok higanypilulái úgy-ahogy kigyógyitják. De mire talpra áll, mire Párizsba kerül, Schwarzenberg főherceg főhadiszállására, már vége a háborúnak, és vége Napóleon száznapos uralmának.

Párizsban ekkor, Waterloo után, a győztesek, az orosz, angol és a Habsburg-birodalom seregeinek tisztjei flangíroznak az utcán. A környező erdőkben, külvárosokban és falvakban pedig az idegen katonaság nyeleti a francia néppel a legyőzöttség keserűségét.

Különös világ ez itt, ahol a győzők, és közülük éppen a műveltebb, a franciául beszélő tisztek — itt Párizsban sokkal inkább érzik cselédvoltukat, mint odahaza. Azt, hogy ők cár- és császárszolgáló cselédek.

Nem utolsó sorban Napóleon irtózása a republikánus, jakobinus demokráciától segítette győzelemre a Szent Szövetséget. Ám a harctéren legyőzött koreszme befészkelődik a győzők agyába. Itt a francia fővárosban tanulnak alkotmányjogot I. Sándor cár tisztjei. Meglehetős gyorsan és jól tanuló tanítványoknak bizonyultak. 1825 decemberében Szentpéterváron már a Szenátus téren állnak, a cári önkényuralom megdöntésére készen. Ők, ezek a tisztek, a „dekabristák", akik I. Nyikoláj ágyúinak tüzében esnek ott el, már felkészülten az önkényuralom elleni tiltakozásra, de támadni még nem tudón.

Párizsban van Lady Holland és Lord Holland is, Fox, a nagy liberális államférfi unokaöccse és követője.

Lord Holland a polgáriasulás, az alkotmány és az amerikai szabadság tiszteletét mint családi tradíciót

ápolja. Lady Holland még radikálisabb — persze a maga módján. A lady majdnem republikánus volna, ha nem imádná Napóleont. Ami férjénél következetes politika, nála hangos és feltűnésvágyó kihívás: ellendivat. Mikor a nagyvilági társaságban mindenki úgy tartja illendőnek, hogy Napóleont „a szörny"-nek nevezze, és mindenki siet kinyilvánítani örömét, hogy ezt a Bonapartét jó messzire, a Szent Ilona-szigetére vitték, Lady Holland hangosan tiltakozik az angol ármány ellen, mely szégyenleni való ravaszsággal bánt el a francia császárral. Számára éppen most nem „a" Bonaparte ő, hanem az Empereur.

Itt van ez időben Párizsban Becky Sharp úrhölgy is, kit saját ügyessége vezet abba a karámba, melyet „nagyvilági társaságnak" nevezünk — és Thackeray úr regényében regisztrálja ezt a tényt.

Éppily természetes, hogy Párizsban van gróf Széchenyi István lovas kapitány is, szardíniai, orosz, angol érdemrendek és a porosz katonai érdemkereszt tulajdonosa, bécsi és nápolyi kalandok hőse, Schwarzenberg parancsőrtisztje. De mintha itt Párizsban halványodna a jelentősége. Egy magyar vagy akár félig magyar katona, mégha arisztokrata is, ha a háború befejeződött, keveset számít a monarchia hadseregében. Ha nem érezné, éreztetik vele...

Széchenyi, akit szívesen lát társaságában lady és lord Holland, beszélni akar Schwarzenberggel. A herceg nem fogadja. Napokig előszobázik! Egy Széchenyi. Pedig semmiség, amit kérni akar, és korántsem sértené a fővezér körül tülekedő vetélytársak érdekeit. Mindössze útlevelet szeretne kapni, hogy Angliába utazhasson.

Három napig kényszerül előszobázni, szaladgálni, mire útlevélügyét elintézik. A felpöffedt herceggel azonban mégis találkozik. Nem a hivatalában, nem a főhadiszálláson, hanem az Operában. Valami Molly és Flóra nevű hölgyek páholyában, ahol a követ Schwarzenberg éppen aludt — Pesten azt mondanák, durmolt —, amikor a fiatal huszár belépett. — Kevéssé hasonlít alvó oroszlánhoz — mondja a hölgyeknek, és nem rest ezt bizonyítani. Rálép Schwarzenberg herceg jól fejlett tyúkszemére. Nem ahogy diplomaták szoktak, képletesen, hanem jó talpú huszárcsizmájával naturálisan.

A tottyadt ember felretten, dühösen körülnéz. A kis huszárkapitány kihívó mosolya és a hölgyek kuncogása korántsem változtatják oroszlánná . .

Széchenyi meghajol és távozik. De mielőtt elhagyná Párizst, egy jó kis mondást hagy emlékül a párizsi szalonok örömére: „Alapjában véve szomorú, hogy a hadsereg eleje ilyen nehézkes és követ lett!" A „mot" szerzője nem maradt ismeretlen, a tyúkszemre-lépési esetet Molly és Flóra szintén kiharangozták. A monarchia hadseregében Széchenyi sose viszi többre kapitányi rangnál.

Ó, nemcsak emiatt! Közrejátszott az is — legalább szerinte —, hogy mégiscsak magyar volt, az is, hogy vagyona függetlenné tette, és az is, hogy később hacsak képletesen is, de szívesen rálépett a tyúkszemekre... Még jó pár évig katona, még jönnek idők, mikor szeretne feljebb kerülni a ranglétrán, bár csak ritkán tartózkodik ezredénél, és elhanyagolja katonai karrierjét. Egyre szabadságot kér, utazgat, és naplót ír. Jól beszél olaszul, angolul is, leveleit franciául írja.

naplóját németül — magyarul talán csak a huszárainak kommandíroz, mikor nagy ritkán ott van az ezredénél.

Ha már előbb nem tudta volna, itt Párizsban aztán látta Széchenyi, hogy a „zsarnok" a „szörny". aki most Szent Ilona-szigetén van, akinek az angolok ott nem kézbesítik a levelet, ha a címzésben a „császár" szó előfordul, hogy az, akit most csak „a Bonaparté"-nak szabad nevezni, most is ezerszer több, mint legyőzői és kiváltképp ez a kövér osztrák herceg, Schwarzenberg.

Így teszi a Szent Szövetség Napóleont imádásra méltó nagy férfiúvá, aki megújította volna Európát, az egész világot, éspedig úgy, hogy egy fiatal Széchenyi is megtalálta volna ebben az Európában a helyét. Mert hisz Napóleon forradalmisága a szabadságnak csak a „jó" oldalait hozta volna minden republikánizmus és jakobinizmus nélkül. Szóval az igazi, a nagy ember uralkodna a világon... Mennyi csábítás egy Habsburg előtt hajlongó magyar származású grófnak. Mért volna szörny? Végre is ehhez a „szörnyeteghez" adta feleségül Metternich Ferenc császár leányát... Kicsinységük teszi naggyá Napóleon elleni gyűlöletüket, aki még óriásibb, mióta a törpék megkötözték, mint Gullivert. Érdemes-e néki Steflnek lenni Bécsben, Metternich protezsájának és ügyes bonmotkat és versidézeteket írni a naplójába? Hogy ezzel tündököljön a társaságban? És micsoda tündöklés ez? Sötét, összenőtt szemöldökéért, gyors felhevüléseiért egymásközt „a kis kéjvágyó töröknek" nevezik a szépasszonyok. Csak ha kettesben maradnak, áll el a szavuk, és csak lihegnek... De a nevét még ők se,

senki se tudja rendesen kimondani — Szecheni, Secheni — ördög vigye, nem volna-e jobb teljesen magyarnak lenni, Széchenyinek, és világfájdalom helyett ezt a Magyarországot tenni európaivá, európaibbá mint Ausztria, ahova ő és a magafajta a parasztból, a földből kisajtolt vagyonukat viszik és herdálják? Még jó, hogy az apja a háború alatt rendbehozta a család pénzügyeit. A háború idején ára volt a lónak, zabnak és a búzának. De most már megint zsidó pénzemberekhez kell fordulni, mert egy Széchenyinek mindenért duplán kell fizetni, Bécsben is, ahol meg kell mutatni, hogy úr, külföldön is, mert ott nagyon nagy úrnak tartják, öt lovat fognak könnyű kis kocsijába, és így utazik Franciaországban. Pedig ha jól megnézzük, grófságuk nem is olyan régi. A Széchenyiek nagy gazdagságát nem hódító oligarcha, hanem az ellenreformáció egyik papja szerezte. Kölcsönadó, protestáns birtokokat kikunyoráló, testvéreit gazdagító, kurucok és császáriak közt közvetítő, nem nagyon bizalomgerjesztő pap. Ez a bizonyos kalocsai érsek kotorta összse a Széchenyi-vagyont. De vajon nem különb-e ő, akinek a nevét rendesen kimondani is lusták Bécsben és Párizsban, nem különb-e ő mint a Hohenbergek, Lichtensteinek vagy Schwarzenbergek? — Schwarzenberg a pöffedt senki, mikor Napóleon seregeivel kell megütközni, most meg szenvtelen gőgű dagadt nagyúr a párizsi páholyban. Elég volt! Eleget hajszolta lovát, hogy ostoba parancsait hordozza, melyeket szerencsére senki se akart teljesíteni. Szerencsére, mert teljesen értelmetlenek, idejétmúltak voltak. Idejétmúltak az aznapi csatában és elavultak a napóleoni hadászat új formái között. Ez és az ilyen-

fajta ostoba vénemberek mint Schwarzenberg, akinek Párizsban a tyúkszemére lépett, és a még butább Windischgrätz mondhatja majd neki Bécsben: „Az kellene, Stefl, hogy én vegyelek a kezembe, akkor még ember válna belőled"...

A londoni kirándulás műsora elég változatos. Vezetője Londonban a Habsburg-birodalom angliai nagykövete, herceg Esterházy Pál. Alig nevezhetnők barátnak, de birtokosszomszéd, aulikus mágnás, Habsburg-kreatúra. Aki magyarországi birtokait, magyar jobbágyait szipolyozza. Észvesztett tékozlásával még Londont is megdöbbenti. De hát ezzel emeli, Metternich örömére, a monarchia fényét. Úgy szórja a pénzt, hogy ehhez még az Esterházy-vagyon se elég. Adósságokat csinál, pénzeket vesz fel, váltókat ír alá. Pedig ennek Londonban fele se tréfa. Ez nem Magyarország, ahol egy mágnás az inasával dobathatja ki a hitelezőt, kit nemessel szemben nem véd a törvény.

Igaz, hogy nem védi, de jól védi az, hogy további, újabb hitelek kellenek. „Becsületszóra" tehát inkább lehet kölcsön adni, mint aláírásra. A bécsi-magyar és a bécsi-osztrák arisztokrácia ekképp a Rotschildok, Eskelesek, Biedermannok kezében van. Egy újabb bankcég is magasra emelkedik ez idő tájt, a görög Sináék bankháza. Ezek a bankosok már majdnem valamennyien bárók, vagy bárók készülnek lenni — nem

egész száz évvel fiatalabb a bárósága, mint Széchenyi grófsága...

Volt-e valaha lovas tiszt, aki uzsorás nélkül élhetett? Széchenyi bankárját Biedermannak hívják.

Széchenyi első nap a Brunet-hotelban szállt meg, ott jól főznek; francia a tulajdonos. A jó szakács már a fiatal Széchenyinek is fontos. Sokszor étkezik a követségen, Esterházyval együtt járnak estélyekre. Ő és a két főherceg, János és Louis, akik inkognitóban jöttek Londonba, s akikkel Esterházynál találkozik.

A régensherceg nagy díner-jén Széchenyi pironkodik — a Habsburgok miatt. „Szörnyű bután és ügyefogyottan viselkednek a mi jó uraink", vallja be magának, azaz naplójának, ezt a közismert titkot. De hát lám, Esterházy Pál se igen állja a sarat. Lady Heathcote, akihez együtt mentek, így szólítja meg a nagykövetet.

— I am so happy to see you — you was quite a child — it is now... I think about four years when I saw you the last time.[2]

Esterházy nem tudja; mit felelhetne. És lady Heathcote immár franciául folytatta.

— Je sois sûre qu'on vous aimera beaucoup ici parce qu'on n'a pas peur de vous.[3]

Esterházy nagyon lágyan — mi mást tehetett volna — feleli, hogy nem is kívánja ő, hogy féljenek tőle, jobb szeretné, ha olyan tehetsége volna, mellyel mindenkit magához vonzana.

Az angolok ezt az Esterházyt egy fiatal és nagyon szembetűnő ravaszságú rókához hasonlítják. A megtisztelő összehasonlítás alapja valószínűleg a két bárgyú főherceg János és Louis, vagy Knorr báró és Pil-

lendorf, az attasék. Hozzájuk képest még Esterházy is róka.

Széchenyi „jóban van" Esterházyval. Együtt járnak lebujokba, és ha Miss Mills nincs otthon, és ha a Green Street 17-ben valami gentleman elriasztja őket, akkor az utcán próbálnak ismerkedni.

Éjféltájt találnak egy feketébe öltözött nőt, kire egy öreg mama vigyáz. A bécsi Hübschlerinekhez szokott két úr odamegy. Széchenyi „Jó estét" kíván a nőnek. Ezen felbátorodva Esterházy már megcsipkedi az arcát. De a nagykövet itt is kudarcot vall.

— You Gentleman are mistaken[4] — mondja a fekete ruhás nő. És szavainak nyomatékot adott, hogy egy olyan testes angol közeledett, amilyet még életükben nem láttak. A két úriember gyorsan „Jó éjszakát" kíván, és eliszkol. Így aztán nem is tudták meg ki lehetett az az új, cseppet se shakespeare-i „black Lady of Sonetts".

Esterházy Pálnak nem volt elég esze, hogy nagyrabecsülje Széchenyit, neki ő mégiscsak a „kis Stefl", akit Bécsben senki se vesz komolyan. Széchenyinek sem volt oka, semmi oka Esterházyt becsülni: „Alapjában véve derék fiú. Még csak azt nem tudtam eldönteni, hogy én imponálok-e neki, vagy ő nekem — hogy én kellek-e neki, vagy ő kell nekem" — elmélkedik.

Valójában túlságos szükségük nem volt egymásra. Széchenyinek régi ismerőse a Meade-család, Karolina, bátyjának. Pálnak a felesége, akivel ama bizonyos bűnt elkövette, Meade-lány. A húgát Selinának hívják. Neki ugyancsak udvarolt, nevét a karjára tetováltatta, de „bűnt elkövetni", úgy látszik, Selina

nem volt hajlandó. A Meade-lányokhoz való kapcsolatáról tudott az egész londoni „jó társaság", sőt — így szokott ez lenni — többet és többfélét, mint talán maguk a szereplők. Az efféle pedig „érdekessé" teszi a jövevényt, és a meghívások egymást érik.

A kövér, csúnya Galles hercegnőt, Anglia régensének, a későbbi IV. Györgynek feleségét még Murat Nápolyából ismerte. Abból az időből, mikor Lady Proctor szerelmes leveleivel üldözte Széchenyit, és őrajta próbálta ki, mire is képes egy nő, ha vele szemben a kegyetlent vagy közömböst játssza. Más nőkkel szemben a tüzest játszotta... Galles hercegnő nem tartozott hódításai közé. Ez a hölgy szerelmi játékok céljára egy csomó jól megtermett szépfiút tartott, kamarásokat, csupa válogatott Adoniszt.

Londonban a régens, a leendő király, látja vendégül. Az első, ami Széchenyit meglepte, hogy a régens megdöbbentően hasonlít Schwarzenberg herceghez és saját ördögien csúnya s ördögien kéjvágyó hitveséhez. Csakhogy a pohos, felfújt és felfuvalkodott Schwarzenberg öreg idióta, aki mindig és mindenütt elalszik, és ez még jó. Anglia régense viszont fáradhatatlan, ha ostoba vicceket mesélhet, trágárságokat mondhat. Órák hosszat, megszakítás nélkül rotyog ez a fazék, de hát egy régenst aztán nem lehet elhallgattatni... Egyébként ez a pohos úr barátságosabb Széchenyihez, mint Schwarzenberg. Miután azzal kérkedett, hogy „magyar tábori egyenruhát" varrat magának, és a dolmányhoz már szerzett is megfelelő prémet, úgynevezett könnyű csevegésbe kezd órákig, megállás nélkül. Kimeríthetetlen tárháza esetlen, trágár anekdotáknak.

Más alkalommal a Carlton-house-ban ebédel a régenshercegnél szűkkörű férfitársaságban. A régens felajánlja, hogy lépjen be az ő ezredébe; Széchenyinek azonban elég esze van, és kitérően válaszol. Inkább kis huszártörténetekkel szórakoztatja az urakat. Két és fél, három óra hosszat tart az estebéd. Aztán a szolgák távoznak, az urak áttérnek a pezsgőre, és a régensherceg elkezd anekdotázni. Teljes négy óra hosszat egyfolytában. Otrombán, cinikusan; nincs trágár szó, amit csak jelezne; az anekdoták egész savaborsát az adja, hogy jó zaftosan kimondja őket. És a hallgatók egyetlen kötelessége: nevetni.

Lady és Lord Hollandnál érdekesebb a társaság. Lady Holland Széchenyit még Párizsból mint Napóleon tisztelőjét ismeri. Azt is tudja, hogy valamikor Nápolyban volt Murat udvarában. Ezért úgy rendezi a dolgot, hogy az asztalnál Széchenyit Murat volt „titóknoka" mellé ültette. Széchenyi mindenkit ismert Murat udvarában, kivéve ezt a nevetségesen komoly férfiút. Számára Nápoly szerelmi bolondozások központját jelentette, olaszos buffót, napóleoni bálok karikatúráját, ahol Galles hercegnő — az angol régens férfibolond felesége volt a társaság központja, és a kamarásai tiszta fehér selyembe öltöztetett selyemfiúk. Bajuszuk kipödört, szakállkájuk à la Henri Quatre...

A nápolyi udvar báljain annyi a valódi és kétes hercegnő, fejedelemnő, hogy együtt az már csak izzadó, tolongó csürhe... Madame Vaudricourt, Walewska grófnő, ki lengyelországi birtokairól kapja a pénzt, Napóleon hajfürtjét viseli egy medalionban, melyet az ágyban kinyit, és minden új szeretőjének

megmutat. Sokan látták így Napóleon haját... És eszébe jutnak Széchenyinek a saját bolondos levelei is, melyeket az angol hölgynek firkált — és a higanypilulák, később, Bécsben.

Murat-t élete nulla fokán ismerte meg, amikor éppen ott tartott, hogy elárulta Napóleont, gondolván: így király maradhat Nápolyban. Szegény ostoba király, egykor bátor közlegény, aztán rámenős őrmester, később selyemköpenyes és strucctollas marsall! Lovas furfangok és ripacsos, színészi rajtaütések megrendezője, Napóleon legkisebb húgának férje és nápolyi király, ostoba uralkodó. Későn árulta el Napóleont, és Napóleon visszatérte után későn állt újra gazdája mellé. Nem a harctéren halt meg, haditörvényszék végzett vele — és Széchenyi nem tartotta megtiszteltetésnek, hogy a „titoknoka" mellett ülhetett.

Itt, a Holland-house-ban azonban komolyan veszik Murat titkárát, talán jobban becsülik, mint Murat-t valaha is becsülték.

Lady Holland és a férje rendületlenül Napóleon oldalán állnak, ők Napóleon közismert tisztelői és mint ilyenek akarnak közismertek maradni.

Lady Holland az egész társasághoz fordulva közli, hogy könyvküldeményei rendszeresen megérkeznek Szent Ilona-szigetére. Ő mindent megtesz, hogy az angol hatóságok enyhítsék rendszabályaikat, melyek nem egyebek, mint a foglyul ejtett oroszlán kicsinyes ingerlése.

Íme, milyen érdekes asszony. És szép is, még mindig nagyon szép, pedig már tizenöt-húsz éve utazgat Európában, és „csinál politikát", újfajta módon.

Nem, vagy nemcsak a hálószobán keresztül, ahogy annyi nő csinálta azelőtt és még azóta is. Nem bújik diplomata férje mögé, aki a nagy Fox unokaöccse — a Napóleonnal való kapcsolatot ő tartja fenn és korántsem titokban.

Lady Holland leveleket ír, kijelentéseket tesz, cselekszik.

— Önt, mylady, csak szenvedélyesen lehet szeretni — mondja Széchenyi, mikor asztalbontás után sikerül közelébe kerülni. — Vagy szenvedélyesen gyűlölni — próbálkozik bécsi módra, gálánsan.

— Rendben van — feleli az ennél szellemesebb bókokhoz is hozzászokott szépasszony. — Mi asszonyok tudjuk, hogy a szalonokban nem mondanak udvariatlanságot... A kellemetlen megjegyzéseket akkorra tartogatják a férfiak, mikor egyedül maradnak.

Széchenyi zavarba jön. A lady az ő indiszkrét voltára célzott? Arra, hogy egyszer, még Bécsben, borközi állapotban a két Meade-lányról fecsegett valamit, amiért az unokafivér, Lichnowsky, párbajra is hívta... Úgy látszik, erről itt Londonban is tudnak... Talán azt is tudják, hogy olaszországi útjának ez volt előzménye és oka?

De a szép lady már egy másik beszélgető csoporthoz megy, és Széchenyi a lord Holland körül tolongók közé vegyül. Természetesen Napóleonról beszélnek. És mikor lord Holland észreveszi a szemöldökét rángató Széchenyit, mintha véletlenül tenné, Metternichre fordítja a szót.

— Kár volna elfelejteni, hogy Metternich herceg eredetileg a francia irányzat híve volt, Napóleon en-

gedelmes eszköze. Most, a nagy férfi bukása után, átvette bizonyos módszereit.

— Ó — mondta Caroline Lamb. — Ő rögtön észrevette, hogy lord Holland szavai Széchenyinek szólnak.

— No persze a módszernek csak azt a részét, melyet kárhoztatunk — folytatta mosolyogva a Lord. — Metternichhel csak itt Londonban ismerkedtem meg, elég felületesen. Semmi különöset nem találtam benne. Úgy viselkedett, ahogy elvárhatjuk egy némettől, aki a legújabb divatos regényekből tanulmányozta a francia élénkséget. Államférfiúi, figyelő éleselméjűségből, vagy a valóban finom és szellemes társasághoz szokott udvari ember tulajdonságaiból alig valami... majdnem semmi...

A fiatal bécsi-magyar olajosszínű arcán átüt a pirulás. Számára Bécs és Metternich szellemessége volt a példakép. Hát ilyennek látják Londonban? Ez a lord Holland Napóleont még első konzul korából ismerte. És ismerte a mércét is, kihez Metternichet néha hasonlítják... Talleyrand-hoz nem felületes ismeretség kötötte. Helyesebben szólva taszította...

Széchenyit elhívják a lord Holland körül csoportosuló férfiak köréből. „Lady Caroline Lamb kíván önnel megismerkedni" — szól egy ismerőse. És súgva hozzáteszi. „Byron volt szeretője."

Caroline Lamb már harmincéves, és nem nagyon vonzó jelenség. Bár a legújabb divat szerint öltözik, és a legújabb divat szerint beszél — gyorsan, kicsit bolondosan. Úgy látszik, nem volna ellenére, ha a fiatal — és a Holland-house figyelmét élvező — egzotikus lovastiszt udvarolna néki.

Széchenyi huszáros-byroni hangon kezdi, mindjárt amint bemutatják.

— Számomra veszélyes a Karolina név. Sokat kínlódtam, és hiába igyekeztem ezt a nevet elfeledni.

A tragikus hangsúlyt figyelemre se méltatva franciául csörög Byron volt kedvese:

— Mon nom est aussi Caroline — et j'en suis bien aise — car je suis sûre que vous ne m'oublierez plus...[5]

Ennek az ostobaságnak töménysége megbénította Széchenyi nyelvét. Azt hiszem, ezután még Byront is kevésbé tisztelte.

Szerencséjére ezt a Karolinát most elhívta az anyja, Lady Bessborough. Őt pedig az orosz katonai attasé fogta karon.

— Önnek itt Londonban — súgja az attasé, miközben a kártyaszoba felé vezette — már neve is van: — „A byronizált török" — és Széchenyire nézett, Széchenyi vastag, fekete, összenőtt szemöldökére.

— Az első rész megtisztelő, a második se sértő — felel Széchenyi hűvösen. — Lamb kisasszony roppant érdekes hölgy.

— Ilyen sok van Londonban, de lady Holland csak egy. — Várta, hogy Széchenyi feleljen.

— Kevély királynőre hasonlít, lehetetlen közönyösen venni, kényszerít a legélénkebb érdeklődésre — mondja a Metternich árnyékát érző fiatalember.

— Amellett nem rossz üzletasszony. Állítólag ruhája rejtett helyeit a vámhatóságok megtévesztésére használja.

— Ön valószínűleg nem ismeri ezeket a rejtett helyeket — felelt Széchenyi élesen.

Megállt egy kártyaasztalnál a játszók mögött, és hogy kissé enyhítse élességét, a szoba újformájú vörös mahagóni bútoraira fordította a beszédet.

— Kitűnő, szép és egyszerű — mondja.

— „Empire" — felel mosolyogva az orosz attasé. A ladynek minden tetszik, ami az Empereur-re emlékeztet.

— Ami a bútort illeti, csak dicsérhetem az ízlését — óvatoskodik Széchenyi.

— A legérdekesebb, hogy Moszkva, melynek leégéséhez mégiscsak van valami köze a császárnak, most mindenütt az ő stílusában épül újra, és a bútor, amit most a moszkvai nagyurak csináltatnak, csupa mahagóni, „empire".

— Kitűnő.

— Kevésbé kitűnő, szerintem, hogy jobbágyasztalosok csinálják — felel komolyan az orosz.

— Így olcsó — veti oda Széchenyi ridegen. Nem akarja folytatni a beszélgetést. Végre is Talleyrand orosz kém volt, miért ne lehetne egy orosz attasé Metternich embere? Ha pedig forradalmár, carbonári, Tugendbundista vagy efféle, akkor ne fecsegjen feleslegesen.

A bolondos Lamb még egyszer megpróbálkozott. A Drury Lane-színházban anyja, Lady Bessborough páholyában találkozott Széchenyivel. Lady Caroline egyszerűen megfogta a tenyerét, és sokatmondóan a szemébe néz.

— Én első látásra megmondom, ki ön. Ilyen képességeim vannak. — S mielőtt Széchenyi még szólhatott volna, elkezdett franciául:

— Vous n'avez pas de principes.

— Manapság nagy szerencse — felel Széchenyi.

— Beaucoup de légerté, un coeur excellent.

— Ez már rosszabb.

— Beaucoup d'esprit, et vous avez lu passablement dans votre vie.

— Nagy baj volna. De szerencsém, hogy téved.

— Votre expérience n'est pas grande.

— Ezt tökéletesen eltalálta!

— Vous avez un talent d'amuser le monde et de donner une tournure agréable à tout ce que vous dites.

Széchenyi homlokán mulatságosan mozogtak aráncok.

— Vous ne saurez guère vous attacher — folytatja lady Caroline —, et l'amour reste constant dans vous — mais vous changez très souvent l'objet.[6]

— Míg nem találok ilyen elragadó jósnőre — feleli Széchenyi.

Szerencsére Liven grófnő, az orosz követ felesége és régebben Metternich szeretője, kiszabadította Széchenyit Lady Lamb karmaiból. Ez az okos és ravasz kalandornő magának szeretné megkaparintani Széchenyit.

Így kezdődött a londoni társaság megismerése. Sikerekben egyébként se volt hiány. Valami kis Stefániával a Hyde Parkban lovagol. Megismerkedik Sarah Kemble-el, és sajnálja, hogy ily későn ismerte meg. „A véletlennek kéne — anélkül, hogy akarnók — összehozni az embereket, akik egymással konveniálnak?" — mondja neki byroni komorsággal.

Megismétli nápolyi bohóckodását is. Áldozata most Lady Elisabeth Forbes. Naplójában is feljegyzi: „A

lady a legnevetségesebb levelek egyikét írta, amit valaha is láttam. Válasz volt egy levelemre, melyben sok compliment-t tettem néki, melyeket — mivel extravagánsok voltak — kellemetleneknek szántam. Azért írtam így, mert gyűlöletesen, ördögien unalmas nő. Lehetetlennek tartottam, hogy jólesően fogadja majd őket, és minden szavamnak hinni fog. Csalódtam — ime az ellenpróba! Az ember akár egy sárkányt is biztosíthat arról, hogy meg akarja csókolni — és az el fogja hinni. Az önszeretet annyira vakká tesz minket, hogy sohasem láthatjuk magunkat olyannak, amilyenek vagyunk."

Lady Forbes ugyanebben a levélben közölte, hogy írt az Earl of Morleynek, hogy vizíteljen nálam: „If you are acquainted with my brother-in-law, you will have afterwards the possibility to see me every day"[7] — „Ha tudná, hogy holnapután elutazom..."

Bohóságok és bohóckodás, szerelmek és régi ismerősök, egy Schwarzenbergnél is kövérebb régens, aki értésére adja, hogy szeretné, ha átlépne az ezredébe, bálok, ebédek, színházi esték, bordélyházi éjjelek, női meztelenség, indiai bűvészek — és csak úgy mellékesen gőzgép, gyár, körfűrész, gázfejlesztő-gép. De azért nemcsak ez, és mégse egészen így.

A pocakos Silenusszal, a régenssel, a későbbi IV. György királlyal való vacsora után ezt írja a naplójába:

„Egyébként Angliában nem különösen fontos, hogy a király bölcs ember legyen, mint nálunk. Az angol constitució olyan természetű, hogy a királynak csak arra van hatalma, hogy jót tegyen — rosszat egyáltalán nem tehet."

Ezt magának írja és a naplójának. Ez megmarad. Feljegyzi Blanke admirális egy mondását is: „It is our duty to fight for our country into whatever hands the governement may fall".[8] Egy ilyen magabiztatás bizony elkelt 1815-ben és még nagyon sokáig. Ilyen aforizmát a későbbi elmondás céljából jegyez fel. Mert ha Bécsben ilyet nem is lehet elmondani, de Cenken, otthon, a kastélyában, bizony majd elmondja...

Maga is megfogalmaz egy találónak mondható mondást:

„Die Deutschen schreiben viel.
Die Franzosen sprechen viel.
Und die Engländer tun viel".[9]

Ezt is azért írja fel, hogy egyszer majd elkápráztasson egy társaságot. Pedig ha ez valóban így igaz, akkor ő német, francia és angol volna egy személyben. Naplói számtalan kötetre rúgnak. Könyveket ír majd. Az országgyűlésen és egyebütt szónoklatok százait tartotta. Tehát német. Csevegni is szeretett; szakácsáról is huszárcsinyjeiről is sokat beszél, annyit, hogy Bécsben kétségbevonták józan eszét és bolondos Steflnek nevezték. Tehát francia. És tenni is tett annyit, mint akármelyik angol.

Tetteiből akarnám megismertetni önnel, de most veszem észre, hogy már későre jár az idő.

— — — — — — — — — — — — —

Nagyon szívesen folytatom, ha önnek is úgy tetszik, holnap.

GASLIGHT ÉS EAU DE RASUMOFFSKY

Úgy gondolja, érdemes volna regényt írni Széchenyi szerelmeiről? Írtak már róla, fertelmesen rossz regényt. Az író talán az államférfi életét szándékozta megírni, de csak mindenféle női alsóneműről ír három kötetet, és Karolina, Seléna, Crescencia körül forog, topog, és angyalokat csinál belőlük, főleg Crescenciából.

— — — — — — — — — — — — —

Crescencia? Az még a távolban van. Crescencia ekkor még nem tűnt fel Széchenyi egén; Crescencia „a boldog szerelem" ekkor, és még sokáig Zichy grófnak szüli a nyolc gyereket, és csak húsz évvel a most elmondottak után kezdi Széchenyi gyerekeit szülni, hármat. Ez a „boldog szerelem" majdhogy megbénította ezt a mozgékony embert. Nem úgy értem, hogy ekkor nem lett volna bécsi táncosnő maîtresse-e, vagy hogy ne látogatott volna el az Aranykéz utcai rossz híréről jóhirű ház lányaihoz. És tevékenysége se szűnt meg, ez igaz. De házassága után sose látta többé se Párizst,

se Londont. Pénzgondjai voltak és egy idegeket ölően unalmas felesége... A nőkről nem sok szó lesz.

— — — — — — — — — — — — —

— Eltalálta, agglegény vagyok. Hát lehetnék különben „guide", és tölthetném-e estéimet az ön társaságában, bárha a feleségem derék és okos is.

— — — — — — — — — — — — —

Nagyon lekötelez. Én is örülök, hogy itt lehetek.

— — — — — — — — — — — — —

Ó, igen. A Gellért-szálló nagyon kellemes, de önnek úgy hiszem, jobban tetszik, mint nekem.

— — — — — — — — — — — — —

Mert feleslegesnek tartom, hogy ezt a szétlőtt hotelt most minden cirádájával, cicomájával építik újra. Nem érdemli meg, nem olyan műremek. És már évek óta építik. Persze, az állam nem bukik bele az ilyen költekezésbe, melytől egy gazdag szállodatulajdonos bizony koldusbotra jutna — de mi itt Magyarországon, mégha nem is vagyunk államférfiak — sajnáljuk az ország pénzét...

— — — — — — — — — — — — —

Igen, persze! Kellenek hotelek, elsőrangúak is. De egyszerűbb külső és több komfort. A tetőn, réztornyok helyett, helikopterállomás. Varsóban úgy tudom, már van ilyen... Sok hotel, egyszerű szobák, az épület ökonomikus kihasználása, gyors építkezés: ez kell nekünk. Ez a luxusszálloda például arról hirhedt, hogy itt volt 1919-ben Horthy főhadiszállása. Innen hirdette meg a „bűnös város" — ez Budapest — megfenyítését. Azonkívül arról is híres, hogy a walesi herceg szívesen és sokszor tartózkodott itt. Azt hiszem, a portás, aki ismerte, még nem ment nyugalomba. Tőle

tudjuk, hogy a walesi herceg kicsit megtanult magyarul: „Barackpálinka!" — ezt magyarul is tudta.

Hol is hagytuk abba... Igen!... Liven grófnő, az akkori londoni társaság egyik legszellemesebb asszonya sokat tréfált a „bolondos Stefl"-lel, és persze belekötött a fiatal huszár „gépszenvedélyébe" is.

Megtudták ugyanis, hogy nappalait másképp tölti, mint estéit. Liven grófnő az Esterházyak estélyére tartogatta ezt az érdekességet, ahol a két főherceg is ott hervadozott a vendégek közt.

— Képzeljék, uraim, ez a Stefl mit talált ki! Mindent géppel akarna végeztetni! — fordult a férfiakhoz, akik körülvették. — Rendelt egy kiszolgáló gépet. És az a vágya, hogy csinos, bóbitás szobalány helyett egy gép világítson, ha hálószobájába megy. És talán egy másik gépet is vesz, hogy csinos szobacica helyett az hozza be ágyához a reggelit.

— Úgy van, kegyelmes grófnőm — hajol meg Széchenyi, ki itt férje jelenlétében, másképp szólította, mint négyszemközt. Különben is óvatos volt evvel az asszonnyal szemben, ki szeretőnek már öreg, bizalmasnak pedig veszélyes. Volt oka feltételezni, hogy a grófnő jelentéseket írogat egykori lovagjának, Metternichnek.

Liven grófnő cinkosan rákacsint Széchenyire: „Hadd nevessenek az ostobák" — mondják most ezek a szemek... ha Széchenyi kívánná, többet is mondanának... És azt is mondják Liven grófnő szemei, hogy Széchenyin kívül egyedül ő ismeri Nagy Péter cár külföldi útjainak értelmét. Igaz, ez a cár inkognitó-

ban tanulmányozta a külföld szokásait és a hajóépítést, nem elégedett meg dilettáns érdeklődéssel, hanem hajóácsként dolgozott Hollandiában, ahol akkor a világ legjobb tengerjáróit építették. A beszélgetést azonban társaságbeli, kötekedő hangon folytatja.

— Tehát szobacica helyett gép! Tudtommal nem mindig volt ily érzéketlen „a nép egyszerű gyermekeinek" bája iránt.

— Csak ritkán esett meg, kegyelmes grófnő. A kertek és mezők oly nagyok, és én oly kevéssé szeretem a gyaloglást... ritkán szántam időmet a mezők virágainak felkeresésére...

— Ej, ej, Stefl. Már megint dicsekszik! Azt akarja tudtunkra adni, hogy elég virágot téphetett a szalonokban? Aki így dicsekszik, rendszerint balsikereit takargatja.

— Vett egy gázgépet — terelte Esterházy Pál, a nagykövet más irányba a beszélgetést. — De hogy mit csinál majd vele, azt egyedül az istenek tudják.

— A gázgép világítógázt produkál. Tehát világítani fogok vele.

— Bécset akarja kivilágítani? Vagy Zinkendorfot, a faluját? — kérdezi nevetve Liven grófnő.

— A falumat, grófnő, a házamat.

— Szerencséjére! — mondja Liven grófnő. — Bécs így is elég világos, de a világosítás igen sötét helyre viheti a felvilágosítót. Nem gondolja?

— Egy gép számára ez tán nem lesz ilyen veszélyes.

A két vérbeli főherceg eddig kukán ült itt Esterházy aranyozott, rózsaszín selyemmel bevont Louis XV. szobájában. Most egyszerre, duóban, mint vezényszóra, elkezd hahotázni.

— Hát nem különös — fordult Liven grófnő a főhercegekhez —, ha egy huszárkapitány minden nap gyárakba jár. Reggel valami „faolajat" csepegtet, este pedig csupa parfüm.

— Jöjjön közelebb, Stefl — hívja Esterházyné.

Széchenyi közelebbjön, és megáll Esterházyné előtt.

— Még közelebb! Tőlem csak nem fél? No, hajoljon ide!

Széchenyi meghajol, haja egész közelér a szépasszony arcához.

— Eau de Rasumoffsky!... Eltaláltam?

— Igen, hercegnő. A legutóbbi időben megszerettem ezt a finom, és mégis nyers illatot.

— Ez most a „dernier cri", a legdivatosabb illatszer egész Angliában — mondja az orosz követ felesége.

— Hogy hívják? — kérdezi Louis főherceg.

— Eau de Rasumoffsky — ismétli Széchenyi —, de a grófnő kicsit túloz, fenséges uram. Én nem a „faolaj"-at, hanem főképp a lótenyésztést tanulmányozni vagyok itt Angliában.

— Nagyon helyes. Nagyon helyes — mondja Louis főherceg. A híres leleffedt Habsburg ajkon, melyet már Velasquez megörökített, valami bágyadt mosolyféle mutatkozik. — Katonalovak... Ez nagyon helyes.

— A mi spanyol-arab lovaink is szépek — ezt nem találja elégnek, és hozzáteszi —, gyönyörűek. Méltóságosak, festő ecsetjére valók. Velasquez ecsetjére, de fel kellene frissíteni a vérüket. Erre, szerény véleményem szerint, az angol lovak és az angol lótenyésztés módszerei a legalkalmasabbak.

— Nagyon helyes. Nagyon helyes — mondja most Karl főherceg.

— Hogy is mondta, gróf — kérdezi Louis főherceg. — Eau de... hogy is?...

— Eau de Rasumoffsky.

Liven grófnő apró, sötétkék szattyánbőrbe kötött jegyzőkönyvecskét vett elő. — Ha megengedi, fenséges uram... — Felírja kis jegyzőkönyvébe az illatszer nevét, kitépi az elefántcsont-színű kis papírlapot, és pajkos mosollyal átadja a piruló főhercegnek. — Ilyen nagy nyilvánosság előtt, fenséges uram... talán még a rossznyelvű Stefl se értheti félre.

— Én csak azt nem értem félre, kegyelmes grófné, ami szeretne félreértődni — mondja Széchenyi. — „Hadd gondolják, hogy ezek mögött a szavak mögött mély értelem rejtőzik". Vagy tartsanak bolondos Steflnek, vagy „byronizált török"-nek. Csak arra ne gondoljanak, hogy carbonári...

Nem is hazudott. Valóban húsz tenyészlovat és versenylovat vásárolt. Annyit, hogy kiürült a cenki kaszsza, de még az adósság is megszaporodott. A gázgép, az valójában csak apró kiadásnak számít. De lovak, bútorok, képek és a sok ajándék, borotvák tucatjai, evőeszközök, papucsok, mindenféle, amit összevásárolt... És csak nem beszélhet ennek a két hülyének arról, hogy az alkotmányt is érdemes itt tanulmányozni. Mégha nem is lehet átszállítani, mint a lovakat... és ha sikerül a gépet... Ám alkotmány nélkül mit ér a gép? Metternich nem is igazán ellensége a gépnek, ha Ausztriáról van szó. A gép legnagyobb ellensége a magyar rendi alkotmány... „A gőzgép nem bírja a feudalizmus szagát." Talán nem is Metternich

a valódi ellenség, hanem a rendi alkotmány és a jobbágyrendszer?

Alkotmányt nem lehet importálni. Mégis géppel kellene kezdeni? A gőzgép lényege a feszítő erő, mely kénytelen mozgásba hozni a kerekeket. Talán a magyar közjog kerekeit is mozgásba hozná?

Lehet-e erre még csak gondolni is ebben a rózsaszínű „ancien régime" szalonban? Lassan felkel, és ahogy az új londoni divat megtanította, „angolosan", azaz búcsúzás nélkül, csöndesen távozik.

— — — — — — — — — — — — — —

Azt hiszem. Liven grófnővel szemben helyénvaló volt az elővigyázat. Az attasé viszont néhány év múlva Pétervárott a Szenátus téren végezte vagy kezdte életét.

— — — — — — — — — — — — — —

Lady Caroline Lamb, igen ez az a Lamb, aki akkoriban írta vagy már megírta *Glenarvon* című regényét, melyről Byron ad igen rövid jellemzést: „Ha a szerző igazat írt volna, semmi mást, tisztán és nyíltan csak az igazságot, akkor könyve nemcsak romantikusabb, hanem mulattatóbb is lett volna. A kép nem hasonlít — nem elég sokáig ültem hozzá modellt."

Egyébként Széchenyit a könyv még 1817-ben is foglalkoztatja; felírja magának, hogy kik lehettek a kulcsregény személyei a valóságban.

Végre is nem volt titkolnivaló, hogy reggelente, minden reggel gyárakba járt és különböző mérnökökhöz. Megtekintett néhány gépet. Látott egy körfűrészt — és ami nagy újdonság, saját szemével látott egy

hat lóerős gőzgépet. Sőt megtudhatta azt is, hogy vannak már óriási gőzgépek. Fantasztikus nagyságúak, hatvan lóerősek. Világítógáz-berendezést is lát, sőt megismerkedik a feltalálóval. Érdekes számára, hogy már huszonöt mérföld hosszú gázvezeték van a föld alatt. Talán ő is csináltathatna effajta gázvilágítást? Otthon a birtokán, Zinkendorfban, Cenken? Brunel úr cipőgyára Chelsea-ben szintén figyelemre méltó; negyven munkás ötszáz pár cipőt készít naponta.

A sötét bizalmatlanságot, mellyel néhol fogadták, arany fontsterlingek napnál hatásosabb fényével és melegével oszlatta el. Meg azzal, hogy ő a „hungarian", valami nagyon messzi, nagyon barbár ország szülötte, afféle indiai maharadzsa, török pasa, vagy ehhez hasonló — szóval nem konkurrens. Franciának, németnek, amerikainak bizony nehezebb (vagy még drágább) lett volna az angol ipar titkaihoz hozzáférni, de egy ilyen egzotikus úrnak valósággal leckéket adtak a gépészmérnökök és munkások. Mogorván, minden udvariasság nélkül. De az aranyat megszolgálták.

Nehezebb volt, több aranyba került megszerezni egy gázfejlesztő-gép mintapéldányát. A mérnök, aki mégis vállalkozott erre, nagyon óvatosan járt el. Az összeállított modellt kipróbálták a mérnök kis műhelyében. Ezután Széchenyi jelenlétében ládába pakolták. Széchenyi pecsétgyűrűjével lepecsételte a ládát. De még ekkor se szállították Széchenyi londoni szállására, hanem kivitték kocsin egy elhagyott malomhoz. Innen — így szólt a megállapodás — Széchenyi csak másnap hozathatta el, egy felfogadott fuvarossal.

Ilyen elővigyázatra azért volt szükség, mert a gépek kivitelére halálbüntetést szabott az angol törvény.

De egy huszonhat éves lovaskapitány, egy Széchenyi, már csak azért sem mondhat le a gép kihozataláról.

Egy „Gaslight"-gép kedvéért felakasztassa magát? Ennél tisztességesebb halálnemet is talál egy huszár. Ha nincs ütközet, van még párbaj. Rábízni valakire a szállítást? Ez annyi, mint más kezébe adná a fejét. A legegyszerűbb a huszáros nyílt roham.

Elhatározta, hogy maga viszi ki a gépet, és — a legrosszabb esetben — a törvény nem ismerésére fog hivatkozni.

Jogászilag kissé naiv felfogás. A város végén mindenütt ott álltak az akasztófák. Megkérdezik-e a tolvajt, aki egy kenyeret lopott a péktől, vajon nem ismerte a törvényt, mely megtiltja a lopást? A kenyértolvajt felakasztják. A kis zsebtolvajt is, aki zsebkendőt húz ki egy gavallér zsebéből. Ezt tudja. De vajon felkötnek-e egy lordot?

Minden furfang nélkül fog cselekedni. A közönséges csempészés a legveszélytelenebb. A legegyszerűbb megoldás: megmutatni a gépet, és pár aranyat csúsztatni a vámhivatalnoknak a kezébe!

Úgy látszik, jól kitanulmányozta az angolokat, a dolog sikerült.

A vámtiszt hűvösen és büszkén nézett rá, és semmibe se vette, mikor megtudta, hogy Count Széchenyi beszél most vele. De mikor a negyedik aranyat érezte a kezében, a másik keze egy mozdulatával átengedte a ládát. A doweri vámhivatal másik ajtajá-

nál már vártak a teherhordók. Még néhány perc, cipelték a hajóra. Kész!

„Négy darab aranyért eladta nekem a nemzet lelkét: egy gépet" — jegyzi fel naplójában. Még ott Doverben írja ezt, mert unatkozik, mert várni kell az indulásra. „A szélcsend miatt ezt a napot megosztva töltém el, az angol vámhivatalnok megvesztegetése és egy »Les amours secrets de Napoléon« című könyv olvasása közt. Közben kis kacsingatás a háziasszonynyal és jókora séta a Castle felé. Így a kietlen és kellemetlen kikötőben való tartózkodás tűrhetőbbé vált."

A hajón és mialatt a posta különkocsija Bécs felé vitte, sokszor gondolt arra, hogy mi volt az, amiért London és Anglia tűrhetetlenné vált Byron számára, ahol Lady Holland oly nyíltan beszélhet a Napóleon iránti szimpátiájáról, ahol még egy megvesztegethető vámtiszt se emeli meg a kalapját, ahol úgy beszélnek Metternichről, mint Metternich egy erdélyi mágnásról, ahol a nők nem is olyan hidegek, a kis prostituáltak a Sohóban szinte könnyezve köszönik meg, ha valaki többet ád, mint a kialkudott összeg, ahol alkotmány van és gépek, és a munkás amiatt elégedetlen, mert nem elég a hús és nem elég a sör. Csak kérdeznék meg, mennyi húst eszik, vagy sört iszik (ne beszéljünk sörről, csak egy kis gyenge bort vegyünk) — egy magyar paraszt, egy magyar jobbágy? Vajon ennél is többet akart Byron? Aligha akarhatta, hogy a jakobinusok vegyék kezükbe Anglia sorsát... Napóleon is inkább a royalistákkal békült ki, mint velük... Különben is a jakobinizmus egy elmúlt, elavult rendszer. Nem a köznép véres uralma kell, hanem egy művelt, szellemileg fejlett arisztokrácia fölényes és iga-

zító vezetése... No nem Metternich, aki miközben visszafordítaná a világot, az öreg Rotschilddal bensőbb barátságot tart, mint egy református nemessel, ami — az ő Biedermannjával való tapasztalat szerint — érthető...

Szóval nem gépekkel, nem alkotmánnyal kell Magyarországon kezdeni. Egyelőre a lótenyésztést kell megjavítani, az ország gazdagságát növelni... Így, efféleképpen töpreng a fiatal huszár Londonból hazajövet. De Bécset már meglehetősen utálja. S ha ez az ellenszenv nem is végleges — mint ahogy egyetlen elhatározásnál se tud még megállapodni — utazása tempóját úgy lassítja, hogy elkerülhesse a bécsi szilvesztert és a kötelező újévi látogatásokat. Január 2-án ér a császárvárosba.

Nekünk ma, itt a Gellért-szállóban a gyári kirándulások tetszhetnének a legfontosabbnak, a többi mellékes. De nem így volt. Még soká nem ez a főügy, és mikor főügy lesz, akkor is eszköz és sohasem a cél...

Ha Széchenyinek, akárcsak vázlatos életútját volna célom elbeszélni, abban nagyobb helyet foglalnának el a pénzügyek, mint a nőügyek, a vadászatok, mint a szerelmek, s legnagyobbat: a folytonos utazások. Pár hónap múlva újra Párizsban van, francia borokat küld Cenkre. Aztán Londonból lovakat. Annyi pénzt költ, hogy jószágkormányzója már azt sem tudja, hol áll a feje. Széchenyi parkokat lát — új parkot akar. Fényes úriházakat lát — ő is építtet. Ezrével vásároltat fogolytojásokat, hogy a bécsi urak, osztrák, francia, angol arisztokraták számára majd fényes vadászatokat rendezhessen. „Gondoljon ki valamit" — biztatja levélben jószágkormányzóját —, mert a zsidó uzsorás, a Herz, és Lichtenstein Wencel, a herceg és lókupecek és szállítók és saját fivérei egyaránt szorítják. Ő maga, mert a jószágigazgató nem tud semmit kigondolni, egy kiutat ismer: „Kaparja a földet, nyomja a parasztokat" — utasította a jószágkormányzót immár Milánóból, ahol most az ezredénél tartózkodik, mert Milánóban van újabb szerelmének tárgya is. Egyébként megígéri az adósságok miatt jajgató

emberének, hogy havi háromszázötven tallérból fog élni, egészen 1819 január elsejéig! Ekképp rendbejönnek a pénzügyek, és akármit beszél is a hazai fáma, nem megy ő tönkre... Igaz, elmúltak a szép idők, a napóleoni háborúk, mikor a magyar földbirtokosoktól a hadsereg minden zabot, kenyérgabonát és birkát magas áron megvásárolt.

— — — — — — — — — — — — —

A Gaslight-gép megérkezett Cenkre, de talán sohasem vették ki ládájából. Miután a megszerzés és áthozás veszélye elmúlt, Széchenyi nyilván megfeledkezett róla. Vagy eltette későbbre. Vadonatújon elavulni! Legkegyetlenebb sors, ami egy gépet csak érhet!

Viszont a gyönyörű lovak ficánkoltak a pompás magyar réten, sok takarmányt fogyasztottak; és ugyancsak importált angol lovászaik rengeteg pénzbe kerültek.

Mint említettem, a Milánóban való tartózkodás ürügye, hogy bevonult ezredéhez. Mert az ügy megint nőügy: most egy Gabriella nevű nő körül ficánkol.

Az öreg Széchenyi Ferenc ismeri az olaszországi garnizonok életét, úgy látszik, tud a nápolyi baleseterről is. Mit tehet egy megtért szabadgondolkodó, II. József császár egykor oly felvilágosult híve? Imádságos szép intelmet ír, talizmánba foglaltatja, útravalóul adja a fiának. Ezenkívül egy sajátkezűleg írt imádságos könyvet is.

Széchenyi felveszi a talizmánt és negyvenhárom év múlva, egy felindult lelkiállapotában írt levél írása közben jut eszébe: „Borzalom! El se olvastam!" De talán még akkor 1850-ben se gondol a talizmánra, ha

nem egy ideggyógyintézet magányában él már mintegy két esztendeje. És elolvasta-e 1850-ben? Ezt úgy mellesleg...

Milánót se bírja sokáig. Újabb utazás kell, romantikusabb, byronibb! Szinte fejedelmi pompájú kísérettel indul keletre. Nagyszabású utazás ez, másfélszáz évvel ezelőtt. Olaszországból osztrák hadihajón jut Korfuba. Onnan Konstantinápoly, Szmirna, a görög szigetek és Máltán és Szicílián keresztül vissza Nápolyba.

Fejedelemként fogadják. Ezen bosszankodik, mert okos, és örül neki, mert sznob. Fejedelemnek titulálják, és ennek megfelelően vágnak eret az erszényén különböző kis és nagy svihákok, kiktől csak úgy hemzseg Levante. Fél analfabéta hivatalnok. Konzul, aki főképp kuruzslásból él. A világtól elmaradt török helytartók... Az idegen utazó itt nagy úr. Különösen, ha közönséges szolgákon és az elmaradhatatlan szakácson kívül egy festő és egy archeológus is tartozik a kíséréthez.

A festő: Ender. Igen jó festő. Az archeológusnak csak a nevét ismerem: Landschulz. De velük egy fiatal Széchenyi kevesebb közös beszédtárgyat talál, mint a lakájával. A lakáj informálja mindenről. Így tudja meg, hogy Landschulz azért olyan piszkos, mert a frakkját sohase veti le. Abban is alszik. „Sose mosakszik" — de nem rest szidni a vendéglők, azaz karavánszerájok piszkosságát és kopárságát. És becsméreli a kosztot. „Pedig Bécsben jó, ha pacalt ehetett, hitvány padlásszobájában, a hatodik emeleten" — közli a lakáj. És a festőről, Johann Enderről is hallgatja szolgája pletykáit. Pedig az a vízfestmény, me-

lyet Ender készített róla, Széchenyi legjobb portréja. Romantikus köpenyben, divatos óriáscilinderben, karabéllyal ábrázolja Széchenyit. Összenőtt szemöldökét Széchenyi ekkoriban kiborotváltatta, és a festő valóban Byronhoz teszi hasonlatossá. Byronhoz és egyéb „korunk hőseihez", akik ha nem Olaszországból jutottak keletre, Lermontov néven a Kaukázusban harcoltak a Kelet ellen, vagy készültek harcba szállni Missolunghinál ezekben az években. Missolunghinál Byron. Kettőjük közt középütt Széchenyi, aki életútjában nem kisebb romantikus, de se írni, se meghalni nem tudott olyan jókor, vagy mondjuk romantikusan, ahogy csak nagy művészek „rendezik" ezerviharú életüket.

Nehéz ilyet eldönteni, de Széchenyi talán nem is volt kisebb tehetség, mint ezek a költők, inkább az lehetett a szerencsétlensége, hogy igen sokféle tehetsége volt, és egyiknek a gyeplőjét se tudta egészen megereszteni. Mert nagyon is a közepén állt a földrajzi és élettérképen. Talán azért nem tudott eljutni odáig, hogy ha nem is versben, de tettben kimondja:

„Ég áldjon, mosdatlan Oroszhon,
Rabok hona, urak hona".*

és oda se, hogy mint Byron lenézze hazáját.

Hazáját? Tán tudta melyik igazán a hazája?

Magyarország? Magyarországot nem szabad lenézni. Előbb bilincseitől kell megszabadítani, és akkor talán a legszebb és legjobb ország lesz. Vagy Ausztria? De

* *Nemes Nagy Ágnes fordítása.*

hisz Ausztria nélkül — ez volt a legnagyobb és örökké visszatérő fenyegető kétség egy Széchenyi származék számára — Magyarország még mélyebbre süllyed, mint amilyen mélységben van máris. Ki ismerte volna nála jobban a magyar főnemesség kicsinyes, törleszkedő, pereskedő és harácsoló, a parasztot igás állatnak néző hitványságát és degeneráltságát. Micsoda szabadság a magyar szabadság? „Micsoda Polichinellecsíny lenne, ha egy magyar az ő egyoldalú szabadságának elvesztéséért — melyben ő botoztathat, a paraszt meg kiabálhat — a Dunába vetné magát?"

És Széchenyi, úgy lehet, mélyebben lelátott a gyökerekig, mint a két nagy költő. Mert nemcsak a szenvedélyeket és szokásokat látta, hanem azt is, amin azok teremnek. Ökonomiájában, közjogi viszonylataiban látja a világot. Romantikus ömlengések, archeológiai dilettantizmus közt, még itt Keleten is, közgazdasági kérdéseken töpreng. „Magyarországnak kétszer annyi gabonát, bort, húst, gyapjút stb. kellene termelni, a szükségleteit mérsékelni, s gyárakra nem is gondolni... Egy kenyérország úgy viszonylik egy kerékországhoz, mint egy gazdag úr, kinek szakácsa, pincemestere van, egy szegény művészhez, kit házánál tart... Lehet egy földművelő nép egyúttal a legműveltebb."

Ezt Szmirnában írja 1818. december 7-én. Vajon olyan „kerékországot" látott itt Keleten, mely szegény? Hiszen kenyértelen „kenyérországban" járt. Két évvel ezelőtt, mikor a gazdag Angliában volt, vajon „kenyérországot" látott? Ha nem kell gép, miért kockáztatta a nyakát a Gaslightért, a doveri vámnál? És kinek kellene a szükségleteit mérsékelni? Csak nem a

parasztnak, akiről már tudja, és meg írja később, hogy Debrecen környékén egész nyáron görögdinnyén él? Nem erre gondol, egész biztos, hogy nem. Saját magára, mágnás és nemestársaira gondol, akik íme, fejedelmi fénnyel utaznak keletre, vagy fejedelmi fénnyel rezideálnak bécsi palotájukban, és kastélyokat tartanak teljes készenlétben Magyarországon, ahova vadászatra hívják egymást, külföldi ismerőseiket, de főképp azokat a férjeket — akiket kívánatos feleség kísér... — „Lehet egy földművelő nép a legműveltebb...". Ezt előbb be kellene bizonyítani.

Mintha azzal a porosodó ládával vitáznék — annak bizonyítaná, hogy még nem jött el a Gaslight ideje, tehát mezőgazdasággal kell eljutni Magyarország felemelkedéséhez. A keleti utazás csak bonyolítja gondolatait. Hisz nem igaz, amit byronosan a naplójába ír: „Hazámat egyáltalán nem szeretem többé."

Vagy Ausztriát érti haza alatt, a Habsburg-birodalmat? Vagy Magyarországot is? Vagy mindkettőt?

Szabadabb volt, mint Lermontov, kötöttebb, mint Byron. A határon állt, a magyar limesen, mely se kelet, se nyugat, se Európa, se Ázsia. Nem német ő, ez bizonyos, de nem is olyan magyar, aki látná azt az utat, melyen Habsburgok és Ausztria nélkül járhatna. Nem lehet carbonári, még jobbágyfelszabadító se tud lenni, de a nemesi előjogok botosispánja se lehet... „Micsoda Polichinelle-csíny..." Szerencsétlen ember, akitől mindennél távolabb állt a középszerűség és egész életében a középszert kell majd keresnie, a fontolva haladást, azt, ami egész lényének annyira ellentmond.

AZ AULIKUS GRÓF ÉS AZ ERDÉLYI BÖLÉNY

Kicsit zavarban vagyok, mert akárhogy sietek, mégis túl soká időztem ennél a keleti utazásnál. De ez is a hídügyhöz tartozik, azaz Széchenyihez, gondolkozásának kialakulásához. A Kelet és Anglia ellentéte Széchenyi gondolkozásának formája lett, ma az efféle helyesen — dialektikának neveznék. Mi azonban nyugodtan nevezhetjük kontrapunktnak, ha önnek jobban megfelel a zenei terminus. Rövidesen megint áttesszük a történet színhelyét Londonba, mert Széchenyi újra Londonba megy. Csak előbb még útitársával, Wesselényi Miklóssal kell kissé megismerkedni.

Igaz! Itt van nálam egy kis idézet Széchenyi leveléből. Tegnap kerestem ki, mikor hazaértem, mert magamban még vitatkoztam az ön ellenvetésével.

A jószágkormányzóhoz írt levél, melyet említettem: „Kaparja a földet, nyomja a parasztot" — Bécsből van keltezve, 1817. február 22-éről. És nem mondhatjuk, hogy a fiatal gróf a fellegekben járt, nem tudta, mit tesz, pontosan tudta! Milánóból szeptember 4-én ugyanennek a jószágkormányzónak többek közt ezt

írja, szó szerint idézem, hogy a fordításban se több, se kevesebb ne legyen, mint az eredetiben. „Unter Andern hat N. Esterházy mich gebeten, ihm meine zwei Windhunde schenken zu wollen... Schicken Sie sie ohne allen Aufschub nach Pressburg, in das Haus des Grafen Carl Esterházy, wo sie dem Hausmeister übergeben werden müssen. Besorgen Sie das auf eine legalmässige Art. Es soll sie nicht etwa ein Bauer mit zerlumpten Gatyen, worüber die junge Frau erschrekken könnte, überbringen, sondern ein ordentlicher Mensch, der uns keine Schande macht".[10]

Hát így van ez, kérem. Az egyetlen magyar szó: gatya. Széchenyi ekkor még alig tudott magyarul, de hogy a parasztjai rongyos gatyában járnak, azt tudta. Mellesleg: a naplóját mindig németül írja. Csak beszédeit tartja magyarul, némely levelét írja magyarul. Vannak francia és angol nyelvű levelei is.

— — — — — — — — — — — — — —

Szeretem Széchenyit, vagy gyűlölöm? Nehéz erre felelni. Aligha gyűlölhetem ezt az embert, kinek annyi érdeme van a szeretett híd megépítésében. És zseniális ember is volt, semmi kétség... Elárulta a magyar forradalmat 1848-ban? Nem merném ezt így kifejezni. Csak azt mondhatnám, hogy a forradalom tovább ment, mint ameddig ő menni tudott. Ez gyakran megtörténik és a legkülönbözőbb formákban. Például úgy is — szándékosan veszek távolfekvő példát —, hogy az 1917-es orosz forradalom parasztpartizánja megtorpan a kollektivizálás előtt. Vagy úgy, hogy a kronstadti matróz kezdi nem érteni a dolgot, mikor nem adnak neki szabad kezet, a forradalom nevében, mert már reguláris és fegyelmezett

hadsereg kell. Sokszor meg súlyos hibák rontják el a mérleg pontosságát. Ilyenkor a mérleg nem mutatja, hogy a hibák súlyát felülmúló nagyobb ellensúlyok: a pozitívumok. És mindig vannak Széchenyik is. De áruló csak az, aki áruba bocsát valamit. A hazát, a közönség érdekeit — önzésből, karrierje érdekében. Széchenyi nem tartozik ebbe a kategóriába. Tehát az se volna baj, ha szeretném, ha úgy szeretném, hogy nem járul ehhez se lebecsülés, se túlbecsülés.

— — — — — — — — — — — — —

Igen, igyekszem objektív lenni, noha tudom, hogy ez úgyszólván lehetetlen.

— — — — — — — — — — — — —

Mondjam el Széchenyi teljes életrajzát? Ehhez nem elegendők se az ön ideje, se az én ismereteim. Nem is lehet. Egy ember egész élettörténetét elmesélni száz ember életideje se volna elegendő, mert akkor tulajdonképpen nemcsak a szavait és tetteit kellene felsorolni, hanem gondolatait is el kellene mondani. A gondolatok azonban éppoly gyorsan repülnek, mint a bolygók. És bennük ugyanannyi a vonzás és a taszítás; kiszámításukhoz kevés volna a csillagászok munkája és a mai elektronikus számológépek segítsége...

Joyce egy igen közepes ember egyetlen napját két vastag kötetben írta meg. Valószínűleg ismeri ezt a könyvet... Grandiózus munka. De még az ezernégyszáz oldalon megírt, középszerű nap története is rendkívül hézagos. Joyce nem tudott eljutni céljához, az agyműködés pontos naturalisztikus hangképéhez. A legtöbb vonzás és taszítás okát csak kész eredmény-

ként mutatja, és analógiákra számítva feltételezi, hogy úgyis ismerjük — vagy felismerjük őket...

Én viszont némi idegességgel hajtom előre a történetet, mert még mindig nagyon messze vagyok a tulajdonképpeni céltól. Szeretnék már legalább ott tartani, mikor Széchenyi és Clark, illetve mikor Széchenyi és a másik Clark megismerkednek. De nem tudok elég gyorsan odáig eljutni, még az első találkozástól is tíz év választ el bennünket.

— — — — — — — — — — — — —

„Csupa bevezetés, csupa előszó." Találó megjegyzés. Köszönöm, hogy oly lekötelezően preludiumnak nevezi ezt. Valójában többet nem is adhatok. Egy mű, egy alkotás előéletét szándékozom elmondani. Ehhez emberek életét kell töredékesen bár, felvázolni. Hiszen maga a mű, az egész, már készen van és ön látta. Először az én kíséretemben, aztán egyedül. Mégis, a megértés után, még inkább szükségét érezzük, mint látom, többesszámban beszélhetek, a részleteknek.

A keleti útnak majdhogy folytatása egy utazás Debrecenbe. Csak kellemetlenebb, mert parancsra történik; Széchenyinek be kell vonulnia az ezredéhez, a Hessen—Homburg-huszárokhoz!

Nehéz együtt élni a garnizonbeli parlagi bajtársakkal, akik borszagú szájjal megcsókolják, és „Bruderkám"-nak nevezik... Apja halálának híre itt éri Debrecenben, és rögtön felsiet Bécsbe.

Most már nagyon gazdag. Mégis, Bécsbe jutva őrnagyi kinevezése ügyében lót-fut. Hát nem furcsa? És nem rajta múlik, hogy fáradozása eredménytelen.

Valami ott Bécsben nem stimmel, valami gátolja Széchenyi katonai karrierjét.

Visszatér Debrecenbe. Debrecenből Erdélybe küldeti magát, lovakat vásárolni a hadsereg számára. Isten háta mögötti garnizon tisztjének nincs kellemesebb küldetés, mint a lóvásárlás. Utazás, vendégeskedés, kalandok. Egy Széchenyi számára, ezeken kívül, tapasztalatgyűjtés is. Például, látnia kell, hogy ott van tisztességes út, ahol azt még apja egykori ezményképe, József császár megépítette. A Bécs-közeli mágnás számára érdekes: hogyan él az ország keleti részében némely magyar nagyúr.

Bánffy Farkas, erdélyi oligarcha háza így néz ki: „A háziúrnak, a háznak és személyzetnek mocskossága a legnagyobb csodálatba ejtett. Ilyet még sohasem tapasztaltam." És mihez hasonlítja? „Olyan, mint egy visszatért török renegát — kinek hitéből és viseletéből nem maradt meg semmi. Gazdaasszonya, egy körülbelül tizenkilenc éves csinos lány, lázban feküdt, félig meztelenül, *de nagyon barátságosan,* a szomszéd szobában a legmocskosabb lepedőn. Wolfgang — Széchenyi így németíti a Farkast — felesége egy M. grófnő volt. Szolgája. kit megkérdeztem, hogy miért váltak el, azt feleli: »Mert a grófné nagyon szerette a világot« — amit megbocsátok neki! III. Richárd az ő grófjához képest Adonisz kellett, hogy legyen."

De nemcsak a mocskos lepedőn fekvő nőt látta ez a huszár. Jól megnézi a sóbányát is, mint Londonban a gépeket. A bányászat, a bányászok egészsége és fizetése érdekli, noha a bányafelügyelő ispán főképp a templomot, az irodát, az orgonát akarta megmutatni. Kolozsvárt pedig feljegyzi, hogy ott öt vallás van és

egyetlen közös temető. Franciául jegyzi be a különben németül írt naplójába: „Ha a vallás legfenségesebb része a tolerancia, akkor bizonyára még nem láttam említésére érdekesebb helyet Kolozsvárnál." Ilyen Széchenyi.

— — — — — — — — — — — — —

Nem! Szégyenemre be kell vallanom, hogy még sohase voltam Kolozsvárt. Ez, kérem, az idegenvezetők végzete. Ha esetleg valamiben túloznék, mikor Budapestről beszélek, az ennek a kényszerű lokálpatriotizmusnak számlájára írandó. De igyekezni fogok...

— — — — — — — — — — — — —

Az erdélyi út vége egy nagynak és szépnek ígérkező barátság kezdete lett. Megismerkedik Wesselényi Miklóssal, és alig párnapos barátság után megegyeznek, hogy együtt utaznak Angliába. A barátság fellobog! Sok a közös nézet. Tugendbundi nézetek: felvilágosítás, felszabadítás, az ország felvirágoztatása. Együtt fognak lovakat venni Angliában, feljavítják a hazai lóállományt. Rájuk vár ez a hazafias cselekedet. Wesselényi ménesei mutatják, hogy szakértőbb útitársat keresve se találna. De talán nemcsak Angliába mennek, hanem áthajóznak Észak-Amerikába, a fiatal Egyesült Államokba, az új életforma, a demokrácia hazájába is. Mi ehhez képest Anglia, az arisztokratizmussal és konzervatizmussal átitatott old merry England? Anglia csak állomás, a titkos úticél az Egyesült Államok legyen!

Persze, a bölényszerű Wesselényi, ha a bécsi gavallérokhoz hasonlítja, közönséges tuskó. Mégis mennyi a szellem, mennyi az emberi szépség ebben a nehézke-

sen félszeg emberben. A teste óriás, a lelke nagyobb és merészebb mint az övé... Wesselényi az úrbéri váltságról beszél — micsoda felforgató eszme! És vallási egyenjogúsításról — ez persze Wesselényinek, a protestánsnak könnyebb. És Amerikáról, Washingtonról és a demokráciáról többet tud, mint ő, a világfi. Íme, itt Erdélyben, Zsibón, ez a báró Wesselényi lesz az ő örök barátja! Vele megy világot látni, meg se állnak Amerikáig...

Hiába szabadkozik Wesselényi, aki annyi mindent tud Amerikáról, hogy ő bizony egy szót sem tud angolul. Mire elindulnak — hisz nem lesz az egészen egyszerű, míg Metternichtől megszerzik az engedélyt —, és mire megérkeznek, Wesselényi majd megtanul angolul...

Wesselényi nem tudná az útiköltséget összehozni? Sebaj! Vendége lesz az egész úton. Hisz legjobb barátja! És nem is lesz adósa, mert legfőbb segítője, igazán csak ő ért a lovakhoz. A magyar lótenyésztést fajlovakkal fogják felfrissíteni! Lekötelező baráti segítség ha velejön, hiszen ő csak dilettáns, mert őt ezerféle dolog érdekli... Ámbár, ugye Wesselényit is érdekli az angol alkotmány, mely sok mindent megoldott, amit itt a hazában még ki kell bogozni. Anglia évszázadok óta szép evolúcióban hagyja maga mögött az országokat, melyeket revolúciók és kontrarevolúciók ráznak és remegtetnek.

Igazán barátság született Zsibón? Örök, elszakíthatatlan kötelék? Ahogy azt rövid ismeretségük első napjaiban szentül hitték?

Széchenyi nem örök barátságokra született ember. A nagy fellángolások néha csak három napig tarta-

nak. Nemrég, mikor az ezredénél volt, ismerkedett meg Esterházy Dénessel. Az első három napon ez az ember még tetszik Széchenyinek. Három nap múlva azonban úgy megunja, hogy attól fél: megveri vagy agyonüti.

Wesselényi komolyan veszi a barátságot. Bár öt évvel fiatalabb, de férfi, családfő, anyjának szerető támasza. Minden fogékonysága és lelkesültsége mellett is együgyű, mint azok, akik egy ügyért élnek. Lám, még a nyelv is (az érzésnek és gondolatnak ez a Talleyrand-ja) kétértelműen dicsérve-gúnyol. Ha hosszabb ideig tart első találkozásuk, talán barátságuk is azonmód befejeződik. De mert megelőzően alig néhány napig voltak együtt, folytatódnak a közös utazás előkészületei; folytatódnak, és Wesselényi megérkezik Bécsbe.

1822. január elsején Széchenyi újévi tisztelgésre járul Metternich elé. Hat évvel ezelőtt kikerülte ezt a szertartást. S miután franciául elmondja, amit ilyenkor elmondani illik, az öregedő herceg — aki mégiscsak szellemesebb, mint lord Holland gondolja — jó bécsiesen rátér a lényegre.

— Na és hol szándékozik tölteni az 1822-es évet?

— Köszönöm, hogy alkalmat nyújt megemlítenem, hogy Franciaországba és Angliába szóló passzust kérhessek.

— Részemről... Számíthat rám — feleli Metternich. És mert szellemesnek lenni csak franciául lehet, így folytatja: — et croyez moi, c'est toujours mieux, que vous restiez tout ailleurs qu' ici".[11]

Széchenyinek eláll a szava, annyira megdöbbenti Metternich burkolt fenyegetése. Amerikáról, ameri-

kai utazásról már beszélni se mer. Ha ennyire nem kívánatos Bécsben, ez korántsem jelenti, hogy kívánatos volna, hogy Amerikába utazzék. Csak nem sejtetheti Metternichhel, hogy szívesen vállalná egy La Fayette szerepét. Sőt! Ilyen szavakkal való jóváhagyása az utazásnak és Munkács vagy Kufstein várának börtöne közt csak árnyalati vagy csak átmeneti különbség van.

Így kell érteni, így is érti Széchenyi, a „mindenható" kancellár szavait.

Mindezt még ott a nagy fogadószobában végiggondolja. Hallgat, legfeljebb ha homloka ráncolódik idegesen. Alig hiszi, hogy életében valaha is kijut még külföldre. Annál inkább meg kell kísérelnie, meg kell tudnia, hogy rab-e már vagy sem? Utazásának nemcsak ürügye, valójában célja is a magyarországi lóversenyek megalapítása, lótenyésztés és hasonlók. Ezért viszi magával Wesselényit.

A lóversenyeket pártoló urak újév idején szinte valamennyien Bécsben vannak. Meghívja őket, hogy tető alá hozzanak egy, a lóversenyek ügyét biztosító végh határozatot. De a fontos emberek nem jöttek el. Rossz jel. Akik eljöttek, nem fontosak, afféle urak, kiket Széchenyi híres jó ebédje vonzott. Pár fiatal mágnásúrfi és letört öregember, teljesen megbízhatatlan társaság.

A Metternichhel folytatott beszélgetés és a Bécsből való elutazás közt három hónap múlik el. Széchenyi már biztosra veszi, hogy Kufstein lesz az útirány. De semmi, kérem, csak a bécsi kancelláriák útvesztőjében akadt el valahol az útlevél. A bécsi kancelláriák tudják, hogy nem carbonári ő. Ezt ő is tudja. „De

»ultra« se vagyok." Valami a kettő között. És talán ezért nem veszik őt olyan komolyan, ahogy szeretné ...

Alig hagyták el Bécset, azaz hatvanegy órai gyors kocsizás után, elérkeznek Münchenbe. Széchenyi hangulata itt megváltozik. A színházban Károly bajor herceg páholyába hívatja, majd bevezeti a király páholyába. A király pedig meghívja ebédre. „Olyan aimable volt hozzám, hogy megtagadom a constitutiont és a république-ot. Kedves Stefljének nevezett! Megszorította a kezemet — mikor pedig veje nem nevez ki őrnagynak" — írja naplójában. Lám milyen árulkodó napló. De aki ezt a naplójának írja, az úgy látszik, a respublika és az alkotmány pártján volt — és van, bármit ír is.

De ki higgyen neki, mikor maga se hisz magának. Íme a következő mondat: ..Milyen különös és tréfás egy ilyen kis udvar! És az idő múltán — ily szűkösségben mily szerencsétlennek kell érezni magát az embernek". Persze, azért jólesik — és feljegyzi és aláhúzza, hogy Taxis grófnő, a királynő udvarhölgye „még mindig nagyon szeretetre méltónak talál" ... Jólesik, hogy az osztrák követ Trautmansdorff hiába akadékoskodik: ő a királynál ebédel. Sőt, bemutatják a két princesszneknek, Elise-nek és Emilie-nek. S azonmód ilyen gondolat kerül a naplóba. „Ki fogja ezt a két lányt elvenni? Teljesen lehetetlen lenne hát e lányok egyikének elcsavarni a fejét és sógorságba kerülni a császárral?" Hm. Nem rossz ötlet. Majd akkor megmutatná, hogy ki is az a Stefferl, aki jobb ha nincs Bécsben ... Elkezd számítgatni. „Udvari körökben nyílt titok, hogy Elise hercegnő szerelmes a porosz trónörökösbe, s az is őbelé. Ez azonban nem akadály, inkább csak előny. Mert a

házasság lehetetlen, a királylány katolikus, a porosz trónörökös protestáns."

Lám, amint kívül van az osztrák határon, Metternich ólomsúlya korántsem oly lenyűgöző. Rechberg, a bajor főkvártélymester, az udvari ebéd végeztével így elmélkedik:

— Ha Metternich meg tudja akadályozni a háborút Oroszország és Törökország között, akkor ő a legnagyobb államférfi évezredek óta. De vajon feltartóztathatja Metternich az idő folyását, vagy csak az események kedveznek neki? Metternich kockája most hatot vet. poroszosan szólva: „Er hat Schwein. De vajon a szerencse egyenlő-e az értelemmel? És a szerencsétlenség egyenlő lenne a butasággal?"

És míg Széchenyi a kis bajor udvar fényében sütkérezik, és mindenféle merész és meglehetősen alaptalan terveket sző, vajon hol van az örök barát, a vaskos és jólelkű Wesselényi?

Szállodai szobában ül vagy sétál. Vagy vívóórákat vesz, és sportol. Csak pár órát vannak együtt, mikor Kessling főistállómester a király utasítására megmutatja az istállót és a lovakat. A lovak ügyében a két „barát" véleménye megegyezik.

„Nagy rend, takarékosság — jó vezetés — miserábilis lovak."

Így utaznak Németországon át, és csak a méneseket nézik meg együtt, egyébként alig látják egymást. Így van ez Franciaországban is, annyi különbséggel, hogy itt együtt látogatnak el a trappisták kolostorába. A furcsa, aszkétikus szerzetesrend kolostorának meglátogatása — ha útba esik — hozzátartozik a bontonhoz, és naplóíró úriembereknek — most kivételesen Wesse-

lényi is útinaplót ír — jó néhány oldalnyi elmélkedésre ád módot. Ami aztán valahol társaságban alkalmatos beszédtéma...

Wesselényi, a protestáns, nagy megérteni akarással bámulja a trappisták életét. Széchenyi, a sokarcú, a priorral írást is adat magának, mely szerint ő ezentúl „associirozva" van velük... Naplójának pedig megvallja: „Gondolná valaki, hogy nem vagyok más társaság tagja, csak a La Trappe-i barátok társaságáé?" Ez nem árt, persze nem is használ.

...Londonban senki se fogadja oly kitüntető kedvességgel, mint lord és lady Holland.

— Mindenütt megtalálják és szeretik egymást a carbonárik — mondja a lady. Aztán átviszi a kis szalonba, és a szoba közepén álló vitrinből elővesz egy cizellált arany dohányszelencét.

— Rám hagyományozta... — és Széchenyi tenyerébe helyezi a szelencét. Az aranyszelence fedelébe nagy domborműves kámea volt befoglalva: egy kecske és egy szarvasborjú szőlőtövet rágcsálnak.

A lady elveszi Széchenyi tenyeréről a szelencét, óvatosan kinyitja, és egy lapot vesz ki belőle. — Olvassa!

A pontosan a szelence formájára kiszabott papírhártyán energikus kéz írása: De l'Empereur Napoléon à Lady Holland témoignage de satisfaction et d'estime".[12]

Széchenyi meghatottan vissza akarja tenni a papírlapot.

— Olvassa el a hátlapot is — szól a lady.

Széchenyi megfordítja a hártyalapot.

— „Donné — olvassa hangosan — par le Pape Pius VI. à Tolentino 1797"[13]. Ez lenne . . .? — kérdi.

— Igen. Ez az, amit a pápától kapott.

Most lord Holland is odajön.

— Nagy stiliszta volt, a helyes mérték betartásához kitűnően értett. Ha az ajándék értékesebb, lady Holland nem fogadhatta volna el. Ha a kifejezések erősebbek, nem lehetne őket őszintének tartani. Így azonban nagyszerű elismerés . . . Lady Holland fáradhatatlan volt, mindent megtett a Szent Ilona-i napok enyhítésére.

— Haláláról is én kaptam először híradást — folytatta a lelkesült hölgy —, névtelen levelet. Épp Párizsban voltunk. Tavaly július 5-én. Május 5-én halt meg . . . A párizsi társaság csak jóval később értesült az eseményről. — Ez a rekord nem kevéssé járult hozzá a lady titkolhatatlan megelégedettségéhez.

— Mint carbonárit üdvözölt, asszonyom! — mondja Széchenyi, kinek figyelmét nem kerülte el a lady hiúsága. — Napóleon nem volt carbonári.

— Sajnos — felel haragosan és harciasan a lady.

— Napóleon véleménye szerint: — segít nejének a lord — „a franciák az egyenlőséget szeretik, és nem sokat törődnek a szabadsággal" — lassan tagolja a szavakat. — Mikor első száműzetésében volt, Elba szigetén akkor mondta ezt lord Elvingtonnak . . . A szavak hitelességéhez nem fér kétség.

— És az lett a veszte, hogy nem volt carbonari — vágott közbe kivörösödött arccal a lady. — Gróf Mole elmesélte nekünk egy beszélgetését Napóleonnal, pár nappal Waterloo előtt. Nem akarta igénybe venni a demokraták, a jakobinusok segítségét, pedig már látta,

hogy nélkülök nem tudja ellenállásra bírni Franciaországot. Így és ezért győzött Blücher és Wellington.

„Ingok, mint a nád, nem tudom, mit tegyek" — írja naplójába. Még mindig kapitány, de be akarja adni lemondását. Érdekes volt a Holland-house-ba menni, de Sir Hudson Lowe-val is megismerkedik, Szent Ilonaszigetének helytartójával, Napóleon börtönőrével és Wellingtonnal is, Napóleon legyőzőjével. Látogatást is tett Wellington hercegnél. Gyakran ebédel Esterházy Pálnál, a követnél. Ifjú ladyk arca tetszek neki. Látható érdeklődéssel jegyzi fel naplójába az angol arisztokrácia szerelmi összevisszáját. Csak Wesselényivel találkozik ritkán.

Mindjárt megérkezésükkor elvitte Newmarketbe a lóvásárra. Néha ő is kimegy lovakat nézni, de rosszkedvű, fukar, goromba — Wesselényi már megbánta, hogy elfogadta a meghívást, és látja, hogy Széchenyi nem az a barát, akitől anyagi segítséget szabad elfogadni... Kiválaszt magának egy lovat. Jó is és olcsó, úgy hogy az ő kis pénzével is megvehető. Azonban, míg a kispénzű Wesselényi habozik: megvegye-e, ne vegye — Széchenyi ezt a lovat is megszerzi magának.

Igaz, egyszer-másszor elviszi Esterházyékhoz. Wesselényi érzi, hogy félszegsége miatt Széchenyi pirul. Ettől még jobban elügyetlenedik, és mikor egy alkalommal a fényes követségi palota lépcsőjén mennek felfelé, a nagy darab ember, erdélyi medve, erdei bölény, hasravágódik a kivikszolt lépcsőn. Elbátortalanodik, rosszkedvű.

Bezzeg, mikor lóra kell ülni, lovat kipróbálni, akkor

még a newmarket-i trénerek és zsokék, a biggyedt szájú professzionális lószakértők is elcsodálkoznak.

Ám, ha leülnek alkudni, Wesselényi újra csetlik-botlik. Nem ismervén az angol törvények agyafúrtságát, még az adósok börtönét is majdnem megjárja... Weatherley, a lókupec, elad neki egy lovat. Másnap aztán magasabb árat kér, nem azt, amire megalkudtak. Wesselényi megmérgesedik. „Nem kell a ló, se a régi, se az új, semmilyen áron!" És egyszerre elfogják, törvény elé állítják s már-már megismerkedne az adósok börtönével is.

Szerencsére Tattersall azonnal értesül erről. Tattersall nagyobbstílű kereskedő. Tudja, hogy ez a Wesselényi gróf Széchenyi barátja, Széchenyi pedig a legjobb vevője. Tattersall jótállást vállal Wesselényiért, mire az éppoly magátólértetődően kisétálhat a bíróságról, mint amilyen könnyen bekísérték.

Széchenyi csak jót nevet az eseten. Wesselényi kevésbé tartja mulatságosnak a dolgot. De főképp Széchenyi önzése, tűrhetetlen modora, ahogy kiszolgáltatja magát a lóvásárlásoknál, háborítják fel ezt a szelídvad óriást.

Míg Széchenyi epés arccal, felhúzott sűrű szemöldökkel egyik társaságból a másikba hajtat, Wesselényi úszik, tornászik, és megtanul bokszolni. Jackson, egy öreg angol a trénere. Ez a Jackson az egyetlen ember Londonban, aki még nála is testesebb. De nem ez, hanem nyílt, szolgaiság nélküli viselkedése kelt vonzalmat Wesselényiben. Miután utoljára bokszolt vele, és kemény kézfogással már elbúcsúztak, Wesselényi ezt írja útinaplójában, augusztus 10-én: „Kevés ember van, kit jobban szeretnék, mint őt."

Wesselényi, de Széchenyi is, alaposan kitanulmányozták az angol lótenyésztést. Wesselényi végül is olcsón és a legjobb mént vette meg: Catót. Széchenyi pedig nemsokára megírhatta könyvét: *„A lovakrul"*.

Az utazás végén ez kerül Széchenyi naplójába: „Megnéztem Hemsley Castlé-t — és Mr. Duncan házát. Brannhamm Lodge, Mr. Fox Lawenál, Mr. Gasconénál — Houldforth and Lumley. Házaikban tisztaság és kényelem. — Boldogság csak bizonyos fokig. Anglia most van a kulminációs pontján."

Wesselényi utolsó bejegyzése talán naivabb, de érdekesebb.

„Azt hiszem, hogy ez út alatt nem vala számomra hasznosabb tapasztalat s megbecsülhetetlenebb előny annál, minthogy hét hónapig élek anélkül, hogy valakinek is parancsolhattam volna ... A mágnás, a nemes, emberré lesz, s ez az egyedüli lépés, melyet tennünk kell, hogy állatok ne maradjunk."

Nem is tudtak ők soha igazán barátok lenni. Széchenyi lehetett az oka. Ender, a festő például közelkeleti utazásuk óta gyűlölte őt. Ez a Wesselényi ... de hagyjuk. Wesselényi már csak minket érdekel, egy Wesselényit nem vesznek észre nyugaton.

— — — — — — — — — — — — — —

Dehogynem. Van, akit észrevesznek! A csillogó szemeket. Olyan szem, mint Thackeray-é, épp ebben az időben, mikor Wesselényi is Londonban van, figyeli meg a magyar nábobok külföldi prototípusát.

A *Hiúság vására* című regény Chiswick Mallben kezdődik Pinkerton kisasszony nevelőintézetében, kit a

szerző a „hammersmithi Semiramisnak" nevez. Innen indul el Becky Sharp kisasszony arra a fényes útra — mely közepe felé Lord Steyne estélyére vezet.

Idézem: „Ott volt őexcellenciája Pétervárad hercege a hercegnőjével, szorosan fűzött, katonásan széles mellkasú, előkelő úr, aki ragyogó rendcsillagot viselt, s nyaka körül az aranygyapjú piros szalagját. Számtalan juhnyáj tulajdonosa volt. — Nézze csak meg az arcát, azt hiszem, ő maga is egy birkától származik — súgta Becky Lord Steyne-nek. Valóban őexcellenciájának hosszúkás, ünnepélyes, halovány ábrázata, a nyakában lógó rendszalaggal emlékeztetett némileg egy tiszteletre méltó vezérürüre."

„Amikor a Duna-menti magyar megjelent, a társalgás franciára fordult, s Lady Barcocres meg az ifjabb hölgyek újabb bosszúsággal tapasztalták, hogy Creawley-né sokkal jobban tudta ezt a nyelvet, mint ők és sokkal jobb kiejtéssel is beszéli. Becky más magyar mágnásokkal is megismerkedett, már a hadseregnél 1816—17-ben, Franciaországban. Nagy érdeklődéssel kérdezősködött barátairól. A külföldi vendégek azt hitték, hogy nagyon előkelő hölgy, s a herceg és a hercegnő külön is megkérdezte, Steyne lordot és a márkinét, aki asztalhoz vezette őket, hogy ki ez a petite dame, aki oly kellemesen társalog."

„A Lord Steyne-nél eltöltött estének az volt az eredménye, hogy őfensége a pétervárad herceg, másnap megragadta az alkalmat a clubban, ahol találkoztak, hogy felújítsa ismeretségét Becky Sharp férjével, Crawley ezredessel, és a Hyde Park-i kocsikorzón pedig mély kalapemeléssel üdvözölte Crawleynét, született Becky Sharpot. Becky, azaz Rebecca, férjével együtt

hamarosan meghívást kapott a herceg egyik szűkkörű estélyére a Levant House-ba, ahol őfensége, a palota tulajdonosának távolléte idején lakott... Rebecca ebéd után egy nagyon kis társaság előtt énekelt. Az öreg Steyne márki is ott volt, és több mint atyai jóindulattal nézte pártfogoltjának sikerét."

Mintha szintetizált arckép volna — az évek folyamán Széchenyi is kissé birkaorrú lett. Ám Esterházyt 1815-ben. a londoni társaságban fiatal rókához hasonlítják. Ez az ellentmondás semmit sem jelent. Ha egy fiatal róka, aki úgy él, mint ez a nagykövet, pár év alatt nagyon is birkává, vezérürüvé változhat. Tehát Esterházy táncolt a *Hiúság vására* kis kalandornőjével, mégpedig olyan hevesen, hogy — idézem — „csizmabotjáról és huszárdolmányáról lepattantak a gyémántok, míg végül őfensége kifogyott a szuszból."

Csak Esterházy fogyhatott ki a szuszból, Széchenyi fiatal volt, erős is, jó úszó. Maradjunk annál, hogy Thackeray Esterházy Pált örökítette meg.

Egy azonban bizonyos: Becky mulatságosabb volt, mint az a Lady Wilton, aki így nyilatkozott Széchenyinek: „Sajnálom Sokratest, hogy nem lehetett az igaz hitben."

Ez a hölgy is mintha egyenesen Thackeray könyvéből lépne elő. Azaz megfordítva — mintha Lady Wilton volna az 1848-ban megjelent könyvben szereplő Lady Southdown prototípusa. A hölgyé, aki Ázsia, Afrika és Ausztrália valamennyi hittérítőjével levelez. Ha nem Lady Wilton volt Lady Southdown mintája, ez csak annyit jelent, hogy Thackeray éppen elég efféle figurát talált Angliában. A „pétervárади" hercegek kissé

ritkábbak voltak, Thackeray mégis egységesített típust alkotott belőlük.

— — — — — — — — — — — — — —

Ó igen, én is nagyon szeretem Thackerayt. Ha innen hazamegyek, egy-egy félórát még a *Sznobok könyvének* olvasásával töltök. S nem csak azért, hogy angol nyelvtudásom hiányait pótoljam.

HAMMERSMITH

Végre már el kell érkeznünk Széchenyi és Tierney Clark első találkozásához, 1832. szeptember 15-éhez. Tíz évet átugrottunk, tíz nagyon fontos évet. Valószínűleg vissza kell majd egyre-másra térni, nemcsak Széchenyi személye miatt — aki közben Akadémiát alapít, magyarul szónokol a főrendek gyűlésén, és könyveket bocsát ki, hanem a történelem eseményei miatt is, melyekből csak kettőt-hármat említek most: megindult az első vasút Manchester és Liverpool között, forradalom volt Franciaországban 1830-ban. A harmadiknak talán a lyoni munkásfelkelést említeném — de azonnal még száz dolog ötlik fel az ember előtt: már megint ott tartok, hogy megismételjem: egy hangya életét se lehet rövidebben, mint száz kötetben megírni.

Tehát és éppen ezért: Hammersmithben vagyunk. 1832. szeptember 15-én, ahol most négy ember megtárgyalja a híd építését. Két magyar és két angol.

Erről a megbeszélésről okmány maradt az utókorra. Címe: „The Questions as prosped by the Count Georg Andrássy and the Count Stephan Széchenyi to W. T.

Clark C. E. together with the answers, 15. September 1832."[14]

A tárgyalások október 20-án folytatódtak, és csak november 10-én írja alá William Tierney Clark a kérdések és feleleteknek ez okmányát. Ezt viszi haza Széchenyi és Andrássy a Hídegyesületnek, mely ugyanez év februárjában megalakult.

Ennek az okmánynak létrejöttétől számíthatjuk a híd megépítésének kezdetét: itt találkozik Széchenyi, aki a híd építését akarta (nem véletlenül használok ez esetben múltidőt) azzal, aki a hidat meg is tudta, és meg is fogja mérnökileg-művészileg tervezni. Széchenyi és Tierney Clark... A másik kettő, akiről az elmondhatás ökonómiája okából a továbbiakban kevés szó esik, szintén jelentős ember.

Jelentős ember Yates, a Walker & Yates cég főnöke. Óriási vasmű tulajdonosa, mely ekkor már kétezer embert foglalkoztat. Ő hozta össze Clarkot a két magyar mágnással. Talán mert részt akar venni a híd anyagának szállításában, talán csak mert Nathan Mayer, a Rotschild dinasztia londoni ágának feje, a nagy bankár megkérte, hogy járjon kezére a két magyar úrnak.

Andrássy György liberális mágnás. Okos, megfontolt, s bár fiatalabb, mint az ideges „gőzfejű" Széchenyi, úgy látszik, egy kapitalista szemében bizalomgerjesztőbb. Talán mert Londonban Metternich rokonának tartják... Mindenesetre az történik, hogy Rotschild őt meghívja estélyére, és Széchenyit mellőzi. Pedig Rotschild házába bejutni nehezebb, mint egy lordhoz.

Bizonyos, hogy Yates nem valamelyik megfelelő,

de a valóban legalkalmasabb emberrel hozta össze a két idegent. Tierney Clark hídjai már ott álltak a Temzén. A Hammersmith, Shoreham és Marlow híd. Csak az öreg Telford volt nála tapasztaltabb hídépítő mérnök egész Angliában, ami annyit is jelent, hogy az akkori egész világon. De Telford ekkor már hetvenhat éves — a megfelelő ember Tierney Clark.

A négy előrelátó és megfontolt férfi közül kettő kétségtelenül magában hordja azt, amit jobb kifejezés híján a zsenialitás látnoki erejének nevezünk. Milyen kár, hogy mégsem festhetek most róluk afféle szép és patétikus tablót: Széchenyi, ez az olajbarna arcbőrű, homlokát egyre furcsa ráncokba kinzó egzotikus nagyúr és Tierney Clark, kinek petyhüdt, halvány arca gyorsan kipirosodik, ha ingerlik és elzöldül és sárgára sápad, ha londoni pincékben pancsolt portóit vagy madeirát ivott (szereti a borokat, de nem ért hozzájuk), most meglátják egymást, felismerik egymásban a rendkívüli embert, kezet ráznak, sőt össze is ölelkeznek...

Hát nem ilyen festőien ment ez, hanem hogy is mondhatnám — konvencionálisan. A jobb vásár kötésének reményében úgy hiszik, nem szabad elárulni, mennyire érzik minden idegükben, hogy szükségük van egymásra. Nem olyan ez, mint mikor szerelmesek érzik, hogy egymás nélkül nem élhetnek, de nem annyira idegen ettől, mint külső megnyilvánulásból gondolnánk. Nem Trisztán és Izolda találkozik, hanem a karmester és a partitúra, az iniciátor és az alkotó. Az érzések itt más szférában mozognak, mint a szerelemben. A gondolat akar testet ölteni. Ez a tudat mélyebb rétegben fekszik, ahol az érzés a logikával érintkezik. Érintkezik vagy egyesül...

Egyelőre méregetik, nézegetik egymást.

Tierney Clark így beszél: — Szívesen vállalnám a megbízatást. Nem Pest-Budán építeném az első hidat. Most is sok híd építésére találok mindenfelé alkalmat.

Széchenyi felel: — Nagyon örülnék, ha a mi hidunkat ön építené, nem volt nehéz észrevenni, milyen pompásak az ön művei, melyek a Temze felett állnak. Bár meg kell jegyezni, egy Duna-híd megépítése sokszorosan nagyobb feladat. Nagyobb, mert a Duna maga is nagyobb. A híd árvíznek és jégtorlódásnak lesz kitéve. De Angliában oly sok a kiváló szakember. Nem kétlem, hogy ilyen szakemberek képesek megbirkózni a feladattal. — Úgy beszél, mintha retorikai feladatot írna vagy olvasna.

— Bizonyára. Ha jó előre figyelembe vesszük a nehézségeket, akkor azt is ki tudjuk számítani, hogy milyen erő kell a leküzdésükre.

Ezután Széchenyi elővesz egy papírlapot, melyre már felírta kérdéseit, és most már gyorsan beszél.

— Mennyibe kerül egy vashíd? Mennyibe kerül egy lánchíd? A lánchíd bár olcsóbb, célszerű-e? Hiszen a lánchidak inognak-lengenek. Célszerű-e lánchidat építeni ott, ahol roppant forgalomra kell számítani? Gyalogosok, lovasok, szekerek, katonaság- és a közönség nem hagy magának parancsolni. A kocsik gyorsan hajtanak. A tömeg összetorlódhat. Mibe kerül a vas mázsája helyben? Mennyibe kerül a szállítás Fiuméig? Feltéve, ha Fiumében szállítják, ami még megfontolandó... Nem lehetne a vasrészeket Magyarországon gyártani? Vagy esetleg Ausztriában?

Clark higgadtan válaszol:

— Mindenekelőtt tudni kell: milyen talajra épülne a híd? Sziklára, homokra, agyagra? Mert sziklára építeni könnyebb...

— A talaj homokos. És nem okoznak-e a nagy hídpillérek árvizet?

— Nem. Egy lánchíd vagy vashíd ilyen meggondolásból is célszerű. Kevés pillére nem gátolja a víz folyását.

— De nemcsak a vízre kell számítani, jégtorlaszokra is.

— Angliában nincsenek nagy jégtorlaszok. De ha jó előre figyelembe vesszük a jégzajlást, a jég erejét, akkor az építésnek nincs akadálya.

Itt Yates jön Clark segítségére. — Beszélünk Colguhounnal. Ők Szentpéterváron építettek hidakat, a Néván. Ott a jég vastagsága huszonhat—harminc—harmincnégy hüvelyk.

— A sok vasalkatrész nem vonzza-e az elektromosságot? Nem fenyeget veszély, hogy villámcsapás elpusztítja a hidat?

— Angliában nem tapasztaltunk effajta viharokat, de ezt is megvizsgáljuk.

Így kezdték tárgyalásaikat. A kérdésekből és Clark megfontolt feleleteiből alakult az említett okmány. Így volt ez jó. Természetellenes és veszélyes lett volna, ha másképp indul az ügy, ha Széchenyi rögtön megszerette és átölelte volna ezt a polgárt.

Gyors, repeső barátságot csak a magafajtájával kötött, mondjuk egy Esterházy Dénessel, kivel ott lenn Debrecenben ismeretségük három első napján nagy pajtáskodást játszottak. De mondtam már, a negyedik napon Széchenyi alig bírja már fékezni ellenszenvét.

Olyan „ideális" barátságot se tudott Tierney Clarkkal kötni, mint pár nap alatt Wesselényivel, barátságot, melytől életük végéig csak ressentiment maradt mindkettőjükben... Clarkot egyenesen megijesztette volna az efféle expanzivitás.

Clark hűvös volt, Széchenyi nem titkolta bizalmatlanságát. De mindketten akarták a hidat. Érezte Széchenyi, de azt hiszem, Clark még inkább érezte, hogy most érkezett el az alkalom a legnagyobb mű, az életmű testetöltéséhez, melyet nem szabad s nem is lehet elszalasztani. És ezért egymást sem szabad elszalasztaniok.

Széchenyi még nem határozott, de nem hágy békét Clarknak. A két hivatalos megbeszélés közti időben többször is felkeresi. Október 3-án megjelenik Hammersmithben. És Clark se tud tétlen maradni. Íme, már kész, meg is mutatja az elképzelt híd rajzát.

Elmenet Széchenyi a Hammersmith-bridge-nél csónakba ül, és elviteti magát az összes londoni hidak alatt.

Megnézi a Putney-fahidat, a Battersea-fahidat — hisz az sincs kizárva, hogy fahíd építését határozza el a Hídegyesület. Aztán megnézi a Vauxhall-vashidat, a Westminster- és Blackfriars-kőhidat, a Suthwark-vashidat, és úgy találja, úgy is beszélték, hogy ez a legszebb a világon. Végül a London-bridge-hez, a mohos öreg kőhídhoz viteti magát. Ilyképp csónakon végigjárja az egész Temze-parti óriási várost. Kilenc angol mérföld, kilenc híd! Ezek közül a hidak közül három hidat tervezett Clark...

Mi minden van a kilenc híd között, kilenc mérföldön. Ötárbocos óceánjárók, melyek Ausztráliából jöt-

tek gyapjúval és gabonával és ezernyi más vitorlás. Gőzhajók, melyeken árbocok is vannak még, rengeteg gőzös. Dokkok, rakpartok és raktárak — a világ gazdagságának gyűjtőmedencéje ez a folyó, tele egy milliós város minden szennyével és gazdagságával. Dögszagú víz lefelé, ahol a gazdagság gyűlik, mint az arany és a genny. Csónakázó hely és árnyas partok fenn, ahol a gazdagok, a jóllakottak laknak. És ember, ember, ember. Négerek és izlandiak, olaszok és oroszok, emelődaruk és csigák nyikorgása keveredik perlekedéssel és részeg matróznótákkal.

Széchenyi már negyedszer látja ezt a folyót, a hidakat is látta már. Mikor tíz évvel ezelőtt Wesselényivel volt itt — Wesselényi már hajnalban lovagolt — ő a Vauxhall-bridge-től a Westminster-bridge-ig úszva tette meg az utat, másfél mérföldet. De akkor inkább csak a szép sportcsónakokra figyelt. Most, mikor negyedszer látja: hidat akar és hajókat, s jelentősebben érti ezt a hajózható mély folyót, mely minden szennyet levisz a tengerbe, és minden gazdagságot felhoz ebbe a városba. Az új találkozás többé teszi az élményt. Lordok, lovak, paloták, proletárok. Piros mahagóni, arany déligyümölcs és pinceszínű gyerekek. Ólábú angol betegség. Gabonaraktárak. Patkányok... De hagyjuk ezt, nem London leírása a dolgom. Ha egy világváros hiteles képét akarja élvezni, olvassa el Thomas Mann *József legendáját*. Ahol József megérkezik a százkapujú egyiptomi Thébába. Szorozza meg százzal, és megkapja Londont 1832-ben. De lehet, hogy a százas szorzószám kevés lesz...

— — — — — — — — — — — — —

Thomas Mann-nak éppen ezzel a könyvével úgy vagyok, hogy már egy éve olvasom, de még csak a közepéig jutottam.

— — — — — — — — — — — — —

Unalmas? Félnék kimondani. Én csak egy idegenvezető vagyok. Minden szava jelentős, minden gondolata sokrétűen átgondolt. Csak fárasztó. Követeli a figyelmet, és ebben nem hajlandó egy percnyi pihenést se adni. Virrasszon az olvasó akkor is, mikor a tábor pihen.

— — — — — — — — — — — — —

Thomas Mann nagyon tiszteli Nietzschét. Nietzsche — azt hiszem ő — írja valahol: „Ha egy könyv és egy fej egymáshoz koccan, és ebből üres hordó hangja származik, ez még nem jelenti azt, hogy a könyv volna üres." A *Doktor Faustus*t vagy a *Mózes-novellát* izgatónak, érdekesnek tartom. De talán inkább folytatnám a mi történetünket.

Október 6-án Széchenyi újra Clarknál van és 12-én is, amikor a cement és a concrete készítéséről szerez Clarktól adatokat. Másnap Clarkkal együtt Shorehamba mennek. Két nap múlva, október 15-én, a Cityben felkeresi Rotschildot.

Nathan Mayer Rotschild szívesen látná a híd építését, és értésére adja Széchenyinek, hogy ő és a bécsi Rotschild szívesen részt vesznek egy hídépítő részvénytársaság megalapításában.

Széchenyinek imponál a Rotschild-vagyon és a Rotschild-életmód. Különösen az utóbbi. Hazaérve, rögtön fel is jegyzi: „Rotschild háza egy vascsővel és egy bőrcsővel van ellátva, melyen át az első emeletre lebeszélhet." De nem tartja alkalmas szövetségesnek a

Rotschildokat. Nagy pénzemberek, Metternich pénzügyi, sőt politikai informátorai, a bécsi Rotschild Metternich harmadik feleségének, Zichy-Ferraris Melanie pénzügyeinek rendbehozója. Mégis úgy érzi: nem a neki való bankárok.

Rotschild Nathan Mayer a londoni tőzsde „sötét árnyéka", túl ravasz és túl óvatos. Persze, a hídépítésbe szívesen fektetné a pénzét — miután óvatosságával, fantáziátlanságával elmulasztotta a vasútépítési láz kihasználását. Mire Nathan Mayer Rotschild a nagy lehetőséget észrevette, már egész Angliában elkezdődött a vasútépítés, és ő jóformán kimaradt az üzletből. Az ő baklövését akarja helyrehozni a bécsi Rotschild, Salamon. Már itt vannak Angliában a szakemberei; Salamon szorgalmazta a kiküldetésüket Metternichnél. Metternich segítségével Salamon koncessziót is szerez az első ausztriai, az északi vasút megépítésére. De ő, Széchenyi, ha vasutat fog építeni, inkább Sina György báróval veszi fel a kapcsolatot. Sina is bankár, nem is akármilyen. A Rotschildok a pápára, Metternichre támaszkodnak, a feudalizmus szolgálatára rendezkedtek be. A *Hitel* írójának ezt nem volt nehéz látni. Számára alkalmasabb a modernebb kapitalista görög; ha majd Magyarországon vasútépítésre kerül a sor, akkor is Sinával fog tartani. A híd finanszírozásánál is Sinára számít...

De lám... Yates Rotschilddal van kapcsolatban, Clarkot Yates ajánlotta... Széchenyi már ezért is bizalmatlan. Másnap tehát egy amerikai mérnökkel találkozik.

Az amerikai Wright a lánchidak ellen van. Elmondja, hogy Amerikában fahidakat építenek.

Nem, ez mégse lesz jó! Bármennyire tetszenek is néki az amerikaiak, az amerikai szabadság és George Washington, Magyarországon nem lehet és nem szabad fahidat építeni. Hisz még a kőpilléres híd is — vajon ki bírja-e a dunai jégzajlás rettenetes erejét. Vas és vas kell a budapesti hídhoz. De ezt is jól meg kell tudakolni. Például a villám nem csap-e a hídba? Clark szavai homályosak... Kedvenc írója, Benjamin Franklin, ugyan felfedezte a villámhárítót, de mégis... És a vashíd milyen legyen? Mert Clark nem bírta eloszlatni aggodalmait: a lánchidak szörnyen himbálóznak. Egy himbálódzó híd! Még csak ez kellene! — Magyarország összes táblabírái összeröffennek, minden ellenség megmozdul... Nem is olyan régen, Kölnben a papság a gázvilágítás ellen tiltakozott, mivel „Isten ellen való vétek világossá tenni az éjszakát, melyet Isten sötétnek rendelt". Ó, még sok kérdést kell tisztázni, mielőtt belekezdhetnek az építkezésbe.

Október 7-én megnézi Yates üzemeit.

A Gospel-oaki gyárban kétezer ember dolgozik, „komor cyclopsok". Széchenyi a tulajdonos kíséretében jár közöttük. Yates nem szól a munkásokhoz. És azok? Mintha nem is látnák, hogy ott járkálnak. Se köszöntés, se hajlongás, se barátságos, se szolgai mosoly. Semmi. „Komor cyclopsok." Széchenyi ezt megérti és így érti: „A régi jogok és szokások adta angliai egyenlőség." De, igen, még valami: „Hihetetlen gondatlanság! 1831-ben tizenhárom ember vesztette életét."

A jobbágytartó földesúr, aki tudja, hogy rongyos gatyában járnak a parasztjai, elpusztulni, vagy éhen halatni mégse hagyná saját embereit. Vigyáz rájuk,

legalább annyira, mint a kevésbé értékes jószágra. Néki, aki jótékony célra, kórházra és effélére soha pénzt nem adott, még neki is feltűnik a kapitalista rideg közönye. Bizony a Yates-féle vasművekben és bányákban a „szabad" bérmunkás élete annyit se ér, mint egy csillehúzó lóé. Nem az ember, csak a munkája Yatesé. A munkásnak nem ura, de kegyetlen sorsa — mert a munkás bére és így élete — Yates kezében van. Egymás üdvözlésére nem reflektálnak...

Október 20-án befejezik a kérdések és feleletek megtárgyalását. De Széchenyi továbbra is bizalmatlan és folytatja a hidak tanulmányozását. Október 23-án megnézi a Menai-hidat, az öreg Telford remekművét: „Négy láncon függ, mindegyik négy részből áll, s ezek mindegyikének öt rúdja van, úgy hogy nyolcvan láncnak kellene elszakadni, hogy a híd leessék. Mikor rajta valék, öt lovas ügetett rajta végig; hanem szörnyen himbálódzott!" „A Conway-bridge a legszebb, amit láttam".

Ezek után meglátogatja Telfordot, és alaposan kikérdezi a rózsásarcú, igen jókedvű, süket öregurat. A látogatást így írja le:

Ő: — Építettem vagy ezerkétszáz hidat.

Én: — Mi Magyarországon csak egyet akarunk. Mintegy ezerhatszáz láb hosszút. Nálunk azt hiszik, hogy ez lehetetlen. A jég elviszi a pilléreket — vagy árvizet okoz. Mi az ön nézete?

Ő: — Nehéz megítélni, anélkül hogy az ember a körülményeket ismerné. Tudni kell: milyen mély a víz, miłyen a talaj?

Az árvíz és a jégtorlaszok Telford szerint se veszélyesek.

De Széchenyit Telford hídja, a Menai-híd ingása aggasztja. Meg is kérdezi:

— Nem gondolja, hogy ez veszedelmes, vagy hogy egy másfajta jobb volna?

Telford: — Semmi esetre sem veszedelmes. Azonban tudja, mi volna a legjobb: öntött vasból való híd négyszáz lábnyi ívekkel. Egy ilyen híd örökké tartana. Jég el nem torlaszolná, áradást se okoznak. Csakhogy van-e elég pénze? Az ilyen hidak kétharmadával többe kerülnek, mint a függő hidak.

A szívesen beszélő, rózsásarcú, ősz öregúr szívesen magyaráz: — Én a pilléreket belül mindig üresen hagyom, hogy az ember belülről is láthassa, hogyan fektették a köveket.

— És nem lesz ettől gyengébb a pillér?

— Hogy érti ezt? — kérdi Telford, és egy nagy fekete hallócsövet emel a füléhez.

— Ha a pillér nem kompakt, azaz belül üres, nem lesz ettől gyengébb?

— A nyakunk se gyengébb attól, hogy lélegzünk és levegőt viszünk le. És milyen jó volna, ha egy géppel bele is nézhetnénk. Ha volna ilyen gép és valamiféle tükör, akkor az orvos megnézhetné mi van a fülemmel... Talán ki is tudná javítani. Kicserélné a hibás részeket. Hm? — nevet az öregúr.

Széchenyi összehúzta vastag szemöldökét, a mozgékony bőrű homlokráncai játszanak, aztán mosolygósra kényszeríti arcát. — Értem — mondja.

— No lássa, gróf. Én pedig megértem, hogy maga gyorsan ért — mondja Telford.

Miután mindent a legszívesebben elmagyaráz, a Waterloo-kőhíd egy rajzával is megajándékozza Széchenyit.

— Ha valamire szüksége van, jöjjön el hozzám, gróf. Közvetlenül hozzám forduljon, ne holmi ügynök útján.

Széchenyit nemcsak a híd, a hajóépítés is érdekli. A gőzhajók, a Duna szabályozása, a vízi útnak a Fekete-tengerig való kiépítése legalább annyira foglalkoztatja, mint a híd. A híd mindennek betetőzése kell legyen...

Elmegy Seaward-hoz, ki éppen egy kísérletet csinál a híres lord Cochrane számára. Hosszan elbeszélget Seaward-dal és a lorddal. Seaward véleménye szerint a hidak dolgában egy bizonyos Brown kapitány a legilletékesebb, kinek a kormány ád hidakra megbízatást...

Ezután Seaward megmutatja legújabb gőzgépét, a Brilliantot. Százhúsz lóerős gép, még egyszer olyan erős, mint az, melyről Széchenyi első londoni utazása idején hallott. Seaward az árát is megmondja: tizenegyezer fontsterling. Ha hatvan lóerős kell, az hatezer fontsterling. Ha rá kerül a sor, akármilyen gépet leküldhet Galacba, és embert is küldene, aki a gépet ott összeszerelné. Mennyibe kerülne egy gőzhajó? A gépezet egy gőzhajó építési költségének több mint a fele...

Minderre a napló felel:

„Nem volna rossz üzlet, egy ócska hajót venni, biztosítva elindítani, a kataraktákon felhúzatni egy sertvésszállítmánnyal..."

Hát igen, „sertvésszállítmánnyal"... Nem tudom, akkor ez hogyan volt, de a századfordulón s főképp 1914 előtt nem tűrték volna a magyar földesurak. Inkább háborút Szerbiával! Mert ha elfeledtük volna: a magyar urak lelkesedését az első világháború elején a szerbiai sertések zsírja — pontosabban ettől a zsírtól való félelem — fűtötte.

Londoni tartózkodása végefelé Széchenyi hat-hat pontban összegezi, mi volt „Ostobaság" és mi „Nyereségem".

Az „Ostobaságok" közt szerepel, hogy két kocsit és három fölösleges lovat vett és a hatodik: „Vakon átengedtem magam Yates és Clarknak..."

A „nyereség": híd-rajzok, cement, mezőgazdasági gépek, adatok vasutakról, gőzhajókról, gőzmalmokról, kotrógépekről...

Clark bizonyára megtudott egyet és mást Széchenyi különböző útjairól. Ezért hűvös, hűvösnek mutatja magát, mégha remeg is az izgalomtól, hogy megkaphassa a gyönyörű, legnagyobb feladatot. Ez a hirtelenharagú, indulatos nép legnagyobb sikerei korában megtanult hidegvérűnek mutatkozni. Talán kapzsiságból, de talán csak hogy pénzügyileg is lekösse Széchenyit — ezt a nagyon okos, gyorseszű, üzleti szelleműnek látszó és bizalmatlanságával ingerlő grófot — az előzetes munkálatokért, az okmány megszerkesztéséért és a hídvázlatért pénzt kíván. Nem sokat, nem keveset: százötven fontsterlinget.

Széchenyi erről így vélekedik:

„Clarknak 150 £. Keserű szemrehányásokat teszek

magamnak. Időmet, pénzemet rosszra fordítottam! Este a Bellefast gőzhajón." De adott volna egy pennyt is, ha nem bízik Clarkban? A Clark iránt megfogamzott bizalom objektív körülírása a naplóban így hangzik:

„Ha egyszer országgyűlési határozat lesz, hogy hidat kell építeni, akkor minden személyes tekintetek mellőzésével fogjuk a talentumokat felhasználni" — biztosítja bejegyzésével naplóját.

Így utazik el Londonból. És bizalmát csak megerősíti, amit Párizsban lát. November 16-án ezt írja: „Pont des Invalides. Lánchíd, kocsikra is. Középfeszítés 200 láb, alig inog valamit. Aztán Pont d'Arcole, egészen Clark tervrajzai szerint." Az utolsó félmondatot aláhúzza és a híd képét is berajzolja naplójába. November 27-én Bécsben van: „Metternichnél ebédeltem két törökkel."

Clark tehát október harmadikán már előzetes vázlatokat mutat Széchenyinek. Pedig még három hét se telt el első találkozásuk óta.

A meglehetős dilettáns grófokkal való tárgyalást komoly adatként legfeljebb az állami „Bau-Direktion" jelentése és a Duna 1832 évi vízrajzi térképe támogatta. Tegyük fel, hogy ezt a jelentést és térképet Clark már az első találkozáskor, szeptember 15-én kézhez kapta.

Kitűnő térkép, komoly munka. Egy mérnöknek sokat mond. Egy Tierney Clarknak mindent. Ámbár a térkép csak a víz állását és a medret mutatja: soha senki se vizsgálta még, hogy milyen homok-, agyag- vagy sziklarétegek vannak a meder alatt.

A nyugodt, a hidegvérű Clark — aki egy okmány megszerkesztésében oly körültekintő, aki a megbeszéléseken mindig közbeveti, hogy a helyszín megvizsgálása nélkül komoly szakértő nem mondhat véleményt, alighogy a bizottság elment, és ő ott Hammersmithben egyedül marad a térképpel és gondolataival, nem tudja kivárni, míg ásás, fúrás, vizsgálat megállapítja a talaj

minőségét. Rögtön nekilát, megrajzolja a híd formáját, egy olyan hídét, mely a legkedvezőtlenebb feltételek esetén is biztosan és győzedelmesen megáll.

Mert ő már látja a hidat. Látja egészében. Az alkotó szellemében az egész előbb jelenik meg, mint a részek. Másképp ez nem is lehet. Mit gondol ön: megteremtődik a IX. szimfónia, ha Beethoven nem látja előre a mű tartópilléreit, nem tudja előre, hogy mi az alkotás célja, és azt is, hogy milyen lesz a végakkord?...

— — — — — — — — — — — — — —

Suszterolni? Én ezt másképp fogalmaznám. A jó suszter is így alkot. Ha egy nem-művész „művészt" suszterhez hasonlítunk, csúnyán, súlyosan és ok nélkül megsértjük a jó suszterokat. A suszter is, ha mestere a mesterségnek, előre látja, milyen lesz a cipő, a szabó, mikor mértéket vesz, már tudja, milyen lesz az öltöny. A jó suszter nem suszterol. Csak a rossz regényíró — fércel.

A hídépítő első pillanatban látja a hidat; a pontos számítások ezt az előrelátást igazolják és korrigálják. De a nagy mestereknél kevés a korrektúra... Én egy fecske vagy hód építőművészetétől sem vagyok hajlandó megtagadni az előrelátás ismérvét. Nem hiszem, hogy helyes volna az emberi gondolkodás előrelátó képességét az egyetlennek és kizárólagosnak tartani. Legfeljebb annyit vagyok hajlandó elismerni, hogy a gondolkodásnak különböző módjai vannak. Az emberek is sokféle, különböző, de egytől egyig értelmes nyelveken beszélnek. A tibeti orvostudomány is orvostudomány, ha nem Galenustól ered is, mint az európai. Geometria is többféle van.

Ó, de Wiliam Tierney Clark a legeurópaibb európai!

Angol gentleman 1832-ben. Angol, mert ekkor még csak Angliában tartották gentlemannek a polgárt is. Egyébként az ilyen polgári gentleman lehet csak olyan „tapintatlan", hogy rögtön pénzt, százötven fontsterlinget kér fáradságáért. Az ilyenféle polgári gentleman, aki magát megbízhatóbbnak tartja, mint egy arisztokratát. A saját lordjairól sincs jó véleménnyel, hát még egy ilyen egzotikus magyar grófról, aki ideoda utazgat, szórja a pénzt, s vajon nem siratják-e majd ezt a pénzt az uzsorások? Ami biztos, az biztos. Megdolgozott érte: gyerünk a gubával! — mondhatnánk jó pestiesen.

— — — — — — — — — — — — —

Ha Széchenyi megtagadja a százötven fontot? Nem tudom elképzelni a folytatást. De hát tény, hogy nem tagadta meg. Nem tudta megtagadni. Persze elképzelhető, hogy ezen a százötven fonton múlhatott volna, hogy Tierney Clark csinálja a hidat vagy más...

De mégsem! Ez lehetetlen! Ilyen esetlegességet egyes írók gondolnak ki — és néha, sajnos, maga az élet is. Nos, az én meggyőződésem, hogy Clark, ha kell, visszakozik és enged. Így, láttuk, Széchenyi rágódik azon, miért is adott százötven fontot? A másik esetben Clark nevezte volna magát ostobának, hogy mindenek ellenére is hajlandónak mutatkozott a híd építése iránt továbbra is... érdeklődni. De a fogaskerekek — eh, rossz hasonlat — az egyéni érdekeken győzedelmeskedő felsőbb érdekek már annyira egymásba kapaszkodtak, hogy mindegyik esze mélyén úgy érzi: ő az, aki nem tud meglenni a másik nélkül. Rosszabb ez, mint a szerelem!...

Tierney Clark apja — úgy tudom — orvos volt.

Tierney mérnöki diplomát szerzett. 1832-ben negyvenkilenc éves és meglehetős módos ember. Nyugodtan meghívhatja házába a magyar grófot. Öreg, kevés díszű, de nagyon kényelmes bútorok. Nem francia királyok fogadószobáit majmoló dísztárgyak, hanem olyanok, hogy velük és köztük lakni és dolgozni jó. Sima. politúrozott, egyszerű és kényelmes székek, asztalok, szekrények és írócsztal. A sima politúr nemcsak fényes. hanem tiszta is és tisztán tartani könnyű. A kertben Clark pompásan ápolt növényeket mutat, és elmondja, hogy pácolt sonkákról leöntött vízzel trágyázza őket. Egy gentlemané lett polgár háza ez 1832-ben, a polgárosult lordok Angliájában. Jólápoltságra alapozott elegancia. Az agglegény Tierney Clark háza igen megnyerő lehet annak számára, aki látta Bánffy Farkas gazdaasszonyát mocskos ágyában...

Angliában akkor Constable és Turner voltak a festők, Chippendale-t követték a pompás anyagból való bútorok készítői... Az angol „home" tradíciója mindmáig haladó hagyomány, melyből tanulni kell, mikor lakást akarunk berendezni. A bútor szinte ma is megfelelne; talán inkább Clark tűnne fel kissé nevetségesnek. Mert majdnem túlságosan elegáns. Gomblyukában mindig friss a virág, és minden mozdulatával hangsúlyozni kívánja, hogy úriember.

Tierney Clark a pénzt nagyon szereti; ez a tulajdonsága, látni fogjuk, mindvégig megmarad. Az a százötven font, mindinkább úgy látom, elég nagy szerepet játszott. Hiába is akarnánk egy zseniális embert erről az oldaláról idealizálni. És mégis azt hiszem, hogy voltak pillanatok, mikor ő fizetett volna: csak engedjék megvalósítani a nagy művet. Tudjuk, egy nagy

művész néha a fél életét beleadja egy képbe vagy szoborba. De mikor eladásra kerül a sor, úgy alkuszik, mint egy lócsiszár. Én azt hiszem, hogy saját magát akarja ilyenkor megnyugtatni: „Lám, munkám értéke pénzben kifejezvén is nagy"...

— — — — — — — — — — — — —

Örülök, hogy ön megerősíti elképzelésemet. Én csak úgy a magam számára próbáltam elképzelni, mi megy végbe, mondjuk egy olyan művész belsejében, akit a vásárlók vagy megrendelők fukarnak neveznek.

— — — — — — — — — — — — —

A mellékkörülmények se mellékkörülmények, a részletek se csupán részletek, ám a nagy alkotás mindig az egésszel kezdődik: az ige válik testté.

Törvényszerűségében a terv sokban hasonlít az égitestek mozgásához, melynek törvényszerűsége megvolt, mielőtt még felismerték volna. A terv is, mielőtt hozzákezdenénk... És nem jutna el az ember a természet örök törvényeinek felismeréséhez, ha nem volna egyben ő is anyaga, része és részese a törvényszerűségnek.

Már megint a madárra kell gondolnom. Ez a közismerten „csirkeeszű" lény nemcsak azt kell hogy tudja: miért épít fészket? Azt is tudja, mikor kell fészkét elhagyni. Sőt, előbb jön meg vándorlásából, ha korai tavasz lesz, de vár jövetelével, ha a tavasz késik, ha fagyok és viharok az utazás elhalasztását tanácsolják. Mi a különbség, ha ezt nem tudásnak, hanem ösztönnek, sejtésnek vagy megfigyelésnek, érzésnek vagy gondolkodásnak nevezzük?

— — — — — — — — — — — — —

Igen, néha tévednek a költöző fecskék, vadludak és hattyúk. De mennyivel gyakrabban téved az ember. A hattyúk legfeljebb négy-öt napot vétenek számításukban, az ember néha negyven évet, néha négyszázat és még többet. De még e hibás számításokban is mennyi nagyszerűség van.

A legnagyszerűbb nagyszerűség azonban a hibátlan számítás! Ezekből születik a valóság. Ez a mi napjainknak is mindegyre távolabb repülő csodája.

— — — — — — — — — — — — —

A rakétákra is céloztam, többek közt.

Mert ott Hammersmithben valami efféle történt. Emberek, a múlt tapasztalatait összegezve, a jelennel küzdve, pontos — ezen múlik, hogy pontos — tervet készítenek a jövő elébe, mely megvalósul. Íme, ilyenek. Látnokok. Olyan tulajdonságok birtokosai, aminőket maguk talán csak Istennek mernek tulajdonítani. Minden nagy földi alkotás valójában testté vált ige, teremtés, az anyag értelmes elrendezése.

Clark koncentrált látnok; ő már fel is tudja rajzolni a hidat. Ez lesz élete főműve. A magaslat, melyet elér. Pénzben, hírben, erőkifejtésben ez lesz a betetőzése annak, amit Tierney Clark elérhetett. Ez a híd lesz „a nyolcadik világcsoda", szinte egy évszázadig technikai példakép.

Ha Tierney Clark a pénz kedvéért fogott a híd tervezésébe, akkor bizony keservesen póruljárt. Jó szó, mi? „Pórul járt..." A paraszt jár pórul. Nos, 1832-ben majdnem két évtized választja el a befejezéstől. Két év múlva Bécsbe kell mennie és Budára. Megvizs-

gálni a terepet. Széchenyi ekkor éppen Orsován van, és onnan ír neki: „Had I known of having any chance to see you on the Continent, I would have gone a couple of 100 miles to meat you."[15] Egy másik levélben arra kéri, adjon tapasztalatairól részletes leírást, és biztatja, hogy már közel a hídépítést elhatározó döntés.

Nemsokára újra ír, közli, hogy az országgyűlés mindkét háza felvetette a dolog pénzügyi oldalát. Elhatároztatott, hogy mindenki, aki a hidat igénybe veszi, fizetni tartozik — a híd megépítése ezek után már csak technikai megvalósítás kérdése.

1836-ban Tierney Clark ki tudja, hányadik levelet kapja Széchenyitől, aki most azt kérdezi tőle: ki legyen az építés vezetője? „Your for instance and all competent hands are fully engaded", de azért mégis ha a bizottság őt Tierney Clarkot akarja, legyen némi ideje „to devote your talents to poor Hungary".[16]

Mégis 1837-ben még mindig csak tárgyalni küldi báró Sina György emberét Clarkhoz, ugyanakkor másik jelentős mérnökhöz is, sir John Rennie-hez.

Az eredmény, hogy Clark meginog, és már maga se tudja, miképp győzze le konkurrensét. Az első, a tökéletes vázlat helyett — csak hogy ki ne essen kezéből a megbízatás — két variánst is készít, és Széchenyitől és Sinától kérdezi: milyen legyen a híd?

— — — — — — — — — — — — —

Bizony az is megtörténhetik. Az alkotó megzavarodik és első látomása helyett a rutinjában bízik; úgymond. ő akármilyen hidat meg tud építeni! Válassza nak a rendelők.

Ekkor Széchenyi az, aki jó tanáccsal segít: „Do not

say in case you write direct to the Baron any thing of this kind, that you cannot say how a Span of that extension would ansver for all pourposes as it is a new instruct thing and so on. These and similar words give told our ennemies to overtrow the whole."[17]

Biztatja: csak rajta, bátran! Mondd azt is, amit nem tudsz, mert a konkurrens szorít. Mit érezhet ilyenkor egy alkotó!?

A huzavonára és a konkurrensek felbukkanására Clark azzal felel — és ez már jobban illik hozzá —, hogy egy kilátásban levő, Szentpétervárról jött, orosz meghívást emleget. Lássák: nélkületek is megleszek! Erre Sina György sürgősen Pestre hívja.

Közben Széchenyi se tétlen, és — bár József főherceg úgy véli, hogy bizony elmúlik három év, mire elkezdhetik a híd építését — biztatja Clarkot: majd ők megmutatják, hogy nem így lesz.

Clark és a két szakértő, Plews és Slater, megadják a hídpillérek megépítését biztosító gátakhoz szükséges tölgyfa-cölöpök méreteit és számát. Széchenyi gondoskodik róla, hogy ezeket a tölgyfa-cölöpöket Szlavóniában megrendeljék. Mert ilyen hatalmas tölgyek csak a szlavóniai erdőkben vannak. Azt is megtudja Széchenyi, hogy Ausztriából, Mauthausenből — micsoda rettenetes név lett azóta Mauthausen — beszerezhetnék az egész gránitkő szükségletet.

Mindenben ki akarja elégíteni Clark kívánságait. Sinát levélben figyelmezteti: „Jó volna megtudni Clarktól, mikor döntsék a fákat, télen avagy nyáron ... Az angoloknak mindenben megvan a saját módszerük, melytől el nem térnek. Szükséges azt megtudni, hogy pénz és idő kárba ne vesszen."

Clark minden adatot megad, és a híd képét is megrajzolja. Ez a kép fennmaradt. Széchenyi 1838 októberében azt kérdi titkárjától, Tasnertől: „Heckenast már elkészítette a híd litografiáját?" És a litográfia alá ezt a szöveget ajánlja 1838. okt. 17-én: „A Főm. Ország. Küldöttség által elfogadott álló híd rajza." Egy nappal később új levelet ír, javít a szövegen: „A Nagy Méltóságú Or. Küld. által megállapított hídnak rajza."

Hat év telt már el, hat év kellett még idáig eljutottak. Emlékszünk, 1832. október 3-án Clark már kész volt a rajzzal. Most litográfia készül. Igaz, hogy már rendelik a fát a gát számára, igaz már megbízást küldenek neki, hogy Angliában rendelje meg a szükséges vasrészeket, de még mindig csak biztatják, hogy nemsokára kezdheti az építést. És most már ő makacskodik. Úgy tesz, mintha nem is volna fontos az egész.

— Sokat gondolkozom a pesti híd építésén — írja —, de a részletrajzok elkészítésébe teljes erővel csak akkor kezdek, ha Sina báró kijelenti: „Többé semmiféle kétség se fér a dologhoz. Go on!"

Mennyire igaza van! Az országgyűlés ugyan elfogadta a hídépítésről szóló törvényt, de ez a törvény továbbra is a legnagyobb veszélyben van. Mert ha az uralkodó bizonyos módosításokkal fogja csak szentesíteni, akkor a módosítások következtében a törvényt újra az országgyűlés elé kell terjeszteni. És akkor mindennek vége — vagy legjobb esetben —, minden kezdődik előlről...

Széchenyi segítségért folyamodik gróf Kolowrat államminiszterhez, Metternichhez és Metternich vejéhez, gróf Sándor Mórichoz. Sándort arra kéri: beszéljen

személyesen a mindenható miniszterrel. Kolowratnak így ír: „Excellenciás uram, hét éve kimondhatatlan fáradsággal viszem ezt az ügyet, mely lépésről lépésre közeledett a szerencsés befejezéshez. De ha most elbukik, akkor vége, mert a magyar nemesség soha többé nem lesz hajlandó önként és törvényesen — ami pedig sokat ér — megtenni a lépést, hogy magára vállalja a közteherviselést".

Szinte szó szerint ezt írja Metternichnek is, kit arra is emlékeztet, hogy ő, Metternich mindig pártolta a hídépítés ügyét — csak azt kívánta, hogy ne egyes személyek kezdeményezése legyen, hanem a „legfelső" helyről induljon ki.

Látta Széchenyi, honnan fenyeget a veszély A magyar kancellária Metternich közbelépésére ugyan támogatta a törvényt, mégis Pálffy, a magyar kancellária feje különvéleményt nyilvánít. De ez a „votum separatum" szerencsére már nem tudott ártani. A monarchia pénzgondjaitól gyötört Metternich szívesen látná, ha a magyar nemességet apró kis hídvámmal az adófizetés felé lehetne szorítani, azaz hogy a magyar nemes „szűzvállát" megterheljék. Úgy gondolta, hogy a nagyobb adókat majd Bécs állapítja meg. Persze az ilyen metternichi segítség árát később meg kellene fizetni, azonban a híd dolgát most támogatja.

Széchenyi pedig már kész tények elé akarja állítani Sina Györgyöt, a bankárt.

„Szerződést kötöttem fára, kőre és Clarkkal, Bona fide tettem. Ha akarja, cserbenhagyhat." További tevékenységet sürget. Sina küldje Rotschildot Metternich nyakára, benne bízik Metternich. És Rotschild tegyen úgy, mintha csodálkozna, hogy a kormány, azaz

Pálffy, el akarják gáncsolni az ügyet. „És Clarknak is írjon azonnal pár sort, hogy jobb hangulatba hozza, mert úgy látszik, elvesztette minden kedvét. Írja: »Még nincs döntés, várjon még egy kicsit« valami effélét..."

Maga is ír Clarknak: „Lehetetlen, hogy a kormány nem látná saját érdekeit" — és így biztatja: „A hídon kívül is sok vállalkozás indul majd Magyarországban, melyek kivitelezését az Ön kezébe adják." Aggódik, hogy Clarkot hatalmába keríti a levertség, a spleen, a régi, kissé még divatos, angol betegség.

Közben a többi bankárok Sina ellen intrikálnak. Arnstein és Eskeles ajánlatot tesz, hogy Sinával ellentétben, ki kilencvenhét évi jövedelemre tart igényt, negyvenhét évi jövedelem biztosítása mellett hajlandók a híd építését vállalni. Nem is volna rossz, de titkos céljuk csak az elgáncsolás...

— — — — — — — — — — — — —

Nem találja undorítónak? Természetes konkurrencia? Nem hiszem. Számomra, aki már rég nem élek kapitalista országban, ez hátborzongató.

— — — — — — — — — — — — —

Vannak nálunk is nehézségek. És vannak kellemetlenségek. Van vetélkedés és intrika, tudósok és feltalálók közt. Sokszor egészen csúnya dolgok. Nem minden megy egyenesen, akadálytalanul. De azért a lényeg megváltozott.

— — — — — — — — — — — — —

Hát például: Pálffy Ferdinánd a saját bankárjával, Pereirával szándékozott Budára jönni, hogy saját tervüket adják át a főherceg-nádornak. Ezeknek az ajánlattevőknek Széchenyi készíti elő a síkos utat:

„Úgy fogadják majd őket, mint a kuglijátszók a kutyát.

Clark újra kijátssza a szentpétervári meghívás kártyáját. Ezt Széchenyi az előmunkálatok gyorsításával ellensúlyozza, és levélben közli: „A budai fúrások befejeződtek; az eredmények kedvezők. Pesten a legközelebbi napokban fejeződnek be ezek a munkák, és az eredményt nyomban közlöm."

Végre májusban a császár szentesítette a törvényt. Clarkot azonnal és sürgősen Pestre hívják. Clark válaszol: júliusban megérkezik. „A főherceg ennek nagyon örül" — jegyzi fel Széchenyi.

Széchenyit Clark tisztára angol szokásai és elképzelései is aggasztják. Levélben figyelmezteti is Clarkot, hogy minden egyes szállítást és vásárlást személyesen kell majd ellenőriznie, különben becsaphatják, félrevezethetik, és a szállítási határidőket elmulasztják.

— — — — — — — — — — — — —

Látja, kérem, sajnos ilyen gondjaink ma is vannak. De folytatom:

„Nemsokára itt lesz Clark — írja Sina Györgynek a bankárnak is —, és én már látom, hogyan jár majd egyik diner-ről a másikra, rózsával a gomblyukában — azt képzelve, hogy Angliában van —, és rábízza magát a szerződött ügyfelekre."

Úgy látszik, minden előkészület megtörtént, és mintha már minden jól menne. Már útban van Pest felé Adam Clark, a harmadik hídépítő, akiről még nem beszéltem. Mégis, az első cölöpöt csak 1830. július 28-án verték a Duna medrébe. Pedig ez a cölöp még nem a híd, hanem csak a hídpillér építésének előmun-

kálatához szükséges zárógáthoz kell. És az első cölöpöt még sok ezer cölöp beverése fogja követni... Ha nem mondtam volna már el, amit elmondtam, akkor tulajdonképpen innen kellene kezdenem.

Ami kellemetlen, ami idegesítő, azt mindvégig Széchenyinek kellett elvégezni.

— — — — — — — — — — — — —

Önt zavarja a Széchenyiről alkotott képben ez a kicsinyesség, az a százötven fonttal kapcsolatos naplóbejegyzés? Az a kesergés?

Megértem és hozzáteszem, hogy én ennél sokkal bonyolultabb vonzódások és taszítások objektuma vagyok, mikor Széchényit értékelni igyekszem. Számomra ő az 1848-as forradalom ellenlábasa. Ezt azonban a történeti távlat adta bölcsesség — mely koránt sem az én személyes bölcsességem — már világosabban látja: Széchenyi minden reformtörekvése, alkotása a forradalmat szolgálta. Lelke megtorpant, de tettei élték életüket, és haladtak a maguk útján. Inkább az zavar, hogy Széchenyit jóval halála után sokszor használták zászlónak, és ki tudja, nem használnák-e ma is az olyanfajták, akiket maga Széchenyi a legkevésbé sem fogadott volna el fegyvertársul. „Hungaristák" és mélymagyarkodók őt játszották ki tromfnak Kossuth-tal szemben. De nemcsak ők! Mindenféle „kon-

zervatív-liberálisok" is. Ezek a fából kiagyalt vaskarikák is őt választották és választják védszentnek, ha a Habsburg-monarchia dicsőítésének nekifohászkodnak. Azzal érvelnek, hogy még a Habsburg-rendőrállam is haladóbb szellemű volt, mint a rendi alkotmányhoz, a nemesi adómentességhez ragaszkodó, jobbágytartó magyar földesurak zöme. Nem így van. Noha hitel, pénzügyek, adófizetés — és ami minket érdekel — a hídvám ügyében 1830 körül Metternich inkább számolt a kapitalista fejlődés következményeivel, mint a magyar nemesség. A monarchia zilált pénzügyei kényszerítették erre. A köztehervíselés gondolatának elfogadása igenis kapóra jött volna Bécsnek, mivel sok katonára, rendőrre és még több besúgóra volt szüksége. Reakciós céljai érdekében Metternich még „reformokra" is hajlott volna: mert céljai voltak, elvei nem. Hajlandó volt a rendi alkotmány megbontására, bár félt is ettől rettenetesen. Majd talán elmondom ezt is; egyelőre maradjunk Széchenyinél.

A százötven font... Széchenyi, ebben önnek igaza van, tagadhatatlanul kicsinyes. Különösen ha azt nézzük, hogy milyen költekező más dolgokban, kivált ifjú éveiben.

Lapozzuk csak naplóját: „... Elvégeztem magamban, hogy anyámnak 100 ezret kölcsönöznie kell nekem (interessek nélkül), hogy 20 000 forintot Zinkendorf lakályosabbá tételére fordíthassak — 20 ezer Bécsre és euquipage-ra, 40 ezerért egy ékszer, 10 ajándékokra, 10 ezer a zsebbe."

Későbbi éveiben takarékosabb, de még mindig fejedelmien fizeti lovászait és trénereit — ha angolok. De

más az, mikor egy mérnöknek kell százötven fontot adni.

Magyar mágnás ekkora, vagy ennél nagyobb összeget csak egy lóért ád. Nagy ritkán valami szoborért — de az aztán Canova vagy Thorwaldsen műve legyen. Meglehetős gyakran ad ennél többet egy kóristanőnek vagy bécsi színésznőnek, ha az például gyerekszületés örvén zsarolja. Egy szobalánynak — ha gavallér — egy Lajos-arany jár egy éjszakáért. Jobbágylánynak ugyanezért kis üszőborjú vagy süldő malac. Egy lerongyolódott katona mennyit kap? Ezt is megmondom pontosan.

Még könnyelmű ifjúkorában, sok olaszországi utazásai egyikén találkozott a napóleoni háborúból hazatérő magyar katonák egy nagy csoportjával. Nem osztag, nem csapat, istállótlan nyáj volt ez. Inkább rongyos koldusoknak, útszéli kéregetőknek nézné őket az ember, mint katonáknak. Még kéregetni se tudnak, mert az Isten nevét se ismerik azon a földön, ahol járnak. Rabláshoz is túl sokan vannak, szerencsétlen győztes birkanyáj, vitéz csapatok. Nyolcszáz főnyi szegénylegény. Széchenyi, érthető, nagyon meghatódik, és ád nekik a nyolcszáznak, összesen kétszáz forintot, annyit, hogy egyszer megebédelhetnek ...

Magafajtájú úrnak néha aláír egy váltót, ha az különben börtönbe kerülne, de gyakoribb, hogy tízforintos kölcsönt is megtagad. De hiszen Clarknak nem kölcsönt, nem ajándékot adott. Még előlegnek se mondható. A hídépítés kérdéseiről készített okmány, a rajz s az időt rabló tárgyalások mérsékelten megszabott ára volt ez. Csakhogy Clark nem mágnás — aki ha nem rántják ki a csávából, börtönbe kerül —,

nem prostituált, és nem angol lovász. Önálló, kinézvést vele egyidős, valójában nyolc évvel idősebb férfi, jól öltözött, saját háza van, gentleman módra él. Tőle nem várta volna, hogy minden szaváért, minden tollvonásért rögtöni fizetséget kérjen ...

Szerény véleményem szerint Clark abban hibázott, hogy csak százötven fontot kívánt a munkájáért. Ha többet követel, akkor a gróf előtt emelkedik a tekintélye.

Miután ilyenformán kitöltöttük mérgünket a nagyurak kicsinyessége felett, most aztán ne felejtsük el, hogy éppen ez a magyar, ez a Széchenyi István, nemcsak kicsinyes tudott lenni, hanem nagyvonalú is. Hiszen ő, éppen ő ajánlotta fel egy évi jövedelmét, hatvanezer forintot a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának céljára. Mindjárt hozzáteszem, hogy egyes források szerint csak felajánlotta, de nem fizette ki. Más források szerint kifizette. Nos, tegyük fel, hogy nem fizette ki ... Esküdni mernék, hogy abban a pillanatban, mikor felajánlotta, azt hitte, hogy oda is adja azt a hatvanezret. Az vesse rá az első követ, akit első felbuzdulások után ... na, szóval tudj k, hogy van ez ... Legszívesebben egy sikamlós anekdotát mondanék erről.

— — — — — — — — — — — — —

Nos, bár szolídságom látszatát kockáztatom ... Arról szól az anekdota, hogy mily puha a szív, mikor egyéb szervek kemények, és milyen kemény a szív ... satöbbi, satöbbi.

De legfőbb érvem Széchenyi védelmében ez: soha senki se tudna erről a kicsinyességről, ha nem vallja be naplójának. Próbáljunk erről az oldalról közelebb jutni Széchenyi megértéséhez.

Ha nem maradnak fenn a naplók, akkor Széchenyi alakja sokkal egyszerűbbnek tetszenék. Körülbelül így: nagy tetteket hajt végre; ezek igazolják haladó voltát. Később szembefordul a reformokkal, saját szerepével, elpártol a reformtól, haladástól és persze a forradalomtól; lelkileg megrokkan, lelkiismeretfurdalások kínozzák, és egy döblingi elmegyógyintézetben önkezével vet véget életének.

Ha elhagyjuk ezt az utolsó jelenetet, akkor apja életének szinte megismétlése. Apja Voltaire-en nevelkedett, felvilágosult, és a papi ős jóvoltából igen gazdag nagyúr, II. József császár nagy reformtörekvéseinek híve. Ez a II. József az utolsó négyszáz év egyetlen és utolsó jelentős eszű Habsburgja. Nem jól mondom. Korrigálom. Ez a jelentős eszű és jellemű uralkodó, egyetlen kivétel négyszáz év gonosz és ostoba, kártékony és abnormális Habsburgjai között.

Hogyan, hogyan nem, a jakobinus Hajnóczy, aki 1795-ben vérpadon végezte életét, hosszú ideig volt az apa, Széchenyi Ferenc bizalmas, belső embere. Az öregnek óriási könyvtára volt — és ha István fia talán csak felajánlotta ama hatvanezer forintot az Akadémia céljára, az öreg nem ígért, hanem adott: pénzt és könyvtárat. A máig is létező Nemzeti Múzeumot és könyvtárat ő alapította.

— — — — — — — — — — — — —

Igen, ezt, amit ma is láthatott. Az épületet később Pollack Mihály — mellesleg ez is angol — építette...

Szóval ez az öreg Széchenyi, talán közvetlenül a Hajnóczy-esettől megrendülve, feszület előtt térdeplő pietista lett élete második felében, hosszú harminc esztendőkön át. Naplót nem hagyott hátra, de azt tudjuk róla, hogy talizmánt ád, és imakönyvet ír a fiának.

Ez a Széchenyi István naplót ír. A naplóírás pedig bizonyos mértékig mindig a tudathasadás szimptomája. És annak is jele, hogy írója a vele és benne történő dolgoknak nagy fontosságot tulajdonít...

Események időrendben való leírása még nem napló, hanem krónika. Ha az események nagy jelentőségűek — akkor a történelem anyakönyvi lapja, mint a családoké a biblia utolsó oldala. Az iskolás diáriuma és a kereskedő strazzája, bár naplónak nevezik magukat, a mi ezúttali értelmezésünkben szintén csak krónikák. Nem tekinthetjük naplónak se egy orvos feljegyzéseit, se a tudományos kísérlet eredményeinek napok vagy órák szerinti egzakt regisztrálását. Ezek is jegyzőkönyvek, adattárak, krónikák.

Serdülő fiúnak vagy lánynak saját életéről és érzéseiről szóló feljegyzései: ez valódi napló. Mert szándékokról beszél, mert nemcsak tényekről ád hírt, hanem hang latokat, véleményeket is tartalmaz. Igazi napló. Abban is igazi, hogy „titkos". Éppen a belső ellentmondásban, kettősségében valódi: azt közli, amit nem akar közölni...

Miért írjuk le, amit nem akarunk elmondani? Mert nincs kinek elmondani? Ez kevés! Azért írjuk, hogy megmaradjon és elolvassák. Még ha általatjuk is ma-

gunkat, hogy csak emlékezetünk támogatása a célunk. Hiszen emlékezetünkben megmarad, ami fontos, jaj, mennyire megmarad, kínzón, kitörölhetetlenül. Ha pedig nem fontos, ha különben úgyis elfelednők, akkor miért adunk néki állandóságot, szinte örökéletet? Íme, a titkos szándék; el akarjuk mondani, amiről azt állítjuk, hogy az egyedül a mi titkunk.

Minden naplóíró tudja, hogy a napló idegen kézbe is kerülhet. Vajon bízik-e például Széchenyi a kis lakatban, mellyel naplói fedelét lezárja? És egész őszinte-e a kívánság, ami a szerelmes levelek és egyéb írások lepecsételt borítékjain olvasható: „Halálom után olvasatlanul elégetendő!" Miért nem égeti el a tulajdonos? Jókor, a halála előtt. Mellesleg, amit el akart égetni: azt el is égette, amit titkolni akart, azt a naplóból kihúzta vagy kivágta. Volt egy végrendelete, melyben a naplók elégetését kívánta. Megmásította. És végakarata szerint Tasnerre, a tikárára bízza a napló kigyomlálását. Tasner aztán nagyon gondosan elvégezte, amihez Széchenyinek nem volt szíve. Nagy kár!...

A napló: a nem közlésre készült közlemény. Már megszületésekor is kétszínű, az őszinteség és az őszintétlenség egyesülése, a nem őszinte lélek nyíltsága. S ez a nyíltság esetenként igen különböző fokú. Széchenyinél a leírás pillanatában meglehetősen nagy. Később, mondtam, sok oldalt kitép, áthúz, és főképp áthúzat. Például a nőügyeket. Arra is számítani kellett, hogy abszolutisztikus kormányzat területén él. Egész életében okkal félhetett attól — ami élete végén be is következett, hogy a kis lakatok nem védenek a rendőrségi házkutatások és perlusztrációk ellen.

Ezek a külső körülmények. De a lélek maga se őszinte. Csak őszintéskedik. A lélek másik felével való vetélkedésben őszintéskedik. Leírja, hogy szeret — mikor a viselkedése, a nappali, helyesebben a társaságban töltött estélyi — közönyösséget mutat. Leírja, hogy csúfolódik, mikor a levelei ostoba angol nőknek — azon bizonyos Madame Proctornak Nápolyban és lady Forbesnek Londonban — szerelmi viszonyt ígérnek. A naplókban kompenzálja sértett önérzetét, felületes, ostoba embernek nevezi Metternichet, ha az aznapi beszélgetésben alulmaradt a maga dolgát értő, ravasz öreggel szemben.

És leírhatja, hogy számára már minden hiábavaló, éppen akkor, mikor útban van Londonba hídügyben, Clarkhoz Hammersmithbe, mikor a legnagyobb alapossággal fog a híd felépítésének megindításába... Ezt a naplórészletet ki is írtam, mindjárt kikeresem a noteszomból, de előbb még mondanék valamit a naplóírásról:

Egy serdülő fiú vagy lány naplója is kettősség jele. Azonban a serdülő rendszerint abbahagyja a naplóírást, mikor a pubertásból, ebből a kettősségből a fiú átjut a férfikorba, a lány az asszonyi érettségig. Metternich nem is olyan rosszul érezte meg Széchenyiben az örökké serdülő „gőzfejű" Stefferlt, akit kettőség érzete gyötör, lázak hevítenek, és hiúságok visznek mindenféle vad vállalkozások felé még férfikorában is. Talán el is ismerné jó szándékát, önzetlenségét, becsületességét. Csakhogy egy Rotschilddal tanácskozó államférfi szemében ez csak veszélyesebbé teszi! Ha Széchenyi pénzéhes, hataloméhes, szóval számító lenne, akkor ebből mások már ki tudnák azt következ-

tetni, hogy merre veszi útját. De aki kiszámíthatatlan — az a Rotschildok, Metternichek szemében — beszámíthatatlan. Gőzfejű és veszélyes...

Széchenyi Metternichnek ezt a véleményét nagyon jól ismeri, és beveszi számításaiba. Mert ragyogóan tud számolni és előrelátni. Már tán mondtam: szeme élessége szinte már látóhiba. Ezenkívül egész életében inkább játssza a bolondost, a kiszámíthatatlant, és ezt a játékot is belekavarja naplójába. Őszinte barátnője, Zichy Vincéné, meg is mondja neki, hogy csak játszik az emberekkel, „misztifikálja" őket. „Nem tudják, mikor komoly és mikor bolondít — s megharagusznak."

Széchenyi így is akarja. Ez csak emeli öntudatát, hízeleg annak az elképzelésnek, melyet a nagy emberről alkotott magában. Mert tévednénk, ha azt hinnők, hogy Byron az egyetlen példaképe. A Talleyrandosított Macchiavelli is sok fantáziát foglalkoztat korában és körében: „Minden nappal nagyobb a lebecsülésem az emberek iránt; belső értékeimre vagyok büszke. Szívesen mutatom magamat gonosznak s romlottnak, mert kifejezhetetlen gyönyör, hogy olyan emberek nem értenek és értenek félre, akiket én is megvetek. Érzem, hogy mindaz, amit kezdek, sikerülni fog. de nem most és nem is általam." A nappali — azaz estélyi Széchenyi — büszkén vall hajnalban a naplóíró Széchenyinek.

Ám kint a világban is több Széchenyi jár Egy jó, egy rossz, egy bizakodó, egy reménytelen, azaz mindezeknek maguk közt is változó egész sokasága. És ami másnál, lehiggadónál inkább pubertási jelenség, az Szechenyinél — aki testileg és szellemileg igen fejlet-

len gyermek volt — csak a pubertása után kezdődik igazában. Első naplója 1814. december 13-i dátummal kezdődik. És 1860. április elsején, egy-két nappal a halála előtt — írja utolsó bejegyzéseit. Mindvégig őszinteség és misztifikáció bonyolult összefonódását.

Saját véleményét a naplóírásról fiának írt *Intelmei*ből ismerjük. A hatvanhat éves Széchenyi a döblingi elmegyógyintézetben ilyeneket ír:

„Véleményem szerint minden embernek naplót kellene vezetni." A nagy emberek — Wellingtont, Lord Nelsont hozza fel például — naplói rendkívül érdekesek lennének. „De — folytatja — ha a naplónak nem az a fő célja, hogy nyomtatásban megjelenjen vagy felolvassák, hanem hogy az idővel való gazdálkodás — ezt nagyon ajánlja fiának — szempontjából, sajátmagunkat ellenőrizzük, akkor egy szabólegény naplója — személyesen az ő számára — éppolyan érték, mint például Ferenc József őfelségéé az ő szent személyére vonatkozóan. A szabó talán azt jegyezné fel: szombaton, december 5-én csak félnapot dolgoztam; — vasárnap, december 6-án dévaj társaimmal mulatságban voltam — hétfőn, 7-én teljesen másnapos voltam, mert kiváló grinzingit ittam, 8-án fejfájás stb. — Ám, ha ebben az emberben van javulási irányzat — ami persze a conditio sine qua non — akkor, ha litánia helyett néha naplóját lapozza át, biztos így szól majd magához: mennyi szép időt elherdáltam stb. — és ha még maradtak napjai, sőt még évei, úgy igen valószínű, hogy a még megmaradt óráival jobban fog gazdálkodni, mint azelőtt."

De, írja Széchenyi, a napló az időtöltés ellenőrzésének főmotívuma mellett még rendkívül instruktív célt

is szolgálhat „nemcsak a naplóíró, de mások számára is".

Nem tudjuk, tanácsait megfogadta-e a fia? Az *Intelmek* arról is szólnak, hogy londoni utazásakor a fiatalember az apja által útravalónak adott fehér lapokat nem valami jól használta fel. „Te egy külön kis könyvecskében feljegyezted a bálokat és ebédeket, melyekre hivatalos voltál, s hogy azok szépek voltak-e és finomak, ami különben helyet kaphat egy naplóban, de mint fődolog, úgy vélem, mégsem egész rendben való."

Elolvasta-e a fiú az *Intelmek*et? Vagy úgy tett, mint az apja, aki el se olvasta az atyjától annak idején kapott intelmeket? A Nagy Széchenyi utódai igen kis Széchenyik voltak — nem érdekes, hogy mit csináltak... Inkább azt volna jó megkérdezni a nagy naplóírótól: Mennyit használtak önnek e több mint négy évtizeden át vezetett naplók? A legfőbb célt az idő ökonomiát nemigen szolgálták. De a be nem vallott mellékcélt annál inkább. A mai olvasó rengeteget tud meg belőlük a korról és a naplóíróról, erről a kéthazájú, kétnyelvű, kétpártú, mert mágnás és demokrata — és kora diplomatáit utánozva kétszínűsködő — és mindamellett egyetlen nagy, és ellentmondásai ellenére is humánus törekvésű szerencsétlen, kétkedő és mégis optimista emberről —, akit végre is nem kisebb ellenfele, mint Kossuth nevezett a legnagyobb magyarnak.

Itt van, kérem, megtaláltam a feljegyzéseket, melyeket csak néhány nap választ el a hammersmithi napoktól. Tehát:

„Minden franciául megy! A forradalom hatása."

„A dráma képe, mely nemsokára Magyarországon kezdődik, élénken áll előttem. Akiknek van valamijük, semmijük se lesz — vagy védeniök kell azt. Nyugalomról szó sem lesz... Korábban a nemzet felemelésére gondoltam; most majd vagyonom megmentésére kell gondolnom."

Ezt Frankfurtban írta, 1832 augusztusában, útban London felé.

Szeptember 4-én már Londonban: „Magyarországra nézve azt hiszem minden hiábavaló. Európában is nemsokára minden összevissza keveredik. Az újságokat olvasva az ember feje szédül."

Tizenegy nappal a Tierney Clarkkal való első megbeszélés előtt... És mi következik ezekből a félelmeiből, melyek sajnos csak nyolcvanhat év múlva, 1918-ban kezdtek igazolódni! Semmi, vagy majdnem semmi! Soha, talán egyetlen munkájában se volt olyan alapos, megfontolt, előrelátó és optimista, mint a hídügyben.

És ilyen élete végéig. A híd is épül, és e kétségek is megmaradnak. Élete nem osztható szakaszokra. Bátor előretörés és lenyűgöző félelem egy időben és véges-végig.

„Jó embernek" a szó házias sütetű értelmében még legnagyobb tisztelői — mondjuk inkább dicsőítői — se nevezik Széchenyit. Igazságosnak se nevezhetjük — még saját magát se ítéli meg igazságosan: olyan vétkekért vádolja magát, melyeket nem követett el, el se követhetett. Metternichhel szemben se igazságos, mikor Metternich karrierjében túlozza a szerencse szerepét. A szerencse nem ok, hanem okozat is lehet. Ha Metternichnek szerencséje volt, orientációs képessé-

gén kívül abból is származott, hogy még egy Széchenyi se tudott soha egészen kibontakozni érveinek hálójából.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem. Széchenyi élete, szerintem, túl regényes ahhoz, hogy regényt írjanak belőle. Az ellentétek oly egymásba csapódó gyorsasággal örvénylenek a naplók tömkelegében, hogy párbeszédesíteni, „kibogozni", egy vitapartnerrel elszélesíteni ezt a zuhatagot — a hasonlatnál maradva — ellaposítaná a folyamot, járhatatlanná tenné mély járatú hajó számára. A Széchenyi-napló: a még szabályozatlan folyam, a Duna a Vaskapunál — veszélyes és örvényes. Egész életében az emberiséget kívánta szolgálni ez az örvénylő lélek életével vagy halálával, és mindvégig embertelenül magányos maradt. Mint oly sokan, kik életükben soha senkit sem tudtak szeretni — az egész emberiség szeretésére tartja magát hivatottnak.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem kielégítő magyarázat! Eros kevéssé zavarta — a sexus állandó hevülése is ezt bizonyítja s nem az ellenkezőjét. Hogy a testvérfeleség a legnagyobb szerelme — ebben csak apja nyomdokait követte. Az apáét, aki életét folytonos imádkozások éveivel végezte. Őt lelkiismeretfurdalások, látomások kínozzák, az eredendő bűntől való félelem, irtózás — melyet naplóbeli formájában — divatból is felfokoz. Ez nem erotikus zavar.

— — — — — — — — — — — — — —

De a vallással se sok baja volt. Majd elmesélem, mit mondott róla Metternichnek. Emlékezzünk csak, hogyan reagált lady Wilton kinyilatkoztatására, aki

azért sajnálta Sokratest, hogy nem ismerhette az igaz hitet.

„Szeretetre méltó hölgy!" jegyzi fel naplójába, és tán ezzel kapcsolatban, de mindenesetre ugyanaznap ezt is: „Meggyőződésem, hogy a polgárosodás és haladás egész titka a közérzületben rejlik. Amit egyes nem tehet, a soknak együtt könnyű lesz." Íme, egy nap csapongása.

Hol az a regényíró, aki egy nap leírásában ily messzi utakra volna képes követni, ha az epika helyes és körültekintő egymásutánjában megy hősével. Egy Széchenyi-nap leírása hogy lenne kevesebb, mint a joice-i Ulysses több mint ezeroldalas egynapi Odysszeája... Egy Széchenyi-naphoz tízezer oldal sem lenne elég.

— — — — — — — — — — — — — —

Ami regényt írtak róla, mind sekélyes — tárgyához képest.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem regényíró, nagy történetíró kellene hozzá — de eddig nem volt.

Byron a görögök felszabadításáért indul harcba, mert Anglia úgy felszabadult a jobbágyság alól, és úgy megkötöztetett pénz, gyár és predesztináció hálójában, hogy ott lélegzeni se lehet. Széchenyinek közelebb volna a felszabadítandó ország, saját hazája... Ám azt hiszi, hogy előbb az angol evolúciót kell végigjárni — és vigyázni, hogy aztán ne legyen ebből — Anglia.

Nem lesz könnyű dolga a történésznek ezzel a középeurópai Byronnal, aki Lermontov is, egy Metternich irányította birodalomban.

— — — — — — — — — — — — — —

Még csak az hiányozna, hogy egy pszichológiai tanulmány a lueszből magyarázza Széchenyi lelki alkatát. — Bármily megrázó, amit Ady ír ama Rozália csókjáról — de ezt aligha ismeri, tehát — bármily érdekes, amit Thomas Mann Leverkühn Esmeraldájáról írt — nekünk mindegy kell legyen, hogy milyen fiziológiai eredetű ingerek késztették Széchenyi agyát. Ugyanilyen eredetű ingerek a hülyét legfeljebb hülyébbé teszik. Ha igaz, hogy fokozni képesek bizonyos pszichikai tulajdonságokat, akkor is csak azt fokozzák, ami már van. A fokozás a fokozhatóság feltétele: a már meglevő.

— — — — — — — — — — — — —

Nagy veszélye Széchenyi élete megregényesítésének, ha túlságosan elhisszük a naplók szerelmi áradozásait. Higgye el, kérem, több bennük a divatos képzelgés, mint a nagy élmény. No, a sógornővel való viszony, az éreztette hatását. De a „nagy" az „ideális" szerelem ama nyolcgyerekes Crescenciával, mely az összes életrajzírók szerint „boldog" szerelemmé változott, és újabb három, most már Széchenyi-gyerek szülését eredményezte, nagyon zavaró, felette kellemetlen viszonnyá változott — éppen boldog korában.

A legérdekesebb kapcsolat az lenne, melyből nem tudjuk lett-e „viszony". A Melanie—Metternich—Széchenyi háromszög... Meglátjuk, hogy lesz-e idő erről is beszélni.

— — — — — — — — — — — — —

A naplóból épp a kényesebb szerelmi kapcsolatok leírását húzta ki — a végrendelet utasítását követve — Széchenyi bizalmasa, Tasner. Volt rá ok. Széchenyi nővére a csinosabb cselédeket elrejtette, lakat alatt

tartotta, mikor István bátyja látogatóba érkezett a kastélyba.

Mégsem szerelmeiből ismerhetjük meg igazán Széchenyit. Még akkor se volna jó erre törekedni, ha életének regényét írná valaki. Bennünket pedig, akiket elsősorban a híd érdekel, teljesen mellékvágányra terelne.

— — — — — — — — — — — — — —

Széchenyi az előrelátás hipertrófiájától szenvedett. A még el sem kezdett hidat — írja 1837-ben — „Bécs paralizálni fogja". A még épülő hídnak 1848-ban már összedőlését látja. A forradalom kezdetén a forradalom bukását. Az osztályok felszabadulás előtt száz évvel már a saját osztályának pusztulását. Agya okok és okozatok túlzottságát vetítette elébe — innen a nagy összeomlás 48-ban: a forradalom várható leveréséből az ország örök pusztulására következtetett. S abból, hogy reformeszméket hirdetett, magát vádolta a várt pusztulásért, az ország gyilkosának képzelte magát.

— — — — — — — — — — — — — —

Plehanov 1905 után hasonlóan beszélt. „Nem kellett volna fegyverhez nyúlni." Effajta megrettenés sok mindenféle embert elfog, ilyet is, olyat is...

— — — — — — — — — — — — — —

Rossz ember volt vagy jó? Humánus? Mindenesetre egyszer Metternichéknál kijelentette: „Kossuthot utilizálni kell, vagy ha utilizálni nem lehet, fel kell akasztatni." Mikor Kossuth megbetegszik, Pesten az a hír terjed el, hogy Széchenyi megmérgeztette... Nem jellemző-e ez, hogy ilyen rágalmak fűződhettek hozzá?

Mit mond saját magáról, Tasnernek, egyetlen igaz, őt soha se kritizáló hívének, végakarata végrehajtó-

jának? „Maga és A. Clark talán azt hiszitek, hogy én szerettelek benneteket? Használtalak, de sohasem szerettelek benneteket! A. Clark azt hitte, hogy szeretem, mert aggódónak mutatkoztam, ha gyengélkedett. Jó voltam hozzá, gondoskodtam róla, hogy legalább addig kibírja, míg a híd elkészül — tudtam, hogy nélküle kátyuba jutna a híd. Nagyobb képességeim voltak, mint bárkinek, igen, Magyarország jótevője lehettem volna" — satöbbi. Itt ír arról a már említett talizmánról is, melyet 1817-ben adott néki az apja...

Ez a levél, ezek a vallomások persze már ideggyógyintézetben íródtak, ahol az igazat „hiszen bolond vagyok" címen, éppúgy minden korlátozás nélkül megírhatja, mint ahogy azt is megteheti, hogy mindenféle misztifikációt is hozzáírjon, így enyhítve kikívánkozó igazmondása élességét.

ŐSZINTESÉG ÉS PÉNZÜGYEK NAGYÚRI KÖRÖKBEN

Talán sikerült önt meggyőzni arról, hogy a százötven font körüli kicsinyesség csak kicsiny része Széchenyinek, kinek lelkét olyan nagy és ma már érthető kettősségek és kétségek mezsgyézték, szaggatták. Az eredményt nézzük: a hidat. Nem volna kedves ismét autóba ülni és megnézni?

— — — — — — — — — — — — — —

Lám, milyen jó, ha egy kicsit hallgat az ember, és átengedi magát az élménynek!

— — — — — — — — — — — — — —

Köszönöm! Jó feketekávé a világ legpompásabb itala. Ajánlom, vegyen egy kis házi eszpresszógépet. A magyar kiseszpresszók, azt hiszem, a legjobbak a világon.

— — — — — — — — — — — — — —

Igaz, de megjegyzem, nagyon tisztességes reklámot akarok csinálni a magyar iparnak. Ön viszont, híres zenész, politikára fordítja a szót.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem hiszem, hogy Metternichet Machiavelli követőjének lehetne nevezni. Sokkal kisebb politikai szatócs volt a példaképe: Talleyrand herceg.

— — — — — — — — — — — — —

Nem! Széchenyi aránylag meglehetős őszinte.

— — — — — — — — — — — — —

Mert túl heves volt ahhoz, hogy igazán kétszínű legyen, túl gúnyos és büszke — hiába szeretett misztifikálni.

De hogy ezt bizonyítani tudjam, ezúttal, kérem, az ön felelősségére el kell hagynunk a már szerencsésen elért 1838-as esztendőt, és vissza kell térnünk 1825-be, amikor Széchenyi hosszú kihallgatáson volt Metternichnél, és nagy memorandumokban fejtette ki álláspontját.

— — — — — — — — — — — — —

Igaz, Stendhal azt írta: a politika egy regényben olyan, mint pisztolylövés a bálteremben. De hát nemcsak Stendhal sütötte el gyakran a pisztolyt... Beszéljünk mi is arról, amiről előbb-utóbb úgyis beszélni kellett volna. A nagy képzőművészeti alkotások, időképp középületek, mindig és közvetlenül is összefüggnek a politikával. Sőt nemcsak a nagy alkotások, hanem mint tudjuk, egészen kicsi hollywoodi filmek is... Nem hárítom el a felelősségemet, sőt már örülök az ön által kívánt kitérőnek, mert ebből a memorandumból, a memorandum egyes szavaiból merítik érveiket Széchenyi hamis hívei.

Az 1825. december 25-én beadott memorandum körül, a politikán kívül, egy egész kis regény bonyolódik, melynek ha kissé decensebb címet adnék is, lényegét így nevezném: „A fiatal szuka és a vén róka."

Tehát a szereplők: Metternich, ötvenkét éves; Zichy-Ferraris Melanie, húsz éves, gróf Széchenyi István, harmincnégy éves.

Az öreg ekkor már udvarol Melaine-nak, bár még él második felesége.

Melanie kislány kora óta Széchenyihez vonzódik, és azt hiszi, hogy Metternich feletti hatalmát ifjúkori ideálja javára tudja majd érvényesíteni. Ráveszi Metternichet, hogy beszéljen komolyan a Stefflel, és ráveszi Széchenyit, hogy menjen kihallgatásra a mindenható miniszterhez.

Metternichnek, az öreg udvarlónak, a későbbi férjnek, nincs szüksége a csak intésére váró sok besúgóra: Melanie hízelgése, a szinte karácsonyi ajándékként kunyorált kihallgatás, de Melanie szemei is eleget elárulnak. Metternich gálánsan teljesíti a lány kérését.

— Ó, miért ne. Szívesen beszél Stefflel, ha egyszer egy ilyen szép ifjú lány kívánja.

Karácsony másnapján fogadja Széchenyit.

Metternich, számtalan szerelmi kaland hőse, valaha korának legszebb, vagy egyik legszebbnek híresztelt férfia, most öregkorára először hencegéssel ellensúlyozza a tizennyolc év korkülönbséget.

— Én jobban meg tudom ítélni a dolgokat, mint maga, mert én felülről látom őket, maga pedig alulról.

Széchenyi mit tehetne? Nyel egyet. Felelni majd a naplóban felel.

— Zavarba jönnék — dicsekszik Metternich —, ha egy szakasz katonának kellene parancsolnom, de biztosíthatom: vezetni tudnék ötszázezer főnyi sereget.

Ezt maga is hiszi. Aztán olyat mond, amit maga se hisz, csak nagyon szeretne mással elhitetni:

— Fene nagy a gyakorlatom. Ich habe eine Mordpraxis. Nem a jelenre gondolok. Az én nevem halhatatlan! Előre megmondtam Bonapartének, kivel napokon át szakadatlanul beszéltem, hogy milyen vég várja. Én buktattam el. Meghajszoltam, mint a vadat, aztán leterítettem.

Ez a bevezetés. Aztán fenyegetések következnek. Végül a befejezés: karriert ígér.

Mindezt a jóakarat köntösében, hisz gáláns ember, aki Melanie kívánságát teljesíti.

Széchenyi persze nem mondhatja: A Metternich—Napóleon harcban ön, Metternich herceg, nem a vadász szerepét játszotta, hanem először a kerítőét, mikor ura és császára leányát Napóleon ágyába tuszkolta. Aztán a sakálét, mikor a zsákmányon kellett osztozkodni.

Metternich sokatlátásáról is csak naplójának mondhatja el a véleményét... „Ha igaz, hogy felülről sokat lát, de ködösen." Azonban mégis: „Hitvallásunk épp ellenkező, de sok dologban azonosak nézeteink". Széchenyi hallgat, és Metternich szóáradatára a *Memorandum*ban válaszol.

Vegyük elő a *Memorandum* szövegét, melyre Széchenyi reakciós voltát bizonyítandó oly gyakran hivatkozik a sok „mélymagyar", „fajmagyar" és a legitimista. Mert íme, ebben a *Memorandum*ban ez áll:

„Halálos ellensége vagyok minden rendetlenségnek." — Unordnungot ír — fordítsuk inkább, ha úgy tetszik „felforgató törekvésnek". És így folytatja:

„Gyűlölöm az Innovatiókat, melyeknek szomorú következményeit ismerem, de barátja vagyok a hasznos találmányoknak és javításoknak, noha belátom, hogy

igen nehéz megkülönböztetni a javítást a megújítástól; irtózom a régi forradalmi jelszótól »Égalité et Liberté«, félek a század fáklyahordozóitól, kik mindent ki akarnak fordítani régi alapzatából, mindent fel akarnak forgatni, tűzbe és lángba akarnak boritani."

De, tessék kérem, olvassuk tovább: „Szívemnek jólesik azt hinni, hogy az emberek minden osztálya talán egyenlő lehetne a törvény előtt, és hogy talán el lehetne érni, hogy a leggazdagabb és leghatalmasabb se bánthatná büntelenül és büntetlenül az ország legszegényebbjét"...

„Kijelentem hercegségednek, hogy félek a nyugtalanságtól, forradalmaktól, hogy én — ha szabad így neveznem a régi schlendriánt"...

Erre az osztrákságra nem találok magyar szót. Gondatlanság, kincstári nemtörődömség, felelőtlenség, hebehurgyaság — ez mind benne van ebben a szóban. De folytatom... „a régi schlendrián mellett maradnék — bármennyire utálom is —, semmint valamiféle utópiára térnék át, ha ezt az átmenetet csak erőszakos válság tudná megvalósítani. Én tehát természetesen és alapelveim szerint szorosan az ellenforradalmárokhoz tartozom."

Amit aztán, és ezt már ritkán idézik, így folytat: — „de ezzel szemben áthat az a hit, hogy az emberiség boldogsága a lehető legnagyobb civilizáción alapul, mert sohase hagyom magam meggyőzni arról, hogy isten az embereket csak negatív boldogságra teremtette."

Tovább: „Hercegséged látja, hogy némely tekintetében nagyon liberálisan gondolkozom"...

Hát látta Metternich, nagyon jól látta. Már a *Memorandum* átadását megelőző beszélgetésükkor sem titkolta véleményét. — Ön elveszett ember.

A *Memorandum* benyújtása után pedig Széchenyi állandó rendőri megfigyelés alá került, élete végéig... De hogy is lehetett volna másképp, mikor ugyanebben a *Memorandum*ban még a következőket is olvashatjuk:

„Ha azonban jó, lelkiismeretes és bölcs királyok követnék egymást sorjában, akkor én volnék az első, aki alávetném magamat egy abszolút monarchiának. Mert ha én és az enyémek boldogok lennének, talán nem vizsgálnám, hogy boldogságomat királyi kegynek avagy jogomnak köszönhetem. De nem agyrém-e az ilyen jámbor kívánság?"

Hát agyrém volt. Nem is agyrém, kihívó csúfolódás. Képzelje, kérem! Nem egy darab jó, lelkiismeretes és bölcs uralkodót, hanem azok egész sorát kívánni! 1825-ben! Ferenc császár életében, akit az elmebeteg V. Ferdinándnak kellett követnie a trónon. Ferdinánd eltitkolhatatlanul, közismerten, szemmel is láthatóan elmebeteg, úgy hogy néhány évi uralkodása után gondnokság alá helyezik... bár utána se egy jó és okos, hanem ostoba és korlátolt gyermek kerül 1849-ben a trónra, I. Ferenc József. Aki vénségére se lett okosabb, aki 1914-ben a világháború kitörését — ha nem is mondhatjuk, előidézte, de annyit méltán mondhatunk — siettette. Ilyen a jövő sor, és Széchenyi bölcsek és lelkiismeretesek egész sorát kívánja.

De olvassuk csak a *Memorandum*ot: „Szeretném minden előítéletek eltűntét látni, bár nagyon is érzem, hogy erre meg kell választani a helyet és időt.

De nem tartom az előítéleteket — mint némelyek — hasznosnak és célszerűknek, mert nem azt érdemlik az emberek, hogy álutakon, sötétben, csalafintasággal irányítsák őket."

...„Csak a vallás dolgaiban nincs határozott véleményem. Határtalan türelmesség van bennem."

Miután mindent ilyen félreérthetetlenül megmondott — és nem tudom ezt az előbb felolvasottak után másnak, mint kihívásnak látni, a *Memorandum* további soraiban a dinasztia iránti feltétlen hűségéről biztosítja Metternichet. Ez a gúny fokozása.

Metternich a *Memorandum*ot persze még aznap beterjeszti az államtanácshoz hivatalos megtárgyalásra. Így eljut I. Ferenc elé is...

Metternich a *Memorandum*hoz csatolt kísérőlevele elég jól jellemzi egy egész rendőrállam gondolkodásmódját. Csak az utolsó mondatot idézem: „Egyébként nem fogom felfújni gróf Széchenyit, mert legalább hőmérőként szolgál nekünk. Megmutatja az őt körülvevő tömegek hőmérsékletét."

Szóval, ha előbb nem figyelték volna, 1825 karácsony havában íme bizonyíthatom, rendőri megfigyelés alá kerül Széchenyi, a „hőmérő". De 1830-ban a *Hitel*, Széchenyi könyve, tetszett Metternichnek. Az állam pénzügyi és katonai erejét gyengítő használhatatlan parlagi nemesség ellen Széchenyi is alkalmas szövetséges. Ezt a könyvet különben néhány vármegyében máglyán égették el.

Így sikerült félre a kis Melanie ravaszsága. „Szegény M... Elle commence à lire *La nouvelle Héloïse*" — írja naplójában Széchenyi. Mi, ha feljegyezhettük volna, így írnánk: a ravasz róka becsapta a kis szukát,

aki azt hitte, hogy dróton rángathatja ezt a vénembert.

Melanie ezt persze sohase vette észre. Még asszonykorában is jó néhányszor igyekszik Metternichet Széchenyi számára előnyösen hangolni. Inkább ártott, mint használt.

Metternich hőmérőnek akarta felhasználni Széchenyit. Csakhogy mikor a forradalom 1848-ban igazán nagy lázakat mutat, akkor elromlik a hőmérő — és Metternich már rá se érne hőmérőt nézegetni; lefüggönyzött kocsiban szökik Bécsből — Melanie társaságában és Rotschild pénzén.

— — — — — — — — — — — — —

Ó igen, Rotschild pénzén. A kapcsolat régi és bevált. Melaine családja, a Zichy-Ferrarisok pénzügyeit és így Metternich pénzügyeit, hol az orosz cár, hol Rotschild szanálja.

— — — — — — — — — — — — —

Pontosan beszélek. Tényekről.

Rotschild 1822-ben Metternich közbenjárására kapta a bárói rangot, és ki hinné, hogy ingyért? Mikor Metternich 1831 januárjában feleségül vette Melanie-t, a Rotschildok újra nagy pénzügyi tranzakciót bonyolítottak le a Zichy-Ferraris-lány és Metternich érdekében.

Úgy történt. hogy a költekező Zichy-Ferraris-család igen gyakran került pénzügyi válságba. I. Miklós még a bécsi kongresszus idején (akkor még bátyja, I. Sándor cár uralkodott) ismerkedett meg a Zichyékkel, és négyszázezer frank kölcsönnel segítette ki őket. Ezt az összeget Metternich és Melanie házassága alkalmából, a már uralkodó I. Miklós cár a családnak

ajándékozta. Nászajándék. A kétes értékű adósságról lemondani a cárnak nem került megerőltetésébe. Mégis ennek köszönhető, hogy Rotschild és egy másik bankár, Eskeles egy időre rendbeszedte, „szanálta" a Zichy-Ferrarisok pénzügyeit. Melanie a fiatal, s immár harmadik Metternichné ezt azzal hálálta meg, hogy a maga nemében egyedülálló helyzetet biztosított az új báró Rotschildnak a különben elég finnyás bécsi udvarban és a nagyvilági társaságban.

— — — — — — — — — — — — —

Rotschild ezt a hálát viszonthálával, virágokkal és ennél nyomatékosabb értékű ajándékokkal alaposan megtámogatta.

— — — — — — — — — — — — —

Metternich tudott erről. Hogyne tudott volna.

Egy évvel a házasság után Melanie-nak gyereke születik, és Salamon Rotschild hosszú levélben gratulál Párizsból, ahol ekkor bátyjánál tartózkodik.

A levél oly alázatos, édeskés és aljas, hogy félek, a fordítást túlzásnak fogja tartani. Tehát eredetiben olvasom:

„... Niemand konnte wohl an diesem freudigen Ereigniss einer wärmeren Anteil nehmen als ich, der so oft Zeuge des häuslichen Glückes Eurer Durchlaucht war, und in diesem teuren Kinde die Befestigung so zärtlicher und glücklicher Bande sieht" stb. stb., a legmézesebb szavakkal... Aztán: „... der so oft das Glück hatte" — tudniillik Rotschild — „in der Nähe des klügsten und liebenswürdigsten Staatsmannes zu leben, wenn man, wie ich imstande war, die väterlichen und weisen Absichten Euer Durchlaucht zu würdigen".

Ezután néhány politikai tanácsot ád és íme, így folytatja: „Ich habe mir die Freiheit genommen, einige Kleinigkeiten, welche man hier im Lande der Mode und Frivolität mit so vielem Geschmacke macht, für die gnädige Frau Fürstin und Dero liebe Prinzessin als einen kleinen Beweis meiner herzlichen Gefühle verfertigen zu lassen."[18]

És ha már szóltam erről, akkor pontosabb leszek. 1848. március 14-én este hatkor, Metternich és felesége elmenekül Bécsből. Rotschild Salamon küld nekik egy Romano nevű építész útján ezer tallér útiköltséget.

— — — — — — — — — — — — —

Igen, 1848 márciusában Metternich árfolyama ezer tallér volt. Később, sajnos, újra emelkedett.

— — — — — — — — — — — — —

Széchenyi ismerte Metternich pénzügyeit. Egymás pénzügyeit jól ismerték ott Bécsben. Nemcsak Melanie-től, hanem Esterházy Páltól is megtudhatott egyetmást. Hisz a londoni követ bizonyára nem a leghízelgőbb jelzők kíséretében mesélhette el neki esetét a bécsi Rotschilddal.

Esterházynak is Metternich akart segíteni — Rotschild pénzével. De az Esterházyak tékozlása oly méretű, hogy a rengeteg Esterházy-birtok se volt már elegendő biztosíték. Ezért Rotschild — ez 1831-ben történt — „szerény véleményét" úgy fogalmazta. hogy Esterházy Pál sógora, a gazdag Thurn-Taxis herceg — ahelyett hogy jótállna, mint ajánlották, inkább maga hitelezzen Esterházynak —, és majd a frankfurti Rotschild-ház ebben szívesen közreműködik. Mit tehettek a papa, Esterházy Pál nagykövet papája, levélben fejezte ki hálás köszönetét a kitűnő tanácsért.

Emlékszik még a képre, melyet Thackeray festett a vezérürüről, lord Steyne estélyén?

— — — — — — — — — — — — — —

Széchenyi az efféle pénzügyeket a világ legtermészetesebb dolgának találta. Aligha ütközött meg azon, hogy Rotschild ajándékokkal és virágokkal teszi termékennyé a harmadik Metternichné jóindulatát, és hogy ezért Melanie a társaságban figyelmével kitünteti Rotschildot. Az se volt titok, hogy Rotschild fontos pénzügyi-politikai információit Metternich rendelkezésére bocsátja. Kéz kezet mos. A nem tiszta kezek nem tiszta kezeket mostak.

Széchenyi a hídépítés kapcsán, helyes érzékkel, az újonnan felemelkedő nagy bankárral, báró Sina Györggyel, a Rotschildok ellenfelével szövetkezik. Sina a hídügyben tisztességesen járt el. Lehet, hogy így akart ennél nagyobb vállalatokat is megkaparintani: a Duna balparti vasútépítést. Mert a Rotschildok vasútépítési monopóliuma — Metternich ajándéka, csak a Duna jobb partján építendő vasutakra szólt. A balparti vasutak építési monopóliumáért még csak most kezdődött a nagy vetélkedés. Szóval Sina az első nagy vállalkozásnál aránylag rendes. Mi volt az indíték? Mindegy! Egy bankár, egy Sina György tisztességét elemezni már igazán nem a mi dolgunk...

Annyi biztos, hogy az aulikus arisztokrácia az Esterházyak, Pálffyak, Festetichek, a Széchenyiek i tutti quanti az ellenreformáció által és a kurucoktól elkobzott vagyonból lettek az ország legnagyobb földbirtokosai, leggazdagabb mágnásai. Ez az aulikus arisztokrácia se viselkedésben, se lelki alkatban nem állt oly messze a pénzarisztokratáktól, az új bárótól, Rot-

schildoktól, Sináktól, mint mondjuk egy Wesselényi. De amint Széchenyi, a szó szoros értelmében észre se veszi főúri ismerősei és Metternich pénzügyeit, mert egész természetesnek találja őket, úgy Wesselényi meg egész természetesnek tartja, hogy ő, a nádorivadék sokkal alacsonyabban áll a társadalmi ranglétrán, mint nevezzük új szóval, az „újgazdag" Széchenyi.

De egyet meg kell mondani: Széchenyi abban is különbözött a züllött aulikus nagyuraktól, hogy nem voltak szennyes pénzügyei, hogy nem igyekezett vagyonát a köz kárára gyarapítani. Ez a különbség természetes: hogyne lett volna ebben is különb, mint a Pálffyak, Esterházyak és a többiek? És ha ebből a szempontból — immár utoljára — emlékezünk a százötven fontra, amit oly aggályoskodón fizetett ki Tierney Clarknak, akkor ne feledjük, hogy ez a pénz közpénz volt, és Széchenyi a közpénzzel a régi római jognak szellemében pater familiasként sáfárkodott. Ebben sem osztrák legitimisták, se magyar nagyurak, se francia diplomaták, de angol parlamenti nagyságok példáját sem követte. Tőlük épp az ellenkezőjét tanulhatta volna...

Melanie közvetítő kísérletei később se szűntek meg. 1839. április 30-án, Metternich nem akarja fogadni Széchenyit. Az előszobában várakoztatja. Melanie azonban közbelép, s Széchenyi bejut Metternichhez.

Metternich közli, hogy a hídra vonatkozó királyi jóváhagyás huszonnégy órán belül megtörténik. Aztán jönnek a metternichi jó tanácsok és intések:

— Nemzet. Nemzet! Mi az, hogy nemzet? Az állam

a minden. A hídépítésnek helytelen az iránya, mivel ennek kormánykérdésnek kell lenni!

Széchenyi csak magában gondolhatja. „Persze nem jó, ha Sina építi és nem a te Rotschildod."

— Magyarország az utóbbi tíz évben teljesen elromlott — beszél Metternich.

Erre is csak naplójában felelhet Széchenyi: „Tíz év előtt azt mondta: »Rennweg utcai házam a civilizáció határköve«..."

Egyébként a királyi jóváhagyást megkapták, nem huszonnégy órán belül, ahogy Metternich ígéri, de május 18-án. Ez nagyon szép és gyors eredmény egy Metternich vezette birodalomban... Melanie közvetítései ezzel se végződtek, sajnos. Sajnos, mert némely nehéz órában Széchenyi valóban elég közel került Metternichhez.

A normális ugyebár az volna, hogy miután az építés előkészületei a pénzügyek és tervezés befejeződtek, már csak egy jó pallért vagy építésvezetőt kell keresni, aztán a munkások izzadnak, a pallér kiabál, és hosszabb-rövidebb idő után — ha egy villáról van szó — a tulajdonosnak átadják a ház kulcsait. Egy ilyen hatalmas hídnál azonban már az alapkőletételhez is egy főherceget küldenek, a felavatásnál pedig ott van, ha még él, az iniciator — tehát Széchenyi István, Clark a tervező, a másik Clark az építő és persze megint és elöl az ország nagyjai.

Hát nem egészen így történt és nemcsak ennél a hídnál. A nagy művek megalkotása sohase megy „normálisan", már a piramisok se épültek ily simán, a Szuezi-csatorna se, hogy a panamairól ne is beszéljünk, és így van ez mindmáig. Mindmáig — de nem örökké.

A hídnak különben rendkívül szerencséje volt. A harmadik ember, aki most lép a történetbe, az építésvezető a maga nemében cseppet se kisebb, mint Széchenyi István vagy Tierney Clark és a híd testetölté-

sében aligha kevesebb az érdeme. Ez a harmadik ember Adam Clark. Csak névrokona Tierneynak, egész másfajta ember, munkáscsaládból származik és maga is munkás.

— — — — — — — — — — — — — —

— Ó, ha úgy gondolja, hogy még nem egészen végeztünk Metternichhel, tessék: rendelkezésére állok.

— — — — — — — — — — — — — —

Úgy van! Metternich a hídügyben objektíve nem haladás ellenes. Avval is egyetértek, hogy ez a melléállás, mely remekmű létrejöttét teszi lehetővé, nagyon lényeges kérdés, talán a leglényegesebb. Mégis, ez a szempont, mely Széchenyire alkalmazva helyes, Metternich esetében helytelen.

— — — — — — — — — — — — — —

Azért, mert Széchenyinek lényege, hogy a haladást akarta. Metternich esetében pedig a reakció volt kénytelen egy pillanatra előrelépni. Széchenyi a francia forradalom utáni, a Napóleon utáni, a feudalizmusból kiutat kereső, haladó, a XIX. század embere. Botlásaiban is előremutató. Metternich az Talleyrand-fajta, aki Napóleon mellett, majd Napóleon ellen, a zsidó banktőkével a pápáért, az orosz cárral Ausztria érdekében és mindig a saját érdekét és hatalmát nézve csinál politikát. Talleyrand — ki már gyerekkorában püspök, ifjúkorában a francia forradalom konventjének tagja, aztán Napóleon minisztere — s ugyanakkor az orosz cár fizetett kéme — később a restauráció külügyminisztere, aztán a Bourbonok megbuktatója — Talleyrand volt Metternichnek mintaképe, példaképe. Még a szerelmi ügyekben is

Távol áll tőlem, hogy Széchenyiből angyalt csinál-

jak. Széchenyi nem angyal, de a Talleyrand—Metternich típusnak pont az ellenkezője. Ami pedig a reakció pozitív lépéseit illeti, az ilyen példákért nem kell messzire visszamenni a történelembe. A legfrissebb példa az 1959 őszén lefolyt angol választások. A toryk fölényes győzelmét az magyarázza, hogy a Szovjetunióval való békés együttélés, a leszerelés, az atomfegyverek betiltása volt szavazatszerző jelszavuk. Igen pozitív jelszavak, igen haladó célok érdekében szóló jelszavak. Ezekkel fogták ki a szelet a Labour Party vitorláiból. Így van ez! És én ennek a jelenségnek — hogy tudniillik az győz, aki a nép békevágyának kívánságát teszi jelszavává — csak örülni tudok.

— — — — — — — — — — — — —

Úgy van! Örülök! Miért nem tudta, miért nem akarta a Labour Party sajátjává tenni a békeprogramot? Miért ásta alá saját létezése értelmét?

— — — — — — — — — — — — —

Ó, tudom én, hogy mennyi ebben a kortesfogás. „Sohase hazudnak annyit, mint választások előtt és vadászat után." Ezt, ugyebár, valami francia mondta?... Így van, így van. De még ha választási trükk is, azért a trükköt használóknak számolni kell avval, hogy aki a békevágy-trükknek „dőlt be", az komolyan békét akar, és a legközelebbi alkalommal csúful elbánnék azokkal, akik megcsalták... Így lesz — a népek jóvoltából — még egy ravaszkodva tett békeígéretből is valóságos erő.

— — — — — — — — — — — — —

Grandiózus épületek nem épülnek ma Budapesten. Az, hogy most fognak majd hozzá még egy híd építésébe, ha, a XX. század második felében, igazán

nem nevezhető grandiózusnak. Egy véleményen vagyunk.

Azonban engedje meg, hogy én arra legyek büszke, hogy egyetlen felhőkarcoló, egyetlen óriásszínház se épül ma Magyarországon, hanem egy tizenötéves terv alapján egymillió lakás.

A leggrandiózusabb eredmény az lesz, ha minden ember emberhez méltó lakásban lakik. Minden ember, mert ennek is az egész nép a fundamentuma. A Szovjetunió mai tudományos csúcsteljesítményeihez, ahhoz, hogy ennyi kiváló fizikusa és kémikusa legyen, az kellett, hogy kétszázmillió írni és olvasni tudó emberből emelkedhessenek ki a legjobb fizikusok, kémikusok, csillagászok és technikusok. És nincs akkora híd, akkora felhőkarcoló, mely egymillió lakással tudna versenyezni. Caracalla azzal örökítette meg nevét, hogy egy pompás fürdőt épített Rómában. De mennyivel nagyobb dolog ez a rengeteg fürdőszobás lakás, amelyet mi, a magyar nép, szinte azt mondanám, inkognitó épít.

— — — — — — — — — — — — —

Nem én agitálok, kérem, a tények agitálnak. De szívesen áttérek Adam Clark jellemzésére, és ha a jellemzés rövidebb lesz, mint Adam Clark jelentősége megérdemelné, az az én hibám és a körülményeké...

A történészek kevés figyelmet fordítottak erre az emberre, aki olyan „színes" egyéniség közelében dolgozott, mint a tervező Tierney Clark és Széchenyi. Csak kevés adatot találtam. Egy nyomtatásban megjelent vitairatot, melyben Adam Clark egy bécsi újságcikkel vitatkozik a hídépítés technikai kérdéseiről. Továbbá: egy tervezetet a magyar vasutak kiépítésé-

ről és statisztikát a vasútépítés állásáról Európa országaiban és az Egyesült Államokban és egy áttekintést a csatornaépítések fejlesztésének lehetőségéről. Ezeket 1846-ban vagy 1848-ban írta Adam Clark, egyenesen Széchenyi felszólítására.

A hídépítéshez kapcsolódik az a naplószerű könyv, amely eleinte a hídépítés szabályait foglalja össze, kalligrafikusan írt oldalakon, de csakhamar mindenféle részletszámadások diáriumává lesz. 1840-ben írja valaki. Aligha Clark kezeírása, de angol írta a hídépítés egyik résztvevője — s utolsó fellelhető dátuma 1860.

Clark magánéletéről ennél is kevesebb az adat. Úgy tudom, hogy nagyon sok levelet írt Angliába; az anyjával levelezett sok évtizeden át. Ezeket a leveleket állítólag a család a Magyar Tudományos Akadémiának rendelkezésére bocsátotta. Mikor történt ez, és hol vannak ezek a levelek? Az Akadémia levéltárában csak egy-két okmányt találtam, ezeket Clark Ádám fia adta az Akadémiának 1906-ban. Hol bujkálnak a levelek?

Az Akadémia Széchenyi-gyűjteménye 1945-ben telitalálatot kapott; a levelek, írások, okmányok kiszóródtak az Akadémia előtti térre, ott repkedtek a felrobbantott Lánchíd pesti hídfőjénél, pernyével és törmelékkel együtt a februári szélben. Mi repült innen a folyóba? Mit tiportak sárba? Mit gyűjtöttek megint össze? És ki gyűjtötte össze és milyen célból? Erre nehéz felelni. Egy bizonyos: a katonáknak nem kellettek ezek a régi, poros, teleírt és ezért értéktelen papirosok, melyekre levelet se lehet írni. Katonáknak még arra se kell papír, amire másnak akkor is szüksége van, ha nem ír és nem olvas. A katona még csak nem is csomagol... A katona... a katona előtt a halál jár,

nem kell neki semmi, saját élete se az övé. A patkányok, varjak, hullafosztogatók csak mögötte, a front mögött bújnak ki a csatornából. Ezeknek aztán minden kell...

Nos, szóval a szétrepült könyvek és iratok egy része visszakerült az Akadémia levéltárába és könyvtárába. A leveleknek, ha ugyan voltak — mert abban is kételkedem —, csak a nyomuk maradt. Találkoztam egy emberrel, aki azt állítja, hogy az ő birtokában vannak, nem a levelek, de az összes levelek magyar fordítása. Ezekből a fordításokból némely levelet tudományos előadásban közölt is. A fordítások az ő magántulajdonát képezik — és esze ágában sincs őket megmutatni.

— — — — — — — — — — — — — —

Persze hogy kértem. De hát az ő szemében még én is „konkurrens" cég vagyok, és a fene tudja: hol haragszom erre az emberre, hol igazat adok neki — hacsak nem ő titkolja, hogy valahol az eredeti levelek is megvannak.

— — — — — — — — — — — — — —

Őrzi? Ugyan kérem! Kinek őrzi, kitől őrzi? Kossuth Lajos, az hagyománybecsülő volt, a magyar koronát nem őrizte a bőröndjében, a koronázási jelvényeket nem vitte ki a haza földjéről, hanem elásatta a határon.

— — — — — — — — — — — — — —

Szóval, Adam Clark személyére vonatkozó adataim elég hiányosak. Adjam helyettük az építkezési adatokat és számokat? Mert azt meg tudnám mondani, hogy hány cölöp kellett a zárógáthoz. Azt is kiszámította valaki: hány ütés kell egy cölöp beveréséhez,

és ebből egyszerű szorzás megadja az ütések számát. Csakhogy ez a szám semmit se mond. A munkások izzadságának cseppjeit ez a számoló se számolta össze.

Úgy hiszem, elég, ha csak a legfukarabban sorolom fel az adatokat:

Az első gátcölöpöt, jó szlavóniai tölgyet, 1840. július 28-án verték a folyó medrébe, 1842. május 12-én az utolsót. Az alapkőletétel ünnepélyes külsőségek, főherceg, nádor és hasonló satöbbik jelenlétében 1842. augusztus 24-én ment végbe. 1846. október 2-án érkezik meg a vasláncok első, negyvenkétezer mázsás szállítmánya. A láncok angol cégnél, Howard & Rawenshillnél készültek. A saruk a Hunger & English cégnél, az önött vasrészek magyar vállalkozóknál, Ganz Ábrahámnál és gróf Andrássy György hámorában. Az első láncot 1848. március 28-án, az utolsót, a tizenkettediket július 18-án húzták fel a pillérek tetejére. De utolsó pillanatban ez a lánc leszakadt, és csak augusztus 26-án tudták végleg a helyére tenni.

Nos, a láncok szerelése napjaiban Magyarországon más nevezetesebb dolgok is történtek; Petőfi a Múzeum lépcsőjén a *Nemzeti dalt* szavalja, forradalom van Magyarországon. Erről akkor is beszélni kellene, ha csak közvetve érintené a Lánchíd sorsát. De közvetlenül érinti, tűzzel, vassal érinti magát a Lánchidat, a mestereit, munkásait. Itt már szűkszavú adatok nem lesznek elegendők.

— — — — — — — — — — — — — —

Adam Clark születési dátumáról nincsenek pontos adatok. Az egyik adat szerint 1814-ben született Glasgow-ban; a másik adat szerint 1811-ben. Apja, úgy látszik, gyári munkás volt, 1834-ben Adam Clark a

Hunter & English vasöntödéjében, gépgyárában dolgozott. Állítólag itt talált rá Tierney Clark, aki Széchenyi kérésére gépészt keresett a „Vidra" nevű kotrógép számára. Valószínűbb, hogy Széchenyi magával a szállító céggel állapodott meg. abban, hogy küldjenek hozzáértő embert, aki a gépet felszereli, vezeti és karbantartani is tudja. Exportált gépek szerelését manapság is gyakran a cég szerelői végzik.

Így hát nagyon természetes módon érkezett Adam Clark Magyarországra, nyilván mert kiváló képességű munkás volt, ráadásul fiatal és nőtlen. Értett a gőzhajó vezetéséhez, melyet az akkor legkiválóbb gőzhajóépítő cég, a Boulton és Watt készített, és a gőzgép által hajtott kotrógéphez is, melyről Széchenyi a József nádorhoz intézett részletes jelentésében így ír: „A Hunter & English készítette gépezetek a legdrágábbak, de a legjobbak." A gőzgép tíz lóerős volt, és kilencszáznyolcvanöt fontsterlingbe került, a kotrógép berendezése ezerszázötven fontba.

A kotrógép megrendelése Széchenyi Duna-szabályozási terveinek a megvalósítása felé tett első lépése. De még ennél is érdekesebb manapság a jelentésnek az a passzusa, melyben Széchenyi már látja a kapitalista krízisek periodikus jelentkezését. Haladó és reakciós nézeteinek mintegy összefoglalása ez az 1834. február 3-án Londonból keltezett terjedelmes jelentés, mely egy ilyen részt is tartalmaz:

„Véleményem szerint Angliában újra közeledik az az időpont, mikor — 1824 és 25-höz egészen hasonlóan — a tőkék fölhalmozódottságától indítva találnánk embereket, kik saját kockázatukra hajlandók vállalkozni mindenre, amit csak ajánlanak nékik. Fenséges

uram jól tudja, hogy én a hídtervezettel inkább a fizetés elvére, mint magára a hídra gondoltam, s most a cél, melyet elérni gondolok a következő: jó angol mechanikusok és építőmesterek stb. találjanak indítékot, hogy saját költségükre országainkba jöjjenek. A hidat valószínűleg nem fogják felépíteni — bár ez is lehetséges —, de egy csomó dologra tesznek bennünket figyelmessé, és sok mindent végrehajtanak, amire nincs se kivitelező emberünk, se pénzünk."

Mi ez? Ajánlat a krízisben holtan fekvő tőkének az országba hívására vagy a krízis munkaerő-feleslegének kihasználására? Úgy látszik.

Persze, ezután arról is ír, hogy az építkezések az embereket „mindenfajta túlzó szabadságeszméktől és alkotmány-teóriáktól és spekulációkról is elvonnák". De véleményem szerint ez inkább szükségdiktálta kétszínűség, akárcsak a jelentés végéhez biggyesztett ilyen ajánlkozás: „Ha oly szerencsés volnék, hogy fenségedtől privát megbízásokat kapnék, például vetőmag vagy mezőgazdasági szerszámok beszerzésére vonatkozón, úgy ezeket sokkal jobban és pontosabban elvégezném, mint magánügyeimet."

— — — — — — — — — — — — — —

Látja a krízisek periódikus voltát. Továbbá — és tán az uralkodóházzal egyetértve — közjogilag a vámfizetést tartja a legfontosabbnak, melyhez a hídépítés csak ürügyül szolgál. Szakembereket akar az országba csalogatni — és ezt, az ország iparosítását, azzal akarja a nádor számára ízletesebbé tenni, hogy politikai elvonókúra jelleget tulajdonít neki.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem. Aki a gazdasági krízisek dolgában ilyen tisztán lát, aki oly jól tudja, és egyhelyütt le is írja: „a gép nem tűri a feudalizmus szagát" — az felfelé, a nádor felé azért kétszínű —, mert reformtörekvéseiben egyenes.

Mindenesetre elérte, hogy Adam Clarkot a főherceg is nagyon szívélyesen fogadja. Mert Clark nemsokára megérkezik és évekig a „Vidra" szerelője, vezetője, kapitánya. Clark megismeri a Dunát, Magyarországot, a magyarokat — a Lánchíd építése már a második magyarországi megbízatása.

Közvetett adatokból tudom, hogy rendkívül ügyes, szorgalmas ember volt és nagyon mértékletes. Az azonban nem csoda, hogy a derék angol munkásból itt Magyarországon csakhamar sznob lett, hogy is lehetett volna más. Az angol különben is nagyon hajlamos a sznobizmusra, hátha még egy angloman, arisztokrata-sznob a patrónusa.

— — — — — — — — — — — — — —

Igenis, Széchenyi sznob volt.

— — — — — — — — — — — — — —

A sznobság nem zárja ki a kiváló képességeket. Thackeray — megint Thackeray — a sznob fogalmának megalkotója, Byront sznobnak nevezi: „A *Don Juan* szerzőjének önéletrajza mintaképe a sznob életének."

Széchenyi mintaképe Byron volt — Clark Ádám eszményképe Széchenyi. Viszonyuk is tipikus sznob kapcsolat. Tasner, Széchenyi túlbuzgó titkára, aki annyiszor hallja, hogy Adam Clarkot dicsérik, clubmeghívót küld az olajtól fekete kezű, repedezett bőrű gentlemannek. Ezért meg is kapja a kellő tanítást:

„Clarkot nem volt jó bevezetni. Még nem vagyunk arra érettek. Eszerint minden Engine Worker is közibénk való, das war theoretisch. Asztalomhoz soha nem hívnám, faluhelyen tán igen".

Ha a levél nem 1835-ben íródott volna, azt hinné az ember, hogy a *The book of Snobs*ból kiírt idézet. Pedig gróf Czirákyék, a konzervatívok. épp ebben az időben nevezik Széchenyit „republikánus"-nak ...

Hát így van ez, kérem. Mellesleg majd látni fogjuk, hogy Clark Ádám és Széchenyi közt később majdnem baráti a viszony. A kérdés: Széchenyi lett demokratikusabb? Aligha, Adam Clark lett „gentlemanlike".

— — — — — — — — — — — — — —

Épp ez az idő már Angliában sem kedvezett az úri osztályba való átjutásnak. Egyre kevesebb mód adódott, hogy akár egy kismesterből is gyáros legyen. Ekkor, a gőzgépek alkalmazásával, következett be a helyzet, melyben a kismester, a proletár és a gyáros közötti középhelyzetből, leginkább a proletárok közé csúszott; Angliában a nagytőke már elkezdte az osztője, Adam Clark, a Resident Ingenieur.

— — — — — — — — — — — — — —

Ó, tudomásom szerint ma is van Nyugat-Németországban valami Wunderkind, egy munkásból lett milliomos. Ön muzsikus, és tudja, hogy vannak zenei csodagyerekek. Higgye el, a pénzügyi csodagyerekek sokkal ritkábbak — és a csodák, mint sokszor kiderül, hamisítottak.

De maga Clark Ádám vajon kapott volna Angliában rendkívüli képességeinek megfelelő teret? Engedelmével, kétségbevonom.

— — — — — — — — — — — — — —

Állítom, hogy ha elkallódik, ez nem feltétlenül azért eshetett volna meg, mert Anglia olyan gazdag volt kiváló szakemberekben.

— — — — — — — — — — — — —

Igaz! Jól emlékszik! Széchenyi maga is utal rá, hogy sok kiváló mechanikust és építőmestert lehetne onnan szerezni. De olyat, mint Clark, nem nagyon. A legkiválóbb jött ide, Magyarországra, kire rá lehetett bízni egy kényes gépet. És én az ilyet nem nevezném véletlennek.

— — — — — — — — — — — — —

Az ön makacssága az oka, de bele kell kontárkodnom az ön mesterségébe. Nos, elismerem: technikus sok volt Angliában. De zenész, és főleg zeneszerző — nem vitás — nagyon-nagyon kevés. Zeneszerzőkben Anglia mindig importra szorult. Mégis, John Field egyike Anglia ritka tehetségű zeneszerzőinek, az, aki Chopinnak, a nocturne-öknek közvetlen őse. Field majdnem egész életét Moszkvában töltötte. Zenetanár volt. És a lefortovói temetőben nyugszik, akárcsak Adam Clark a Kerepesiben.

— — — — — — — — — — — — —

Ó, igen. Én láttam a sírját Lefortovóban. Szépen gondozott sír; egyszerű gránitkő van rajta... 1837-ben halt meg. Egyébként utam Field tiszteletéhez Tolsztojon át vezetett. A *Gyermekkor*ban a gyönyörű és hallgatag „maman" Field nocturne-öket játszik...

Nos, Adam Clark, ez a mechanikus-szerelő talán egy és másban hasonlított a gyengédlelkű Fieldhez, de a legtöbb vonatkozásban bizonyára talpraesettebb volt. Másképp nem lehetett volna egy nagy építkezés vezetője. Bár ő se nagyon élelmes, még nem tudja magát

jól adminisztrálni. Ez megint Széchenyi leveleiből látjuk, aki mindent megtesz, hogy ezt a kíváló embert Magyarországon tartsa.

Mert hiába készült el a „Vidra" szerelése 1835 januárjára, fél évnél is rövidebb idő alatt, hiába sikerült oly jól a kotrógép bemutató próbája márciusban, sőt talán mert túl egyszerűnek látszott a teljesítmény, Széchenyinek levelet kell írni József főherceg-nádorhoz: „A »Vidra« gépészét nélkülözni nem lehet. Még egy darut és több merítőt kell felszerelni, és ezért szerződését fél évre, vagyis május 29-től november 29-ig meg kell hosszabbítani." Továbbá megkérdezi, hogy ő fizesse-e Clarkot, avagy gróf Zichy Ferenc hivatalból fog erről gondoskodni?

Clark persze érzi. hogy csak kihasználják; miután munkáját jól végezte, csak fél évre kötnek vele szerződést. Ilyen alkalmazást — azaz ilyen bizonytalanságot — Angliában is kaphat.

Széchenyi nem akarja elveszteni a fiatalembert, ezt a kitűnő munkaerőt. Október végén újra ír a főhercegnek. Felhívja a főherceg figyelmét arra, hogy „nemigen találni gépészt. aki a gőzgép kezeléséhez éppúgy ért, mint a kotrógéphez", és ezért alázatosan kérdi ő császári stb. stb. fenségét, „ne kíséreljem-e meg, hogy Clark úrral további szerződést kössek? Egy esetleges hosszabb, több évre szóló szerződés tán nemcsak azt a nehézséget küszöbölné ki. melyet Mr. Clark hangoztat: — »Nem akarok tovább a cs. és k. osztrák birodalom területén maradni« — de igen valószínű. hogy maga után vonná a fentemlített gépész fizetésének csökkentését is".

Ezután maga a főherceg is felszólíttatja Clarkot,

hogy telepedjen le Magyarországon. Széchenyi, november 4-én, Clark elképzelt magyarországi működésével kapcsolatban írja Tasnernak: „Én jobbat respublicanus szellemben szinte semmit nem ismerek."

— — — — — — — — — — — — —

Úgy látszik, épp ezt a mondatot értelmezte kissé túl demokratikusan a nagyon szolgálatkész Tasner. Mert ennek következménye lehetett az a meghívás, melyet említettem, és melyet Széchenyi nagyon gyorsan, a *The book of snob*shoz méltón leintett: „Das war theoretisch."

Clark nagyon rendes és főképp józan ember. Egy másik, Dewar nevű angollal kapcsolatban, kit Széchenyi a kikötőben telelő hajók felvigyázójának jelöl ki, következőket írja Tasnernek: „Jó lenne őtet valamire occupálni, Clarkkal összehozni, mert másképp egészen elromlik."

És ami a legfontosabb, Széchenyi látja, hogy Adam Clark többre is alkalmas, mint a „Vidra" kezelésére.

Barátom — írja Tasnernak —, keressen alkalmat Clarkkal beszélni, s hozná elő. mint saját gondolatát: „A híd építése ellen csak az nagy akadály. hogy sokan gondolják, a jég elviszi, s így az építést lehetetlennek tartják. Ön ugyan nem Engeneer, de sokat látott. Vigyázzon télen át, tegye észrevételeit, és annak idején mondja meg vélekedését."

Íme: ha úgy tetszik ettől az 1835. december 18-án írt levéltől számíthatjuk Adam Clark bekapcsolódását a hídépítés ügyébe. Széchenyi, kinek már az öreg Telford is értelmesen elmagyarázta, hogy a jég nem árthat a hídnak, még mindig aggodalmaskodik. Kerülő úton, a fiatal Clark véleményét akarja kitudni, akit

esetleg — és persze, csak falun — még asztalához is meghívna.

De néhány hónap múlva, februárban, már mint eldöntött kérdést közli titkárával: „Clark nemsokára el fogja hagyni a »Vidrát«. Ugyan tett-e már fel valami attestatumot számára?"

Szóval attestatumot, bizonyítványt írnak Clarknak, mert jól dolgozott. Ez, ugyebár, nem túl sok?

Annál is inkább, mert még most is nagyon kellene ez a Clark. „Ha Clark még — írja Széchenyi Tasnernak — Pest-Budán volna, kérdezze meg tőle, hogy a gőzmalmokban szárazon vagy nedvesen őrölnek-e. S a bennük őrölt liszt odébb tétetik... Kell-e azt előbb megszárítani? Ezt talán Fowles és Pearson is tudja."

Hát igen, lehet hogy más is tudja. Hisz Széchenyi tízfelé is munkálkodik: gőzmalom, vasmű, hajók, Duna-szabályozás, országgyűlési viták, alkudozás a pesti városatyákkal, akik a hajóhídból eredő hasznukat féltik. Az se volna csoda, ha Clark rendes bizonyítványáról megfeledkezne — hogy nem feledkezett meg, bármily kevés is ez, száz szónál többet nyom a latba, mikor Széchenyit dicsérni akarjuk.

Azonban Adam Clark mégis elhagyja Magyarországot. Úgy látszik, újra Hunter et English gyárában dolgozik. Visszatérését Tierney Clark eszközli ki jóval később, 1839-ben. Ezt pontosan tudjuk Széchenyinek Sina Györgyhöz, a pénzemberhez írt leveléből:

„Tierney Clark szándéka, hogy Angliában egy második Clarkot alkalmazzon (főfelügyelőnek) — melyre vonatkozóan az Ön rendelkezését várja —, teljességgel helyes, és én a magam részéről nagyon tanácsolom. Nem csak azért, mert az egyik megbetegedhetne, és

akkor az egész — tudniillik a hídépítés — teljesen megakadna. hanem mert az egyik személyesen nézhetne utána az erdőkben és a kőbányákban folyó munkának, míg a másik a központban maradna."

Adam Clark megváltozott. A fiatalemberből férfi lett, aki ismeri saját értékét. Mikor Tierney Clark felkereste, alighanem másképp beszélt, mint mikor a „Vidra" volt gépészeként először küldték Magyarországba.

— Csak önnek akarok felelősséggel tartozni — mondja keserű tapasztalataira emlékezve.

— Helyes — felel Tierney Clark.

— És szerződésem a híd felépítéséig szól?

— Magától értetődik. De tartani azért mégiscsak úgy tudja majd magát, ha nehézségek esetén gróf Széchenyihez fordul. Felteszem, érti ezt?

— Széchenyihez szívesen fordulok. Rajta kívül nincs is senki, akihez fordulhatnék. Vagy talán Sina?

— Sina az olcsóbbat szeretné. Széchenyi a jobbat. Tehát ő a mi emberünk. Nem kockáztathatom mérnöki jó híremet. Mindenből csak a legeslegjobb anyagot engedje beépíteni! Presztizsünk függ ettől.

— Világos.

— A jövedelme mindent felülmúl, amit itt Angliában kereshetne. Mégse hosszabbítsa az építkezés idejét! Sőt! Igyekezzünk minél gyorsabban befejezni. Azt hiszem, olyan tapasztalatot szerez, hogy ezután annyi munkája lesz, amennyit akar... Különben nem találja, hogy a gróf kicsit bolondos?

— Ha Széchenyi bolondos, akkor nem tudom milyenek az okos emberek.

— Okosság és bolondság nem zárják ki egymást.

De a fő: mutasson teljes biztonságot. Ezt ő tanácsolta nékem arra az esetre, ha Sinának írok. Ugyanezt tanácsolom magának, akár Sinával, akár vele beszél.

— Igen.

— És ne mondja el néki, ha valami aggasztja. Úgyis tele van hipochondriával.

— Egészségét illetően.

— Mindenben. És még valami: tartsa magát mint angol gentlemanhez illik. Csak így tud megfelelő pozíciót tartani.

— Úgy tudom, az ön alkalmazottja vagyok.

— De én az övék. Náluk az ember sohase tudja, nincs-e valahol csapda a felszín alatt.

— Nálunk se...

— Gondolja? — vörösödik el Tierney sápadt arca.

— Uram, ez a megjegyzés nem önre vonatkozik. Nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy rám esett választása.

— Hát akkor: szerzünk útiköltséget. Közben pakoljon, és legyen útrakész. A híd befejezte után önállóan vállalhat majd építést.

— Remélem.

— Most az én alkalmazottam! Fizetéséből — persze, ez a privát dolga — küldjön haza. Akár a kelet-indiai társaság tisztjei... Vagy ön is elissza majd a fizetését mint derék honfitársaink? A magyar borok jók. Vigyázzon!

— Igyekezni fogok.

— Nagyon szófukar. Ezt nem szeretik Magyarországon.

— Első ottlétemkor úgy tapasztaltam, hogy egész jól megértjük egymást az ottani emberekkel.

— Csak vigyázzon. Széchenyi engem is figyelmeztetett, hogy vigyázni kell. Szállítási határidők betartása nem tartozik erényeik közé.

— Azért leszek ott, hogy betartsák a határidőket.

— Megjegyzem, a magyarok azt szeretnék, ha én is ott volnék. De hát azt hiszem, elég lesz, ha évenként lejövök. Augusztusban, szeptemberben. Ezt se tenném, ön elvégzi a munkát nélkülem is, de Sinával súlyosabb embernek kell beszélni... Széchenyi értelmesebb.

— Ezt tapasztaltam.

Így lett ezután Adam Clark címe: „Resident Ingenieur", bár sose szerzett diplomát. Csakhogy akkor még az Ingenieur szó értelmében az ingenium volt a fontos — melyet azóta, sajnos, sokszor a diploma helyettesít.

•

Tierney Clark csak el-eljött évente egyszer, legfeljebb kétszer, néhány napra. A nagy építkezés mindennapi munkáját Adam Clark vezette egyedül. És nemcsak a mindennapit, hanem a mindennap felbukkanó, azonnali intézkedést, új megoldást követelő munkát is. Egy nagy dunai híd építésénél, a gátaknál, oszlopok alapozásánál egyik percről a másikra kell dönteni — vagy elúszik az egész, a már kész munka is. Adam Clark megfelelő emelődarukat konstruál, munka közben nyert tapasztalatok alapján a gátépítésben új módszereket dolgoz ki és valósít meg. Oklevelet ugyan azután se szerez, de bizonyos, hogy kevés mérnök volt, aki nálánál jobban megtanulta volna a hídépítést. Közben valami mentőszekrényt is kita-

lál, meg is csinálja, a kísérlet is sikerül. Többet nem tudunk. Ez a találmány eltűnt, elúszott. Ellenben áll és megmaradt az Alagút. Megmaradtak vasútépítési és csatornaépítési javaslatai, és megmaradt a nagy elképzelés a Budapestet végig átszelő nagy főútvonalról, mely kicsit elferdülve kiépült. A Népköztársaság útra gondolok, ahol hatvanöt évvel ezelőtt építették meg Budapesten máig is egyetlen földalattit. A főútvonal kiépítése, az akkor nagyszerű elgondolás, ma is kísért, pedig ma már egész más kellene.

— — — — — — — — — — — — — —

Úgy értem, hogy száz évvel ezelőtt zseniális előrelátás volt a Városligettől a Vérmezőre vezető főútvonal egy városban, melynek akkor jó, ha hetvenezer lakosa volt. Körülbelül ezt akarták nemrég megismételni, a mintegy kétmillió lakosú Budapesten, mikor a modern földalattit kezdték építeni.

— — — — — — — — — — — — — —

Tudtommal nem folytatják az építést. Mert ma nem is erre az útvonalra volna elsősorban szükség. Inkább egy Újpest—Csepel földalattira. Az igen, azt kellene megépíteni. Talán úgy, hogy éjjel egytől reggel ötig teherárut szállítanának rajta. Élelmiszert a központi vásárcsarnokba, de főképp gépet, alkatrészeket egymásnak a két nagy gyárváros. Újpest és Csepel.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem tudom pontosan. De nem találja, hogy nagyon elkalandoztunk? Ön nemsokára elutazik, én pedig még mindig nagyon távol vagyok a hídépítés befejezésének tüzek és ágyúdörgések közt kavargó forradalmi napjaitól.

— — — — — — — — — — — — — —

A dolog nem olyan egyszerű. Clark Ádám sose kötött fringiát. Más angolok megtették. Például: Paget John, aki 1835-ben oly érdekes útilevelet ír Magyarországról. Megtette Guyon Richard is, aki hős tisztje volt a forradalomnak. „Guyon a magyarnak angol oroszlánya." De Clarknak 1848 és 1849-ben igazán más dolga volt. Ő ekkor a hidat védte, mely még Tierney Clarknak se volt annyira egyetlen szívügye, mint neki, ki évekig, minden nap minden órájában, nemcsak az eszét, de az erejét is ennek a hídnak adta...

És szocialista forradalmár se lehetett. Ennek — ha más akadálya nem lett volna — az ő, sőt az összes angol szakmunkások kivételes helyzete se kedvezett. Mert az angol munkások kivételes fizetési feltételek mellett dolgoztak, mint ahogy az a gyarmatokon mindmáig szokás.

Az angol munkásokat külön kasszából fizették, és éppen Clark adta ki a pénzüket. A többi munkást Sina pénztárosa fizette. Az olasz kőfaragók hetibére huszonöt forint a magyar és német munkásoké tíz forint volt, az angoloké az olaszokénál is sokkal több. Úgyhogy nincs is rá adat, titokban tartották.

Bizonyos, hogy az angol munkások nagyobb bére csak egy részében volt a szakmunkásnak kijáró nagyobb fizetség. Azt is megfizették nekik, hogy úgyszólván elhagyták civilizált hazájukat — mondom, a gyarmatokon is így volt ez — szinte azt mondhatnók — tegnapig.

— — — — — — — — — — — — —

Tévedés! Angliában, az anyaországban, rosszul fizették a munkást. A gépek alkalmazása épp ez időben tette lehetővé a gyermekmunkát; a munkanélküliség

fokozódott. Már Adam Smith is pontosan megállapította, hogy a munkaerő megvásárlása egyszerű adásvétel, s Engels, a kortárs konstatálta, hogy a munkások egymásközti konkurrenciája nagyobb, mint a munkásokért való konkurrencia. Rendszerint másfélmillió munkás volt felesleges az akkori harmincmilliós Angliában. Másfélmillió munkanélküli. 1842-ben — amikor Pesten az ünnepélyes alapkőletétel történik — az eddigi legnagyobb krízis sújtja Angliát. Magyarországon pedig ugyanezen évben 1842 októberében munkászavargások törnek ki, sztrájk és lock-aut a hengermalomban...

Ekkor és a következő években, hatvankét angol munkáscsalád él Pesten, és dolgozik a hídon. Idegenségük, a jobb fizetés, a hazamenéstől való félelem és az ismeretlen nyelv zárja el őket az ország dolgaival való minden kapcsolattól. Még angol lelkésszt is kapnak. Gazdájuk nem Sina György. mint a többi munkásé, hanem a főmérnök, Tierney Clark, azaz annak helyi képviselője, az építkezés személy szerinti vezetője, Adam Clark, a Resident Ingenieur.

— — — — — — — — — — — — —

Nem, kérem, ebben nem tévedek. Az angol munkásnak Pesten volt jó fizetése, Angliában nyomorgott. Persze, a nyomor is relatív fogalom. Jobban élt, ha volt munkája, mint egy németországi vagy magyarországi munkás. Mégis pauper volt. és nem is lehet ez másképp az elsődleges tőkeakkumuláció idején. A tőke eredeti felhalmozása a történelem tanúbizonysága szerint mindig együtt jár a munkásság nyomorával.

— — — — — — — — — — — — —

Mindig.

— — — — — — — — — — — — —

Igen, mindig.

— — — — — — — — — — — — —

Ne becsülje túl Angliát, az old merry Englandot. Ha nekem nem hisz, ha Engelsnek nem hisz, rendben van. De higgyen Thackeray-nek, a kortársnak, aki elmondja, hogy Angliában akkoriban ostorral verték a katonákat, és tiszti rangot pénzért lehetett vásárolni.

A HÍD EMELKEDIK, SZÉCHENYI HANYATLIK

Minden életnek van kulminációs pontja. történelmi koroknak fordulópontja. Persze, az ember kicsit önkényesen választja az ilyen fordulópont dátumát. Például a középkor végét Konstantinápolynak török kézre jutásától számítják — és nem ok nélkül. Mások a könyvnyomtatás feltalálását tekintik ilyen fordulópontnak — az újkor kezdetének, és ez is helyes. De talán még inkább igazuk van azoknak, akik Amerika felfedezését tartják ilyen dátumnak. Vagy tekintsük ilyennek a tűzfegyverek alkalmazását? Rájövünk, hogy ezek — időben egymástól nem is nagyon távolfekvő dolgok — együtt és egymásba fonódva adnak elegendő okot, hogy új korszakról beszélhessünk.

Az egyes ember életében is van kulminációs pont fordulópont, s ha ez nem esik egybe élete végével, bizony elég tragikus. Széchenyi életének kulminációs pontja 1842. augusztus 22. volt a Lánchíd alapkőletételének napja. Majdnem húsz évvel előzte meg halálát.

A hammersmithi találkozás és az alapkőletétel közt eltelt tíz esztendőben megint annyi minden változott, hogy az szinte a mai idők gyors változására emlékeztet. Akkoriban még alighogy megindult a Manchester—Liverpool közti vonat. Az Osztrák-Magyar Monarchiában is vetélkedtek a bankárok a vasútépítési engedélyekért. Rotschild már megszerezte a Duna jobbpartján épülő vasutak építési jogát, most Sina György a balparti vasutak építését kívánja megszerezni. Széchenyi és Kossuth közt, sok minden egyében kívül, a vasutak építése körül is kitör a harc. Közben Széchenyi óvatos kísérlete: a hídvámmal betörni a nemesség adómentességi jogába, jóformán már el is veszti jelentőségét.

Széchenyi már nem vezére a reformoknak, és nem a haladó rétegek vezére. Kossuth veszi át a haladás vezéri méltóságát, Széchenyi Kossuthtal szemben ellenzékbe szorul — és csak a hídügyben van még egység közöttük.

Kossuth a kor legnagyobb közírója, a szónoki fogalmazás mestere, az alapkőletétel napján így ír: „A híd nem hipotézis többé, alapja letéve, s vele egyszersmind egy nagy elv lőn szentesítve: mert intézetünknek ezen első találkozása az örök joggal, legelső követ tevé le a polgári egyenlőségnek." És megismétli manőverét — újra szoborrá akarja merevíteni Széchenyit. Annak idején, a legnagyobb magyarnak nyilvánította, most azt javasolja, hogy nevezzék a hidat Széchenyi-hídnak. Széchenyi azonban még elég mozgékony, nem lehet szoborrá gipszelni. De ha iniciátori és szervező tevékenysége nem is szűnt meg, ezután — állítom hogy rosszabbul, de valahogy már nélküle is

megépült volna a híd. A cél, melyet ő tűzött maga elé, már megvalósult.

A győztes ellenfél ekkor már és mindinkább: Kossuth. Háttérbe szorítja a reformokra törekvő Széchenyit. De nem az a legnagyobb baj, hogy háttérbe szorítja, és a hiúságát sérti, hanem hogy ezáltal Széchenyi közelebb szorul a Habsburg-birodalomhoz, Metternichhez, a reakcióhoz. Széchenyi reformpolitikus marad ugyan, de reformot csak aulikusan, csak a Habsburg-birodalom képletében tud elképzelni. Immár a bécsi udvar megbízatásából kezd a Tisza szabályozásával foglalkozni, állami tisztséget kap és vállal — és 1845 nyarán már odáig jut, hogy Pesten sárral dobálják meg kocsiját. Gyorsan megy az ilyen... Hiszen fő tevékenysége a Kossuth és Batthyány Lajos elleni harc. Kossuth még szívesen szövetkezne vele. Mert Kossuth is nagyon távol van még attól, hogy Magyarország teljes függetlenségére törekedjék.

Kossuth, mint már annyiszor békülni igyekszik Széchenyivel. 1845-ben a lakásán is felkeresi, azonban Széchenyi minden taktikázást félrevetve egész nyíltan megmondja neki:

— Magát vagy utilizálni kell — azaz a Habsburg-birodalom céljaira felhasználni —, vagy fel kell akasztani.

Kossuth ezt a kijelentést persze elterjesztette. Széchenyi naplójának mondja el: „Kossuth hitvány és ravasz módon kihasználta nyíltságomat. De nem csalt meg."

Széchenyi viszonya Metternichhez egyre közelebbi és egyre bizalmasabb lesz. Elfelejti — ha ugyan Melanie ezt tudta és elmondta neki —, hogy Metternich

húsz évvel ezelőtt őt akarta „utilizálni" ... Most hagyja, hogy Metternich tanítgassa:

— Magyarország a forradalom második periódusában van ...

A forradalom három periódusát különbözteti meg. Az első könnyen gyógyítható, a harmadik gyógyíthatatlan. A második periódus, melyben akkor, 1845-ben vannak, Metternich és Széchenyi egybehangzó véleménye szerint veszélyes, de még „gyógyítható" ...

Széchenyi, 1834 azaz házassága óta, nem volt külföldön. Mind gyakrabban jár Metternich házába, Metternichhez és főképp Metternich Melanie-hoz, aki még mindig vonzódik első szerelméhez, és még most is szívesen emlékszik a régmúlt napokra, mikor Széchenyi felesége akart lenni ... A „szegény Melanie: Elle commence à lire *La nouvelle Héloïse* ..."

De a külföld — mely ma, a televízió korában is kissé lassan informálódik — ekkor még Széchenyit tartja a magyar haladás vezérének. Így például Cobden, 1847-ben — a régi hírére emlékezve — személy szerint Széchenyinek küldi el új könyvét. Vajon tévedett-e a polgári liberalizmus és szabadkereskedelem híres prófétája? Nem egészen tévedett, mert Széchenyi egészen sohase lett Metternich embere.

A híd ezenközben épül, jól és szépen. Még Tierney Clark, a tervező, is második személy lesz; a főszereplő most a fiatal Adam Clark, az építés vezetője.

Ha John Paget 1835-ben azt jegyzi fel, hogy egy könnyű négyevezőst látott lesiklani a Dunán, „melyen első tekintetre meglátszott, hogy londoni gyártmány"

és „ez gróf Széchenyi István csónakja volt; maga a gróf és néhány barátja evezett rajta", akkor 1843 márciusában meg Széchenyi jegyzi naplójába: „Regattán Clark győz, a »Béla« nevű csónakon."

Adam Clark már nem a szerény gépész, hanem a nagy építkezés vezető főmérnöke. Úgy látszik, egyaránt jól halad a sznobosodás és az építkezés. Nyilván fehér már a keze, nem repedt, nem olajos. Széchenyi nemcsak mindenféle városépítési. hajógyári, sétányépítési ügyben kéri ki tanácsát, de sokszor, lám, már ebédre is meghívja, és mindenhova magával cipeli. Hol a szolnoki vasút megnyitására, hol Metternich bécsi villájának megtekintésére, hol a magyar színházba, saját páholyába. Még arra is figyel, hogy nem nősül-e Clark, és ha beteg. kétségbeesik ...

Például 1845. március 15-én: „Adam Clark tegnap azt mondta, hogy a hármas számú pillér alapja négy nap alatt elkészül. Ó, Istenem ... az alap elkészül. Csak A. C. az életével fizet érte. Micsoda zavarba jutunk."

Ez arra vonatkozik, hogy Adam Clark ez időben nemegyszer betegeskedik. Széchenyi meg mindenkit betegebbnek lát, mint amilyen. Saját közeli halálát minden héten megjósolja. Metternichről azt jegyzi fel: „Nem él tovább 14 napnál" ... Clark betegeskedését is túlozza — ámbár a fiatal angol, aki gyerekkorától fogva munkás volt. bár izmai erősek, nem valami egészséges és nem látszik hosszúéletűnek.

— — — — — — — — — — — — —

A munkásszármazás, sajnos, nem óv a sznobizmustól. A kivételes helyzet, melybe Magyarországon került, a nagy hatalom, mely az építés vezetésével jár,

a jó fizetés bizony nyomot hagy a fiatal angol életében és nemcsak fiatal angolok életében és nemcsak a múltban. Ám nyomot hagy munkásvolta is. Méginkább a tudat, a biztonság, hogy kitűnően érti a mesterségét. „Independent" — írja róla Széchenyi egy alkalommal, és ebből magyarázza, hogy Clarkot nem szereti a hajógyár tisztviselője, Rau úr. Akit Széchenyi így jellemez: .,Rau, az uralomravágyó", „Rau, aki úgy viselkedik, mint egy római császár".

Clark Ádám távolról se szocialista, annyira se szocialista, mint abban a korban már lehetne. Aligha szimpatizált az akkori angol munkásmozgalommal, a chartistákkal. Valószínűbb, hogy az efféle nem is érdekelte. De bizonyos, hogy másképp viselkedett, mint a német Rau úr és Fehr úr a hengermalom főtisztviselői, az első munkáskizárás „hősei".

— — — — — — — — — — — — —

Igen, hát elmondom. 1842 októberében a munkások a felügyelő önkényeskedése miatt, mint a polgári történetíró írja, „zavargásban törtek ki, amire Fehr igazgató a munkásokat kizárta". „Ez volt az első sztrájk" — teszi hozzá ez a történetíró. Mi fogalmazzunk pontosabban: ez volt a modern, ipari munkások első sztrájkja. Mert a bányavidéken máshol is már régesrégen voltak sztrájkok. Fehr eljárását — mellesleg szólva — az első ijedelem elmúltával helyesnek ismerte el a részvényesek közgyűlése.

— — — — — — — — — — — — —

Irtóznám Rau vagy Fehr és az „independent" Clark közti ellenszenvhez regényes belemagyarázásokat fűzni. Egyszerűen csak örülök, hogy egy tehetséges és kiváló ember nem fért össze a munkásnyúzóval...

Adam Clark minden erejét, minden képességét beleadta a hídba. Pénzügyeiben azonban. akárcsak Tierney, nem feledkezett meg magáról, és a saját nélkülözhetetlenségére is vigyázott. Erre minden oka megvolt; nem felejtette el, hogy milyen csúnyán bántak vele, mikor a „Vidra" már kifogástalanul működött.

— — — — — — — — — — — — —

Gróf Inzaghi Károly, kinek címe: „a bécsi általános kancellária főkancellárja" — csak a jó ég tudja, hányféle kancellária és főkancellár működött Bécsben — két fiatalembert küldött tanulni a Lánchíd építéséhez, mindjárt az alapkő letétele után. Adam Clark, Tierney utasítására, hagyta, hogy az ifjak ki-be járjanak az építkezésen de semmit se volt hajlandó megmutatni, még kevésbé megmagyarázni. Mikor a két ifjú a főkancellárnál panaszt tett, a főkancellár pedig Széchenyi útján kérdőre vonta a két Clarkot, ezek kijelentették, hogy a tanításért fejenként ötszáz fontot kívánnak, ötezer forintot. Széchenyi — mi mást tehetett — közölte Inzaghi főkancellárral: „Fizessenek, vagy hívják vissza őket."

— — — — — — — — — — — — —

Csak akkor tartanám helytelennek, ha tudnám, hogy a két fiatalember tehetséges volt. De csak háromévi ottlétük után — mert teljes három évet, sőt valamivel több időt loptak el a híd körül — mentek panaszkodni, s már ez is elég bizonyíték, hogy „általános kancelláriák főkancellárjai" nem tehetségük szerint választják ki a tanulásra érdemes ifjakat. Aki ott tanulni akart, tanulhatott. Szerencsére fennmaradt már tán említettem is, a jegyzetkönyv, melyben valaki — talán Adam Clark, vagy valaki más — már 1841-ben —

mikor még csak a zárógátak építése folyt —, szép kalligrafikus írással jegyzi fel a tudnivalókat a még távollevő vasszerkezetek erősségéről.

— — — — — — — — — — — — — —

Igen, elolvastam, de nemigen értettem meg. Az „Aranymetszet", „aranyszabály" szóra lettem figyelmes. Úgy látszik, ezek a mesterek nemcsak a formákban, hanem a láncok erősségében is bizonyos aranyszabályokhoz igazodtak.

— — — — — — — — — — — — — —

Adam Clark — már mondtam, úgy látszik, elfelejtette — sohasem végzett egyetemet. Csak a címe lett „vezető mérnök" — és ami fontosabb, a tudása.

— — — — — — — — — — — — — —

Kérdése zavarba hoz. Láncok erősségének kiszámításához nem értek. Az írás pedig aligha Adam Clark keze írása. Ámbár... Mikor valaki kalligrafikusan ír, az szinte semmiben se hasonlít a normális kézíráshoz.

— — — — — — — — — — — — — —

Adam Clarknek helyzete Pesten elég kényes volt, mert Széchenyi helyzete vált mindinkább kétségessé. Ő pedig szívvel-lélekkel Széchenyi embere.

Például Széchenyit már 1843-ban rágalmazták, hogy sokat keres a híd részvényein. Adam Clarkról pedig azt híresztelik, hogy hatszázezer forinttal megszökött. A *Jelenkor*, a Széchenyihez közelálló lap felel erre „Egy kis fővárosi pletyka" címen, és megírja: Clark nem szökött meg; a kőbányákban van, hogy a kövek minőségét felülvizsgálja.

— — — — — — — — — — — — — —

Ó, igen. A rágalom kétélű fegyver. Ebben igaza van. Csakhogy az a bizonyos második él, sajnos, sokkal

később vág. És megtörténhet, hogy már későn. A mi esetünkben csak bosszantotta az építőket. Máskor kirobbanthat egy háborút.

— — — — — — — — — — — — — —

Egész konkrétan? Kérem!

Emlékszik talán Winston Churchill beszédeire az amerikai egyetemeken? Nem sokkal a második világháború befejezése után. Amikor azt hirdette: „Atombombát kell dobni a Szovjetunióra." Indokolás: „Ha a Szovjetuniónak volna atombombája, haladék nélkül ledobná Amerikára." Több mint egy évtized telt el a rágalom és a meggyőző erejű cáfolat között. Ma tudja a világ, hogy a Szovjetuniónak már jobb távirányítású fegyverei vannak, mint az Egyesült Államoknak, mégis a teljes leszerelést akarja és az atomfegyverek megsemmisítését. Sajnos ma is, ahelyett hogy abbahagynák a rágalmazást, más rágalmakat találnak ki, melyek szintén elég veszélyesek.

— — — — — — — — — — — — — —

Igaz. A Churchill-provokációból nem lett háború.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem is szabad elhinni, hogy lehet új háború!

— — — — — — — — — — — — — —

Igen, belátom, hogy ez nem tudományos módszer. De hinni kell, mert ha kételkedünk a háború elkerülhetetlenségében, szinte már a háború foglyai vagyunk. A teológiai műveltségű bölcsesség nem hiába mondja: aki hisz az ördögben, az ördög létezésében, ezáltal az ördög hatalmába került.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem szabad hinni az elkerülhetetlenségben! Ki vonhatná kétségbe, hogy a technika, a közlekedés, mely

egyben a népek fizikai és szellemi közelebbkerülése s az elmúlt negyven és egynéhány év tapasztalatából fakadó megismerés a háború elkerülését követeli, ha az emberiség életbenmaradásának a legkisebb értelmét is látjuk. Meg kell tenni mindent a háború ellen... Mert az ördög nem alszik, és elhiteti velünk, hogy háború lesz, háború lehet. Pedig ha belenyugszunk, hogy lehet, akkor már az ördög kezébe adtuk magunkat.

— — — — — — — — — — — — —

Ön is békeharcos? No látja! Íme, ez az ellentmondás feloldása. Nem szabad rábíznunk magunkat arra, hogy ami értelmetlen az eleve lehetetlen is: utat kell vágni az értelemnek!

— — — — — — — — — — — — —

A Szabad Európa adásaival kapcsolatban, azt felelem, hogy nekem csak egy kívánságom van. Legyen nálunk az élet olyan, hogy a Szabad Európa rádiót hallva, az országban minden ember rögtön felkiáltson: „Hazudtok!" És erre törekszik most az ország.

— — — — — — — — — — — — —

Igen, erre törekszik a kormányzat. És ha „zavarják" a Szabad Európa adásait, azt azért teszik, mert mint mondtam, a rágalom mérge előbb hat, mint a cáfolat széruma. Sajnos, ez így van. És ezért nincs egészen igaza egyik költőnknek, aki így ír a hazugról:

„Árnyék árnyéka
csak a szavad."

— — — — — — — — — — — — —

Már nem emlékszem a szerző nevére... Egy-két sor maradt csak emlékezetemben. Így aposztrofálja a hazugot és a hazugságot:

„Sűrű hígság, langyos jég,
Ég, mely porrá ég.
Így se elég,
Nem éghet eleget.
Magtalan méh szülöttje,
Herélt nemzette fi!...
Ki? Mondd, ki hisz neked?"

— — — — — — — — — — — — —

Nekem is tetszene... Sajnos, ez az eredmény időben nem következik rögtön a hazugság után... Egy azonban bizonyos: a szabadság, a béke jelszavával agitálni csak annak biztonságos, aki békét és szabadságot akar. Aki csak beugrató jelszónak használja az „porrá égő ég", mert az emberek igenis komolyan veszik, amit mond. És elégetik azt, aki jószándékukat alá akarta aknázni. Hát nem nagyszerű? Az emberek okossága, az értelem harcos győzelme az, amiben bízni kell és lehet.

— — — — — — — — — — — — —

A történelmi szükségesség, kérem szépen, sohase mechanikusan következő folyamat. Ha most konkrétan, a mi hídépítésünket nézzük ebből a szempontból, akkor ismerjük el: a híd megépült volna Széchenyi nélkül, Tierney Clark nélkül, Adam Clark nélkül is. De bizonyos, hogy később! És nem túlzok, ha azt mondom; rosszabbul. És abban se: csúnyábban. Az iniciatíva, a tehetség, az egyén szerepe talán az ilyen komp-

likált politikai-technikai-művészi alkotásban nyilvánul meg a leglátható bban, mivel szükségesség és akarat testet öltő szintézise. A szükségesség nélkül nem születik mű, de minden nagy műnek van optimuma, tökéletessége, mely egyetlen és minden más lehetséges variánsnál jobb. Kőpillérek és vaskonstrukció magasságos geometriai poézisa. Statikai számítások útján elért optimum. Az optimum éppen e célszerűség legmagasabb fokán megszólaló ritmus. A híd ívelése — ön tudja a legjobban — mennyire rokona a zenei műnek...

— — — — — — — — — — — — — —

Menjünk, és nézzük meg újra! Mert akkor értjük, ha látjuk. Tierney Clark is először az egészet látta — ebben akkor se kételkedném, ha nem tudnánk, hogy egy rajzzal kezdi a munkát —, és csak aztán, jóval később fog a részletek kidolgozásába. A már előrelátott egész követeli a leggondosabb számítást... Karcsúság és könnyűség kell hogy maradjon. Az ív legyen merész. De úgy, hogy ne keltse a bizonytalanság érzését a nézőben, aki a régi kőhidak zömökségéhez szokott szemével. Új anyag adta arányokhoz kell szoktatni a szemet, mely karcsúságában és merészségében a gótikus székesegyházak égbe törő áhítatához közelebb áll, mint a görög masszivitást utánzó oszlopos épületek — ahhoz a klasszicista-empire stílushoz, melyet egy másik angol, Pollack Mihály épít ugyanakkor. A Nemzeti Múzeum épületére gondolok, hiszen azt is megnéztük...

A híd építési módja közelebb áll a zene új hangjaihoz, a számokban kifejezhető harmóniákhoz és arányokhoz, mint minden más, ami anyagban, testben

megvalósítható. Ó igen, ilyen ritmus illik egy mérnök szívéhez. Mert zenét egy Tierney Clark talán csak a számára társadalmilag elkerülhetetlen templombajárás óráiban hall. mikor Händel és Bach emelkedik a magasba. Ilyenkor, ha történetesen nem szunyókál, arra gondolhat. ami őt viszi felfelé, a hidak ívének és pillérének ritmusában...

Egy mérnök, talán, feltehető, olvas verset is. De sohase hangosan. És aligha érti mennyire számok és hangismétlődések adják egy szonett értelmének az erőt, micsoda kiszámítottság hídja a szótagok, rímek egymásbafűződése. a sorok előre meghatározott száma — az egész emóció-híd, mely tartalmat tartalommal összeköt és mikrokozmoszok között feloldja az őrült magánosságot. Ne felejtsük el a mérnök, ez a két mérnök, hídban gondolkozik. Két part reális összekapcsolásában. Számukra nem az a jelentős. hogy a Dunán áll a híd, a folyón, mely limes volt, egy időben a római birodalom határa. Vagy csak annyiban fontos, hogy a Duna más éghajlat alatt él, mint a Temze. Számukra az összekapcsolás a fontos. Az összekapcsolás azonban akárhogy is: összhang. Az építészet — ebben is közelebb van a zenéhez, mint más művészetek — a szemérmes lélek lírája.

— — — — — — — — — — — — —

Ugye, milyen üdítő, ha az ember újra megnézi azt, amiről már szinte túl sokat beszélt. Ugye, milyen élesen láttuk az építők egyéni zsenialitását — mely egybeesik a történelmi szükségszerűséggel, de cseppet se kisebbíti egyéniségüket.

Ha mindent egyszerűen a történelmi szükségszerűséggel magyaráznánk és semmi mással, akkor csak

helyes és tudományos elnevezést adunk a fátumnak — és tulajdonképp egy lépést se tettünk előre. És ha mindenre azt mondjuk: a nagy feladatok kitermelik e feladatokkal megbirkózó kiváló embereket, akkor igen helyes elméletet állítottunk fel — de gyakorlati haszna ennek az elméletnek csak ugyanannyi, mintha a természetes kiválasztást az isteni gondviselésnek tulajdonítjuk...

Közben ez a két „isteni" Clark meglehetős közönséges halandó. Olyan függőhidat építenek, mely biztos és mégse otromba. Megfeszülő és rezgő, zengő, mint a húr egy hegedű teste felett. De pénzügyekben nem ismernek tréfát. Már említettem a két protekciós tanítvány esetét. Széchenyi eleinte dühöng. Egy 1843 nyarán kelt levélben így ír titkárának:

„Tierneyt ki kell fizetni." És: „Bizony, baj van Tierney Clarkkal. Geduld. Ő mindig nagy talentum volt... De kapzsisága és ezen kimondhatatlan pénzszomj, mely őt jellemzi, ki nőtelen, úgy is elég pénzes, és kit egyedül higanylabdacsok tartják, ez valóban több mint szomorú, mert nevetséges! Nyomorult féreg az ember, hiába!"

Nos, én megint Tierneynak adok igazat. Mi a fenének tanítgasson ő, illetve Adam Clark két protekciós hülyét? Az, hogy nőtlen? Széchenyi megtehette, hogy a felesége mindjárt több mint féltucat gyereket hozzon a házába. Az, hogy Tierney agglegény, nem az ő dolga. Ha nem volna agglegény, aligha utazhatna egyremásra Pestre! Mert Széchenyi például, mióta megnősült, nem utazott külföldre. És a higanylabdacsok?

Széchenyinek kár erről így írni; maga is gyakran kéri Tierneyt, hogy hozzon vagy küldjön Angliából mindenféle orvosságot...

De minek a védőbeszéd? Széchenyi belátta, hogy Tierneynak van igaza, és el is intézte az ügyet ennel az „általános főkancellárnál".

— — — — — — — — — — — — —

Azt, hogy pénzt kell adni a jó munkáért, nem tartom hibának. Sajnosabb a pénzügyekből és féltékenységből származó ellentét Tierney Clark és Adam Clark között.

Adam Clark ekkor már nemcsak a Lánchíd építésvezetője, Széchenyi egyéb munkálatokba is bevonja. 1845. december 1-én megalakul a „Budapesti Alagútbizottság". Még aznap együtt dolgoznak Széchenyi lakásán hajnalig Clark, Széchenyi és Tasner.

De ekkor, úgy látszik, valami történhetett. Mert december hatodikán Adám Clark kijelenti, hogy haza fog utazni Angliába. És december 8-án egy Barry nevű angol mérnök közli Széchenyivel, hogy tudomása szerint Clark nem szabadságra megy, hanem végleg elutazik.

Széchenyit ez igen nyugtalanítja. Különösen, amikor ez a karácsonyi szabadság valóban nagyon elhúzódik. Február 6-án Széchenyi levelet ír Clarknak. Nem felejti el közölni: — A főherceg-nádor tegnap azt mondta: „Üdvözölje nevemben legszívélyesebben Adam Clarkot." Nagyon türelmetlenül várja visszatértét. Majd egészségi állapota felől érdeklődik, és barátilag figyelmezteti: — Ne szedjen túl sok orvosságot. — Üdvözletet ad át felesége, a grófnő nevében, ismerteti a Tisza-szabályozási és vasútépítési terveit, melyek,

mint gondolja a megvalósuláshoz közelednek. Olyan melegséggel fordul hozzá, amire Széchenyi leveleiben alig van példa: „Hisz tudja, kedves Ádám, mennyire ragaszkodom magához, azonkívül hogy elvek, becsület és a jól megalapozott szerencse is összeköt bennünket. Mily pompás volna, ha életünkben ilymódon még egyet és mást véghezvihetnénk."

A levél hatása annyi, hogy Adam Clark megírja a közte és Tierney Clark, Tierney Clark és báró Sina közötti pénzügyi viták lényegét. Megírja, hogy a hídláncok ügyében tenni kell valamit. Sina, a pénzember, ugyanis olcsóbb láncokat akar rendelni Ausztriában, az állami gyárban. Erre Széchenyi április 12-én báró Sina Györgyhöz, a pénzemberhez fordul:

„A. Clark nagyon beteges. Tierney szintén és ez okból nagyon ingerlékeny. Ezenkívül bizonyos, hogy lelkükben nem nagyon harmonizálnak egymással; mert az öregebb semmit sem akar a fiatalabbnak juttatni, amit ez utóbbi igazságtalannak talál, és megbántódott. Ezért bizonyos célzásokkal, melyekről tudok, sejteni engedte, hogy talán vissza se fog térni. Tierney pedig öreg, de mindamellett olyan ember, akire szükség van."

Széchenyi igyekszik Sinát meggyőzni, hogy a láncok ügyét ne húzza-halassza. Figyelmezteti Sinát, hogy már így is egy évet vesztettek. „Máig se értem, hogy Ön mennyire nem törődik a legnagyobb földi kincscsel, az idővel"... „Tierney már megcsömörlött az ügytől, és mint tudja, a legnagyobb mértékben gyanakvó. Ha nagyon nekimennek, vagy észreveszi, hogy kételkednek becsületességében, akkor végül még teljesen kikapcsolódik — amiből aztán nem várható fé-

nyes eredmény. Azt hiszem, hogy vegyük a dolgokat úgy, ahogy vannak, és ne úgy, ahogy lenniök kellene. Ha Howard et Co nem becsületes emberek à la bonheur. egye őket a fene. Hisz nem arról van szó, hogy igazunkat bizonyítsuk, vagy erkölcsre oktassuk Angliában az embereket, hanem hogy a hidat a lehető leghamarabb" stb. stb.

Hát így veszkődik Széchenyi három tűz között, még akkor is, amikor a híd már épül.

De sikerült az ügyet rendbehozni. Május közepén Adam Clark, már útban Pest felé, Bécsben tartózkodik. Ekkor nézi meg a Metternich-villa fűtőberendezését, melyre azt mondja: „Ez semmi..."

A valódi egyetértés azonban abból születik, hogy Széchenyi — megint Széchenyi és nem Sina, a pénzember — egy Accelerations Praemiennek nevezett tervet készít. Ma talán célprémiumnak vagy minek neveznék... És az Alagút építkezésébe is bevonja mindkét mérnököt. Ezzel biztosítják őket arról, hogy a híd gyors megépítése után az újabb feladatok várnak rájuk.

— — — — — — — — — — — — — —

Igen. Tierneyt is. Bizonyítja egy 1846. július 14-én Tierneyhoz intézett levél, melyben Széchenyi ezt írja: „Az alagút bejáratának tervrajzát... igen nagy örömmel várom."

— — — — — — — — — — — — — —

Kérdése nem meglepő. Valóban először Ádámmal beszéli meg az alagút építését, és valóban csak Tierney halála után fognak az építéshez. Különben ez a „My dear Clark" megszólítású levél másokat is zavarba hozott. De Tierney Clarknak szól. Adam ugyanis ez időben Pesten van, Tierney pedig jelzi, hogy — mint min-

den évben — szeptemberben érkezik Pestre. Összezavarta ezt a dolgot még Széchenyi leveleinek kiadója is, bizonyos Mailáth Béla. Ahelyett hogy utánanézett volna a tényeknek, a levelet következő címfejjel látta el: „Clark Tierney Ádámhoz." Gyorsan költött egy nem létező személyt, egy Tierney Ádámot...

— — — — — — — — — — — — — —

Mailáth Béla 1890 táján adta ki a leveleket. Sok mindent összezavart, vinné el az ördög a Hunter et Co.-val együtt.

— — — — — — — — — — — — — —

Isten ments, sohase voltam történész! Már iskolás koromban utáltam, amit történelemként tanítottak. Nem tudtam megjegyezni a királyok uralkodásának sorrendjét, nem érdekelt, mikor jön Károly után János, János után Frigyes meg Lipót, meg István. Az évszámokat se tudtam megjegyezni. Csupa értelmetlen telefonszám... Én pedig a saját telefonszámomat is noteszben kontrollálom. Nem vette észre?

— — — — — — — — — — — — — —

Nem? Annál jobb. Bevallom, építész akartam lenni, de nem lehettem. Mellékes. Akkor más idők jártak. Ritka az olyan szerencse, mint Clarké, aki azt valósíthatta meg, ami hivatása.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem mondom, hogy ezen a területen már minden rendben volna. Ma se tudja minden ember megvalósítani, amire képes. De mégis nálunk most sokkal több az esély, hogy azt csinálhatja, amire alkalmas.

— — — — — — — — — — — — — —

Ó, igen. Már ma is, mikor egyelőre kevés nagy középületet építünk. Ha nincs ellene kifogása, menjünk,

nézzünk körül. Csak itt, ebben a kerületben, ahol a szálloda áll. Lássuk, mi épül. Nem is mindent csak úgy futtában.

— — — — — — — — — — — — — —

Ez itt, a mi utcánk mentén, az úgynevezett „fenekétlen tó". Két évvel ezelőtt szemétlerakó telep volt. A park fáin, a tó partján látszik, hogy egész frissen épült. Mellesleg jelentős részét ifjúmunkások és diákok építették önkéntes munkában...

— — — — — — — — — — — — — —

Lehet, hogy ez önnek mellékes. Akkor gyerünk tovább...

Ez itt a lágymányosi lakótelep.

— — — — — — — — — — — — — —

Ugye, nem rosszabbak, mint a külföldi új házak. És nem kevésbé komfortosak. Távfűtés, miegymás. Számunkra még fontosabb, hogy ki lakhat, és lakik ezekben a lakásokban. Mert nem volna Budapesten akkora a lakáshiány, jobban mondva: annyi lakásigénylő, ha a házbérek nem alacsonyak.

— — — — — — — — — — — — — —

Örülök, hogy ez az iskola tetszik. Én is elég jónak találom. Több már sok is volna, mert, sajnos, még nem minden iskola ilyen szép. De iskolákra költünk, ez a fontos.

— — — — — — — — — — — — — —

A többesszám azt jelenti, hogy ami készül, azt teljesen a magaménak érzem.

— — — — — — — — — — — — — —

Az iskola, az iskoláztatás a mi nagy erőnk. A Szovjetunió mai holdrakétái az évtizedek óta tartó általános tankötelezettség, és ami a kötelezettségnél is dön-

több jelentőségű, a tanulási lehetőség eredményei. Mikor nem az anyagi viszonyai folytán lehetőséget nyert pár százezer, hanem törvényszerűen, a tízmilliók közül kiválasztódók lesznek a tudósok.

— — — — — — — — — — — — —

No, no! Csak mondja kérem!

— — — — — — — — — — — — —

Úgy! Agitálok? Ha tények felsorolását agitációnak nevezi, uram, akkor valóban agitálok. De nem lengetem én a vörös zászlót. Ha innen elutazik, vigyázzon. Megeshet, hogy ön fogja lengetni. Azaz azt fogják mondani, hogy lengeti, mikor csak tényeket közöl, melyeket látott és megismert.

— — — — — — — — — — — — —

Nos, ebben igaza van. Valóban kevés alkalom nyílik monumentális díszépületek alkotására. Erre majd, tizenöt év múltával kerül a sor. Mikor a lakásépítést befejeztük. Azt hiszem, nem kell ehhez ilyen sok év, de hát szerényen számítunk... Most: lakást, iskolát! És a történelem majd ezt jegyzi fel a mai kormányzatról: „Egyetlen palota se hirdeti emlékét, de elvégezte, hogy az ország minden lakosa fürdőszobás kényelemben éljen." Kevés ez? Ezenkívül nem vagyunk éhesek, rongyosak se. Az új nemzedék eleget tanul, hogy kész legyen nagy dolgok megvalósítására. Nálunk is ez a láthatatlan, a földből alig kiemelkedő fundamentum, melyre minden épül. A béke is...

— — — — — — — — — — — — —

Elismerem! Lehetnek építészek, akik már ma gyönyörű koncerttermet tudnának építeni. És kár, hogy várniok kell. De a mai feladat se csekély. Úgy tervezni

házat, egy és kétszobás lakást, hogy ez kielégítse a mai ember igényét, és az ilyen kielégítő lakás építése azért takarékos is legyen. Ez fontos! Hogy minél gyorsabban legyen és lehessen minél több, évenként majdnem százezer.

Széchenyinek mellesleg megvolt a véleménye arról is, hogy mit jelent a jó lakás a dolgozó ember számára: „Hogy lehet azt a *házat* szeretni, ha az nedves, télen hideg, nyáron meleg, melyen átfú a szél, átázik az eső, melyben nem tudja megóvni magát, melyet csak az imádság tart, miszerint hegyibe ne szaladjon — mely hamuvá ég, ha mennykő üt belé, vagy veres kakas száll rá. A szent Isten irgalmára kérdem, miért szeresse a Hazát, kinek kurta üngén, bő gatyáján e tág világon nincs egyébje." És megint csak mellesleg: aki ennyire látja, hogy a „proletárok csak láncaikat veszíthetik el" — az szinte már tudja, irtózattal bár, de tudja, hogy mit nyerhetnek láncaik helyébe.

A nagy és jóakusztikájú termek gondját egyelőre leveszi vállunkról a televízió. Aztán majd meglátjuk... Meglátjuk például, hogy szaporítani kell-e a mozik számát? Lehet, hogy szaporítani kell, lehet hogy csökkenteni. Ez utóbbira nem nálunk, önöknél vannak figyelmeztető jelek...

Azonban, ha nincs kifogása ellene, folytatom a híd-építés történetét.

— — — — — — — — — — — — —

Ott hagytuk el, hogy a két Clark közt bizonyos pénzügyekre visszavezethető ellentétek keletkeztek, és féltékenység is támadt. Adam Clark úgy érezte: egyedül is képes felépíteni a hidat. Tierney-nek az angol céggel voltak kapcsolatai, melyeket Sina, a bankár, gyanús-

nak tartott. Igaza volt Sinának, vagy nem volt igaza? Mellékes. Fontos, hogy Hunter et Co. gyorsabban szállított. Kétségtelen az is, ezt a híd az azóta eltelt sok évtizeden át bebizonyította, hogy Tierney Clark sohasem áldozta fel pénzügyi érdekeinek e szállítandó láncok és egyéb anyagok minőségét. Szerintem ez a döntő, s nekünk elég.

1846 szeptemberében vagyunk. Széchenyi, mikor mindkét Clark Pesten van. megbeszéli velük az Accelerations Praemienre vonatkozó javaslatát, mely így szól: Ha 1849 szeptemberre elkészül a híd, akkor Tierney háromezer, Adam Clark kétezer font prémiumot kap. Ha azonban már 1849 márciusára elkészülnek, akkor Tierney prémiuma ötezer fontra, Adam Clark prémiuma háromezer fontra emelkedik. De ez Széchenyi javaslata. Határozni csak báró Sina Györgynek van joga.

Az ellentétek a két angol közt tovább tartanak, és mert Széchenyi, helyesen, mindkettőjük közreműködéséhez ragaszkodik, Adam Clark októberben újra kijelenti, hogy itt hagyja a hidat. Széchenyi már régebben magához próbálta édesgetni, meghívásokkal, ebédekkel, azzal, hogy meghívta a Magyar Színház páholyába. Most kijárja, hogy a főherceg-nádor a közlekedési bizottság fizetéses tisztviselőjévé nevezze ki. Saját háza építésének ellenőrzését is reábízza, kétezer forintot ajánl ezért. És újra tárgyal vele az Alagút megépítéséről.

Végre. 1847 március havában, keresztülviszi a bankároknál a prémiumok felajánlásának jóváhagyását. Siet, azonnal levelet ír Tierney Clarknak, a Pesten levő Clarknak személyesen mondja meg.

„Adam Clark egészen felvillanyozódott" — jegyzi fel naplójában, és hozzáteszi: „Allons, mes garçons!"[19]

Adam Clark sokat betegeskedik, de azért erején felül igyekszik. Augusztusban sürgeti Széchenyit: „Nem jönnek azok a láncrészek, melyekre szükség van." Az Accelerations Praemien fűti a tempót, és Adam Clark dolgozni akar gyorsan és tervszerűen. Milyen öröm Széchenyinek. Micsoda különbség van Clark és a különböző nézelődő vendégek közt, kiknek néha megmutogatják az építkezést.

Itt van például egy Szathmáry nevű úr, akit gróf Hunyadi Józsefnével együtt vezet el a második hídpillérhez. Ez a Szathmáry szintén mérnök. A grófnő majdnem sír ijedtében, oly félelmesen nagy ez a pillér. Viszont Szathmáry úr nyugodt, és nyilatkozik:

— „Minek oly erős az ív boltja? Ez szükségtelen... Én ugyan nem értek hozzá, de mégis... Minden, ami nem szükséges, káros, haszontalan tereh!" A mély bölcsességhez a napló megjegyzi:

„O, wie magyarisch!"

A diplomátlan Clark kicsit másvágású mérnök. Széchenyi reá és bizonyos Kovács Lajosra bízza, hogy írjanak meg két könyvecskét. Az egyik: „Véleményes jelentés a Tisza-szabályozási ügy fejlődéséről." Ezt valószínűleg Kovács és mások írják. A másik: „Javaslat a magyar közlekedésügy rendezésérül", Clark mindmáig fennmaradt munkája alapján íródott.

„Saját nevem alatt kell őket kiadnom" — írja naplójának Széchenyi, de hozzáteszi:

„Cela me repugne".[20]

Sok mindenben kell neki Adam Clark segítsége. Nem csoda, hogy mindig, rögtön meglátogatja, ha be-

teg. Vigasztalja, és addig tréfál, míg a beteget nevetésre fakasztja. Széchenyi őszintén aggódik. „Milyen végtelenül sajnálnám, ha elveszíteném... — írja egy ilyen alkalomkor naplójába — bár a hídra nézve ez már talán nem volna pótolhatatlan veszteség"...

Így jutunk át 1848-ba. Gyorsul az építkezés, úgyszólván nincs már akadály. Mert az már semmi, hogy Pest városának tanácsa tiltakozik a királynál és a nádornál a hídfeljáró szükségesnek mutatkozó kiszélesítése ellen, ami állítólag sértené a város érdekeit... Mivel sértené? Árvíz-veszedelemmel. És értékes földterületek elfoglalásával, melyek főképp az országos vásárok alkalmával szükségesek...

— — — — — — — — — — — — —

Ó kérem, a városi tanácsok már ilyenek. Az akkori Pest egy tizede se volt a mainak, de úgy látszik, nem találtak más helyet az országos vásárnak! Nem is ez a legfurcsább. Hisz folyvást ellenezték a hídépítést hol árvíz-veszedelem, hol a hajóhíd jövedelmének és előnyeinek elvesztése és most a vásártér miatt. Az érdekes, hogy a királyhoz és nádorhoz benyújtott sérelmezés dátuma: 1848. február 11. Egy hónappal később forradalom van, és aztán... a császárvárosban nemsokára „Latour nyakán kötél" és a hajóhídon: „Lamberg szívében kés..."

— — — — — — — — — — — — —

Ez Petőfi verse: „Lamberg szívében kés, Latour nyakán kötél".

Petőfi, a költő nem volt polgári pacifista. Ilyen tetteket dicsőít, és arra szólít fel, hogy „Akasszátok fel a királyokat". Ő volt a forradalom igazi csillaga. a „Világszabadság" költő-kívánója, a plebejus forradalom

legkövetkezetesebb képviselője — és így szembe került az ingadozó baloldallal, Kossuthtal is...

— — — — — — — — — — — — —

Joga volt így beszélni, ha jogról beszélhetünk, mert nemcsak kívánt meghalni a harcmezőn, de harcmezőn halt is meg.

1848

Ha én önnek most 1848 rohanó eseményeit akarnám elmondani, nem is elmondani, csak felvázolni, félő, hogy sohase érnék történetem végére. De ha nem mondok el egyet és mást, akkor meg a híd történetét csonkítom meg, hiszen ez a híd nem kulisszája és háttere volt a forradalom színterének, hanem az eseményekben részt vevő, sebesült, majdnem áldozat — és hős.

Megpróbálom. Talán sikerül nagyon kevés képpel és adattal az események sietős vázlatát adni.

Januárban Széchenyi egy második híd építésére akar bizottságot összehozni. Látja, milyen ember! Aha... De közben hol azon kesereg, hogy „az én időm lepergett", hol meg a közeledő eseményekre célozva sokat sejtetőn kijelenti: — Ha én nem, akkor senki más nem tud segíteni...

A rezignáció és a dicsekvés között alig néhány nap a távolság.

Februárban, mikor a pesti választópolgárok — mint már említettem — az uralkodóhoz és a nádorhoz fordulnak panasszal, miszerint az első híd, a Lánchíd fel-

járója megfosztja őket a vásártértől, és Széchenyi meg már második projektumával járkál, Franciaországban kitör a forradalom, és Olaszországban is megindul a harc az osztrák elnyomók ellen. Március másodikán Louis Philippe francia király elhagyja az országot.

Az olaszországi események... jobb, ha Széchenyi egy leveléből idézek, melyet március 5-én írt: „Olaszországban a felmerült Louis Blanc-féle teóriák után igen megrémült a pénzes osztály. Ott, azt mondják, oly csend van most, hogy kormányunk ezentúl több gondjait etc., etc. veheti Magyarországnak..." Más, nagyon ismert szóval: „a kommunizmus kísértete jár Európában"...

— — — — — — — — — — — — —

Hiszen, ha nem volna ilyen élesenlátó és modern kategóriákban gondolkodó, bizisten kevesebbet beszélnék róla. No, de nemcsak ilyen. Másnap Metternichékhez megy, ahol Melanie fogadja:

— Bonjour, citoyen![21] — Ez a Rennwegen most szellemességnek számít.

Széchenyi belemegy a tréfába. — Merci, délicieuse sansculotte.[22]

Metternich néhány szót vált Széchenyivel, a többi vendégre rá se néz, és máris otthagyja a társaságot.

Mert Metternich Rotschildtól kap információt a párizsi eseményekről, és tudja, hogy nagy bajban van. Rotschild hírszolgálata pontosabb, mint az osztrák diplomáciáé, és gyorsabb, mint az ő futáraik.

Metternich hetvennégy éves. Mikor Rotschild személyesen mondja el a párizsi eseményeket, így felel Rotschildnak: „Holt mich der Teufel, so holt er Sie auch." „Ha engem elvisz az ördög, elviszi magát is."

Hát ebben igaza volt! Metternich március 14-én este szökött ki Bécsből. Már elmondtam, hogy Rotschild adta az ezer tallér útravalót. Salamon Rotschild csak október 10-én szökik. Közben az udvar már májusban Innsbruckba menekült. Tudjuk, hogy az ördög, aki elvitte, hamarosan vissza is hozta valamennyiüket...

Március 15-én — mikor Pesten már felolvassák a tizenkét pontot, a magyar forradalom követeléseit és Petőfi a Múzeum lépcsőjén elszavalja a *Nemzeti Dalt*, Széchenyi, de Kossuth is, Bécsben vannak.

Az udvarhoz mentek tárgyalásra, Pozsonyból, az országgyűlésről, s a bécsi nép fogadja őket, a bécsi forradalom. Kossuthot virágesővel várják. Éljenzik, bátorítják. Amire Kossuthnak mindig nagy szüksége van...

Széchenyi, Kossuth feleségével kerül egy kocsiba. Kossuthné reszket. S míg Kossuthot diadalmenetben kíséri a nép Károly főherceghez, Széchenyi, Batthyány Lajossal, másik politikai ellenfelével, a leendő miniszterelnökkel, fehér asztal mellett beszélget.

— Oly csend és rend volt — meséli Batthyány a bécsi felkelésről, a barikádharcokról —, senki nem lopott.

— Ó, épp ez ijesztő — felel Széchenyi. — Mert azt jelenti, hogy már a tolvajok se kalkulálnak, már ők is fanatizálva vannak.

Együtt mennek István főherceghez, ahol megbeszélik a felelős minisztérium ügyét. Elhatározzák, bár Széchenyi ellenkezik, hogy a miniszterelnök, Batthyány lesz István főherceg pedig teljhatalmú helytartó, és ekképp V. Ferdinand „alterego"-ja.

Másnap, március 16-án Széchenyi, Kossuth, Batthyány és a főherceg a császárhoz mennek, hogy aláírassák a császár-királlyal, amit előző nap már elhatároztak.

A szegény, megkoronázott idióta, V. Ferdinánd, az Isten kegyelméből való, összetett kezekkel rimánkodik kegyelemért István főherceghez fordulva:

— I pitt di', nim mir meinen Thron nit![23]

Széchenyi hallgatva nézi ezt a szegény idiótát, aki fél, hogy a főherceg, a rokon, letaszítja a trónról. Összehúzott szemöldöke alól Kossuthot figyeli... Éppen Kossuth előtt kellett ennek lejátszódni! De magát is megnézi a ragyogó terem tükrében, ahol egy hülye, Isten kegyelméből olyan bécsi dialektusban beszél, ahogy azok beszélnek, akik őt nem trónszékre, hanem az árnyékszékre szokták ültetni...

Így alakult meg az első felelős minisztérium. A március 17-i „Királyi leirat", melyen ez a „I pitt di" V. Ferdinánd aláírása a törvény, ilyképp törli el a régi magyar rendi alkotmányt. Vagy mondjuk inkább, megígéri eltörélést... — Pár nappal előbb Bécsben is fűtfát ígértek a felkelő népnek, belejöttek az ígéretsvungba.

Nagy dolognak látszott ez, akármilyen képek előzték is meg, és Széchenyi még aznap így írt titkárának:

„Barátom, csudákat élünk! Nemzeti honunk hajszálon függött. Az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én teli vagyok a legszebb reményekkel. Valóban egész mértékben élvezem mindazt, mi Bécsben tegnap és ma történt. Nékem úgy látszik, mintha ránk vagy azokra elvégre felnyílt volna az ész! Én nem tudok kételkedni nemzetünk legszebb kifejlődésén; s miután Batthyány

és Kossuthnak hallatlan, nagy szerepén csak örülni tudok, és Isten látja lelkemet, legkisebb irigység nem rejlik keblemben, azon édes meggyőződésben ringatom magam, hogy politikámnak nincs egyéb mozdító ereje, mint ügyszeretet.

Fogok-e és minő részt venni a kormányban, még nem tudom. Egészségem miserabilis, alig tudok lábaimon állni.

Bécsről most nem írhatok; hanem, hogy egy kis része a kikelteknek engemet is illet, arra esküdhetem.

Bárminőnek mutatkozik a második és harmadik felvonás, azt be kell várnunk. Mi engem illet, én Batthyányt és Kossuthot legőszintébben fogom szolgálni.

Az én politikám biztos volt, de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent, és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán húsz év alatt nem bírhatott volna előállítani! Ha reakció nem történik, és több lesz bennünk a hazafiság, mint az irigység, s több a polgári erény, mint a dicsvágy, én biz azt hiszem, lesz még a magyarból valami, s pedig sok!

Pozsony, 1848. március 17 estve, Széchenyi István."

Ennek a levélnek őszinteségéhez a kétségnek árnya se fér. Amikor a kétségek és árnyékok jönnek, azokat is megtalálhatjuk majd leveleiben és naplójában, mely ekkoriban őszintébb. mint bármikor. A következő, március 21-éről keltezett levélben már újra feltűnik, ami minket, a híd-ügy barátait legjobban érdekel: „Mit csinál Clark és a híd?" — kérdi Tasnertől.

Bár ezekben az első napokban keveset gondolhat a hídra. Ehelyett újra közli politikai álláspontját:

„Most nekem legkisebb befolyásom nincs. Ich halte mich bei Seite! Batthyányt és Kossuth Lajost egész erőmmel és becsületességemmel pártolom és fenntartom."

Március 22-én kinevezik közlekedésügyi miniszternek. „Lehetetlen volt el nem fogadni" — írja titkárának. De ekkorra el is múlt már az első napok lelkesedése. A naplójának így vall: „Most aláírtam halálos ítéletemet!"

Március 24-én azt írja: „Finis Hungariae".

28-án pedig ezt mondja Deák Ferencnek. — Egy bizonyos, hogy minket vagy fent vagy lent felakasztanak, én úgy kerülök oda mint Pilatus a Credóba. — És rossz kedvében állítólag Petőfi versének kezdő soraival köszöntgette főrendű barátait:

„Dicsőséges nagyurak, hát
Hogy vagytok?
Viszket-e úgy egy kicsit a
Nyakatok?
Uj divatu nyakravaló
Készül most
Számotokra... nem cifra, de
Jó szoros."

Képzelje, mit érzett a volt londoni követ, most a külügy- és a király személye körüli miniszter, Esterházy Pál — aki azóta hogy Londonban a diplomaták fiatal rókának vélték, és Thackeray-nél ürünek láttuk — rettenetesen rút, megvedlett és beteg róka-birka kereszteződéssé öregedett.

Ennek a versnek a címe: *Dicsőséges nagyurak.* A

Nemzeti dal előtt íródott, nem követi, előzi az eseményeket. Az ötödik strófája:

„Ezer évig hiztak rajtunk
Az urak,
Most rajtok a mi kutyáink
Hizzanak!
Vasvillára velök, aztán
Szemétre,
Ott egyék a kutyák őket
Ebédre!"

Aggodalomra van oka elég. Bécs kezd már felocsúdni, és egy nyilatkozattal megkísérli a minisztérium hatáskörének megnyirbálását. Széchenyi kétségbeesik. Többet várt a Habsburgoktól, mint várnia szabadott volna. Kossuth viszont balra tolódik, még nem megy, tolódik a szó szoros értelmében. Kijelenti: „Ez nem múlik el vérontás nélkül" — és az ifjúság felfegyverzését kéri.

A felfegyverzéstől Széchenyi megijed. De Kossuth is fél. Különösen fél a Vasvári-, Petőfi-féle radikális ifjúságtól. Mi egyéb, mint a félelem mondatja Kossuthtal: „Nincs mit félni a fiatal izgatóktól. Legfeljebb 300 ilyen van; ezeket agyonveretnem, csak egy szavamba kerül."

Aztán Kossuth mégis felismeri, hogy ezek az ifjak lehetnének az ő igazi támaszai, és egy ideig és bizonyos mértékig, az ő befolyásuk alá kerül.

Széchenyi azonban soha és semmiképp se akar a Habsburgokkal véglegesen szakítani és Batthyány, a miniszterelnök is, mikor majd válaszúthoz érnek,

amellett kardoskodik, hogy Magyarország katonasággal segítse a birodalmat az olasz szabadságmozgalom letörésében. Kossuth eleinte ingadozik, s így átmenetileg a baloldal, Petőfi, a forradalmi szolidaritás, a világszabadság eszméje kerekedik felül. Ezzel már ki is újul Széchenyi és Kossuth közt a rövid időre elcsitult ellentét.

— — — — — — — — — — — — —

Petőfi neve először 1848. április 17-én szerepel Széchenyi naplójában.

„Kossuth beszélt a nemzet nevében a kormány ellen — most Petőfi et Comp. szintén a nemzet nevében beszél ellenünk." — Ez a naplóval való privátbeszélgetés, a forradalom balratörekvésétől húzódozó Kossuthot csúfolja.

Április 19-én Széchenyi már annak örül, hogy „az angolok erősen tartják magukat a chartisták ellen".

— — — — — — — — — — — — —

Nem tudom, hogy a pesti angolokra vonatkozik-e, de elképzelhető, hogy a pesti munkásokat és mesterlegényeket nevezi chartistáknak. A hasonlat nem pontos, de Széchenyi ezt megengedhette magának. A pesti angolok pedig... Nemsokára erre is rátérek. Csak pár szót még az általános helyzetről, mivel itt már egybefonódik a mi hídépítésünk dolga és a nagy politika.

Széchenyi a Pesti Hengermalom gépműhelyét fegyvergyártásra akarta átállítani. Ebben Adam Clark segítségére is számít. Április 23-án Klauzál kereskedelemügyi miniszterrel együtt Kossuthnál jár. Kossuth havi ötven-hatvan ezer forintot szándékozik fegyvergyártás céljára adni.

Április 25-én kihirdetik az osztrák alkotmányt.

Aztán rossz hír következik. Az osztrák fegyverek győztek a szárd sereg és az olasz forradalmárok ellen. Április 29-i feljegyzés: „Italienische Armée vernichtet — der ungarische Stamm exterminiert",[24] És még egy feljegyzés ugyaneznap:

„Tápió-Bicskén a parasztok elkergették a földbirtokosokat."

Május 12-én kerül Petőfi neve másodszor a naplóba: „A népgyűlés deputációt küldött. Petőfi a szónok. Táncsics, Vidos, Pálffy, Glembai. Batthyány lenézően beszél, én békítőleg Deák nyomatékkal. — Kossuth köpenyébe burkolódzik, és láza van(?!)." Ez délelőtt történik. A minisztertanácson aztán már Kossuth is megszólal. „Nyílt lázadó" — állapítja meg Széchenyi.

Egy másik mű erről a következőképp tudósít: Lederer katonái csapdába csalják, s összekaszabolják a tüntetőket. Petőfi népgyűlést hív a Múzeum elé, a nép felfegyverzését követeli, és ezt mondja: „Én a minisztériumra nem a hazát, de egymagamat, sőt a kutyámat se bíznám."

Petőfi e népgyűlést egyenest a miniszterek ablaka elé vezeti, felmegy a minisztertanácsba. Batthyánynak és Széchenyinek veti szemére a késedelmezést. Batthyány magyarázkodik, nincs pénz. A költő arcán a jellegzetes gúnyos mosoly.

Erre Széchenyi odalép hozzá, megáll előtte, és így szól:

— Ön most azt gondolja, azért vagytok miniszterek, hogy teremtsetek; s ha másképp nem lehet, hát a pokolból is.

— Ha tagadnám, se hinné el a miniszter úr.

Május 14-én furcsa bejegyzést találunk a naplóban. „Szemrehányásokat tesznek, hogy A. Clarkkal lovagolok és sétálok."

— — — — — — — — — — — — —

Ez mit jelent? Nehéz volna megmondani. Inkább vegyük most sorra, mi van a híddal, és mit csinál Clark.

A híd építése 1848-ban gyorsabban halad, mint azelőtt bármikor. Március 28-án, a munkahídon összeállított első láncot Adam Clark e célra szerkesztett daruja és csigaműve — felhúzza a pillér tetejére. A munkát egy huszonöt lóerős gőzgép végzi; a „Vidra" volt gépésze nyilván érti a dolgát.

Széchenyinek nincs ideje a híddal törődni. Épp aznap mondta Deáknak, hogy őket vagy fent vagy lent, de felakasztják. Naplója minisztertársait szidja. „Tintapazarlók, szóbetyárok, nyomorult szerencsejátékosok! Micsoda társaság!" Idézi Kossuth szavait. — „Csak még egy hétig szolgáljon a szerencse! — Valóban nagyszerű politika!"

Csak április 18-án megy ki a hídhoz: „A híd óriásnak tűnik ... nem készülhet el! Babiloni torony. Megzavarodásunk okozója." Gyakran találkozik Clarkkal, de vele és Fehrrel, a Hengermalom igazgatójával, a sürgősen szükségessé vált fegyvergyár kérdéseiről tárgyal. Egy Dobbs nevű kereskedő-gyáros, igen kétes alak, is belekapaszkodik az ügybe; hadiszállítás mézét érzi a darázs.

Széchenyi ismeri ezt az embert: „Ez a Dobbs vagy cserbenhagy, vagy vízben hagy, vagy felakasztat bennünket."

De azért tárgyalnak. Dobbs azt ajánlja, gyárt-

sanak hengerelt puskacsöveket. Széchenyi megkérdezi Clarkot.

— Humbug — intézi el Clark honfitársa ajánlatát.

Május elején, a forradalmi események következtében jelentős késéssel, de mégis megérkezik a láncok egy szállítmánya, és május 27-én jelzik az utolsó szállítmányok jövetelét.

Most, itt Pesten van zavar, súlyos és nagy. Olyasféle, mint a közelmúltban a gyarmatokon. A magyar munkásokat felháborítják a silány bérek és ezzel szemben a külföldi munkások privilégiumai. Tierney Clark néhány év múlva így ír erről:

„Június elején a pesti munkások szinte általános sztrájkba léptek, és 8-án mintegy ezer főnyi tömeg jött valamennyi nagyobb pesti és pestkörnyéki gyárhoz, kényszeríteni az igazgatókat, hogy kizárólag magyarokat alkalmazzanak, és küldjenek el minden külföldit. A vasút és a hengermalom, valószínűleg az erőtől megfélemlítve teljesítette a követelést, és aláírta a megfelelő nyilatkozatot. Ezután a hídépítés munkatelepére jött a tömeg, és itt is megismételte követelését. Mr. Adam Clark azonban megtagadta, hogy a törvényes hatalmat kivéve bárkivel is egyezkedjék. S noha ezek »szabadságra« és »egyenlőségre« hivatkoztak, segítségért küldött a városházára, a rendőrfőnökhöz és a belügyminiszterhez. Amikor a tüntetők már készek voltak bajt okozni — megjelent gróf Széchenyi, és magyar nyelvű szónoklattal lekötötte figyelmüket — míg az őrség, a munkatelephez tartozó mintegy hatvan ember, muskétával és szuronnyal fegyverkezett fel, elrettentő frontot alkotott, és sakkban tar-

totta a tömeget, míg megérkezett a rendőrfőnök, aki a törvény nevében felszólította őket, hogy oszoljanak szépjjel. A tömeg, sok zavargás közepette szétoszlott, noha fenyegetődzött, hogy visszajön és mind a négy sarkán felgyújtja a telepet."

A történetet Tierney Clark mondja így el. Ahogy szokás szerint egy burzsoá elmond ilyen történetet. Sajnos, hitelesebb forrást nem ismerek. Széchenyi naplója nem emlékezik meg szónoklatról. csak arról, hogy június 6-án Clark visszautasította a petíciót és június 7-én arról hogy a *Március 15* őt Clark miatt élesen támadta, s később. hogy Clark igen nyomott hangulatban van. És: „felhagyok a vállalatokkal! A híd nem épül fel." A Tierney Clark említette jelenetről csak ilyen bejegyzést találtam: „Ebéd után némi gyülekezés a hídnál. Odamegyek közéjük. Munkások felgyújtással fenyegetőznek."

Június 9-én feljegyzi: „Clark levert", 10-én: „A kézművesek forrongása elsimult."

De június 12-én ezt írja: „Mintha parázson ülnék." Nem a híd miatt, hanem mert a leszerelt olasz nemzetiségű katonák fegyverét átadják a nemzetőrségnek: „Így 2 ezer felfegyverzett rabló lesz — 17 000 ipari munkással." Mellesleg, mindenféle akkori statisztikáknál pontosabban állapítja meg a munkások és mesterlegények számát...

— — — — — — — — — — — — — —

Clark? Mi egyebet tehetett volna? Először is a munkások követelése: el a külföldiekkel, magában véve nacionalista-soviniszta követelés, noha ott, ahol a külföldi munkás privilégizált helyzetben van, jogos. De ki kívánhatja Clarktól, hogy saját elbocsátásába bele-

egyezzen? Se személyes érdeke, se a híd elkészülésének érdeke nem engedte.

— — — — — — — — — — — — — —

Volt nacionalista és soviniszta izgatás mindenfelé. Ez a Habsburg-birodalom bevált politikájához tartozott: Divide et impera. A magyar forradalom ellen ingerelte a délszlávokat, a románokat, minden nemzetiséget. És Kossuth bizony nem volt oly messzetekintő, hogy baráti jobbot nyújtott volna feléjük. A német a magyart is pökhendien kezeli. István főherceg szavai szerint Mészáros Lázár, császári tiszt, a forradalom későbbi hadügyminisztere „ein gemeiner Ungar", „egy közönséges magyar". És Széchenyi? Hol sajnálja és dicséri, hol csúnyán gyalázza a magyarokat. Mikor a leszerelt olaszok fegyvereit még nem akarták kiadni a nemzetőröknek, így panaszkodik: „Mindenki elégedett, kivéve a magyar telivéreket." Mellesleg ez a Mészáros, a „gemeiner Ungar", pár hónap múlva Petőfivel tűz össze, mert Petőfi százados nem viseli az előírásos nyakkendőt...

Na, egye fene! Fontosabb dolgok is vannak: újabb munkászavargások: „Hild jelentést küldött, hogy a kőművesek zavarognak" — írja Széchenyi június 13-án. Hild építész és Clark ekkor a magyar parlament tanácstermének előkészítésén is dolgoznak, Széchenyi irányítása mellett.

Széchenyi már egészen elveszti józan ítélőképességét: „Kossuth tisztára Robespierre szerepét játssza... Engem biztos lefejeztet."

— — — — — — — — — — — — — —

Dehogy akarta lefejeztetni. De Széchenyi, aki valamiféle „harmadik utat" kívánt volna — egyrészt re-

formokat, másrészt abszolút monarchiát — sehol se találja. sehol se találhatja a helyét. Az ilyen ember a forradalom folyamán, ha fizikailag nem is, de lefejeződik. Vagy átáll az ellenséghez. Ha becsület van benne, öngyilkos lesz. Van még egy út, melyet Széchenyi választott — az őrületbe menekülni...

Adam Clark összeszorított fogakkal dolgozik; Széchenyi már nem is egészen érti, hogy miért: „A. Clark nem kíméli magát" Tierney Clarknak pedig, most mikor a legfontosabb pillanatok jönnek, mikor a láncok felszerelése történik — levelet ír és azt tanácsolja: „jöjjön később".

— — — — — — — — — — — —

Azt nem mondhatnám, hogy Széchenyi hűtlen lett a hídhoz, még ha július 4-én ezt is írta Tierneynek. Másnap naplójának ezt írja: „A második és harmadik pillér közt ma végleg beakasztják a láncokat. Talán mégis megérem a híd elkészültét." Július 9-én: „A. Clark nálunk ebédel. Tizennégy napon belül a másik három láncot is kifeszíti. Tehát 23-ikán! Lesz-e ennyi időnk?" De ezután az elhalványító gondolat után íme, megint a tett: „Budára megyek Clarkkal az Alagút dolgában"...

A híd épülését tartja a Clark ellen felhozott vádak legjobb ellenérvének. A vád: Clark szabotál. Az újságíró, mint az már szokás, fecseg, célozgat és elmélkedik:

„A Lánchíd építése óriásilag — marad. Egy mágnetizált holdkóros nemrég azon megnyugtató jövendölést tevé, hogy 1900-ban. éppen István napján fog a híd megnyittatni. Szilárdságának megkísértésére egy 1848-beli bizalmat szavazott hevesi táblabíró fog rajta

először átmenni, bűneinek súlya a váci felrakott fuvarosszekereknél sokkal nehezebb lévén. Egyszersmind ekkor fog égni az első gázlámpa, de mi legnevezetesebb, a Fischer fagylaldájában a legelső magyar szó hallatik marqueure ajakról. Két percre ezután földingás leend, s a szabadság tere meghasad, melyből kék lángok közt fog kiemelkedni egy elátkozott szellem, kit senki sem ösmerend, de sokan a *Divatlap* rózsaszín lelkének fognak tartani."

Frissen megírt kis bökölődés. A szabad sajtó rügyecskéje, ha úgy tetszik, fattyúhajtása. Én nem vagyok ilyen szigorú. Nevetséges bosszankodni a célzáson: „éppen István napján?" Sajnos, Széchenyi oly ingerült, oly sebezhető, hogy július 11-én az országgyűlés termében Pálffi Alberttal, a lap szerkesztőjével találkozva rögtön nekitámad:

— Ön lapjában Clark Adam urat gorombán szidalmazta. Jöjjön el ma a hídhoz.

Miért e hevesség, mikor e napra a 10-es számú lánc is elkészült. De ne csodálkozzunk, ha tudjuk, hogy mibe került az embernek — neki is, Clarknak is a munka — ezekben az amúgy is lázas napokban.

Az építkezés telepén egy mérleg. Széchenyi rá áll a mérlegre: 122 font. Aztán Adam Clarkot állítja oda. Clark: 94 font. Pedig Clark elég hosszú legény, közepesnél magasabb.

A híd építésétől teljesen kizsarolt testű Clarkot még védeni is kell. A hídépítés jól halad, a fegyvergyár dolga annál rosszabbul. Néhol már szabotázst emlegetnek. Széchenyi grófi-mód akarja elintézni a dolgot, párbajra hívja a „rágalmazókat"...

Adam Clarknak ezekről az ügyekről még hallani

is aligha maradt ideje. Július 14-én a 11-edik, az utolsóelőtti lánc is kifeszül.

Ugyanekkor jelentik, hogy Tierney Clark már Bécsben van, csakhamar Pestre érkezik. Lám, nem fogadja meg Széchenyi tanácsát.

Adam Clark sürgősen, még Tierney Clark megérkezése előtt be akarja fejezni a láncok szerelését. Vetélkedésből, vagy mert azt hiszik, hogy a forradalom olyan kritikus fázisba lép. amikor majd nem lehet építeni? Lehet, hogy Széchenyi aggodalmai késztetik ilyen sietésre...

Július 18-án este hatkor kezdődik az utolsó lánc felemelése.

Széchenyi és két fia, Tasner — aki ekkor már nemcsak titkára, hanem a Lánchíd-bizottság vezetője is —, Clark és még mások ott állnak a gőzös fedélzetén, ahol az emelődaru működik. Este nyolckor a lánc már nagy magasságban lebeg. mikor az emelőszerkezet eltörik, a lánc lezuhan. A lezuhanó lánc a gőzös oldalát éri. A kis hajó felborul, Széchenyi és a két fiú halálos veszedelembe kerül. Clark egy pillanatot se vesztve, hidegvérrel és bátran vezeti a mentési munkálatot. Széchenyit és fiait kimentik, Tasner úszva menekül. Egyetlen emberélet se pusztul el.

Persze a városban rémhírek terjednek el. Vizsgálat indul, a hídbizottságot ülésre hívják. Tierney Clark éppen jókor érkezik Pestre.

— Senki se halt meg. Az egész ügy jelentéktelen — vet véget minden vitának Tierney.

Másnap folytatják a munkát, a folyó medrébe zuhant láncszemek kiemelését. Július végére ezzel is elkészülnek. Igaz, sok láncszem elgörbült. Állítólag

Adam Clark kicsit könnyelműsködött a láncok kiemelésénél.

Széchenyi válasza: Tierney Clarkot hívja ebédre: „Ez megadja Adam Clarknak az utolsó döfést."

A két Clark azonban csak pénzügyekben, csak presztizskérdésekben vetélkedik, a hídhoz hívek mindketten. S bár Széchenyi augusztus 5-én kesereg: „A híd egy roncs. Nem tudják felhozni a láncot, s ha igen, legnagyobb részük elgörbült. Angliából semmi se érkezik, vagy nem idejében. A hidat befejezik majd, de nem most és nem én mint magyar, fejezem be."

Néhány nap múlva a tények íratják vele: „Clark megnyeri a fogadást." Mert mint gentlemanek fogadtak a híd elkészülésére... Augusztus 8-án pedig: „Utolsó láncszemet is felhozták... 3 hét! Könnyebben lélegzem. A híd az én politikai hőmérőm."

Végül augusztus 16-án: „Egy láncon átmegyek Budára és vissza."

Így, ha nem is a gyalogjárón, nem a széles kocsiúton, hanem csak egy láncon, Széchenyi átjutott a hídon. Szinte szimbolikus jelentőségű.

A hídon már sohase ment át. Egész készen sohase látta.

Pedig még élt, mikor elkészült a híd, és még sokáig élt...

Ehhez a nyaktörő sétához, ez már az ilyenhez hozzátartozik, sokféle legenda tapadt. Azt írják például, hogy Széchenyi a fiait is magával vitte erre a sétára. Persze, nem igaz. A láncok lezuhanásánál valóban a fiaival együtt volt jelen — de ott nem számított veszélyre. A sétát egyedül tette meg. Ötvenhét éves volt ekkor.

Szinte utolsó sétája. Széchenyi számára elérkezett a vég kezdete. Csodálkozva nézi; lám, dolgoznak a hídon. — Két nappal az utolsó lánc sikeres helyreállítása előtt, augusztus 26-án, még nem hiszi, hogy elkészül a híd.

És mikor augusztus 26-án feljegyzi. hogy az utolsó lánc is kifeszül — már nem lát a hídban politikai hőmérőt: „Harmincnyolc nap alatt A-tól Z-ig elkészült... Ha a politikánk is így menne... De ebben Kossuth..." Itt félbeszakad a mondat.

S nemcsak a mondat.

Széchenyi teljesen megzavarodik. Augusztus 30-ikán kikocsizik Adam Clarkkal. Aztán Tierney Clarkhoz hajtat. Kéri Clarkot:

— Utazzon el, meneküljön!

De Tierney Clark nem akarja cserbenhagyni a hidat, nem hallgat a szerencsétlen megzavarodott ember tanácsára.

„Tierney teljes biztonságban érzi magát, és nem mozdul. Félek, hogy agyonütik mindkettőjüket."

Másnap már nem tanácsot adni megy hozzájuk, hanem tanácsot kérni:

— Mit csináljak? Hogyan viselkedjem?

Nem tudjuk, milyen tanácsot kapott. Mindenesetre lemond a miniszterségről, és ezúttal a minisztertanács elfogadja lemondását.

Szeptember negyedike van, Jellasich eznap kapja a császári felszólítást a magyar forradalom letiprására.

Elbúcsúzik a két Clarktól, és nem megy, hanem visszik a döblingi ideggyógyintézetbe. Útközben öngyilkos akar lenni, de Tasner megakadályozza.

Sose hagyta el többé Döblinget, sose hagyta el többé döblingi szobáit.

Itt is halt meg 1860. április nyolcadikán, húsvétvasárnap.

Őrült volt? Nem volt őrült?

Jobb volna így fogalmazni: az őrültségbe menekült. Az őrültségbe azért menekült, mert 1848. szeptember 4-én dönteni kellett: a forradalommal vagy ellene. Vagy Kossuthtal együtt balra — és ez az út a Habsburgok trónfosztásához vezet, vagy jobbra-át Windischgrätzhez — akit személy szerint is lenézett —, és aki a magyar kormány nagyon lojális parlamentertisztjeit is elkergette: „Árulókkal nem tárgyalok!"

Széchenyi se ide, se oda nem állhatott, és a Görgeyfajta álnokság állt legtávolabb egész jellemétől. „Nem látok más kiutat, mint a halált" — írta augusztus 23-án. Az őrültség volt a másik kiút, ahova tíz nap múlva eltalált.

Ha kiút, mint Kossuth is gyanította, akkor miféle őrültség ez?

Ám őrültségbe menekülni sohase valódi szimulálás! Ha valaki őrültnek tetteti magát, ahhoz már az kell, hogy ne legyen teljesen normális. Az őrült: szimulálást — szimulál...

Széchenyi valójában összeroppant. Erre megvolt minden oka. Az összeroppanásból, melybe bele is hajtotta magát, csak évek múltán gyógyult ki. Minden jel szerint teljesen. De a döblingi intézetet, sőt szobáját, többé már nem akarta elhagyni. Erre józan megfontolás késztette...

A döblingi elmegyógyintézet privátszanatórium volt, ahol több szobás kényelmes lakás állt rendelkezésére. És Döblingben folytatni tudta politikai, publicisztikai munkáját. Számtalan látogatót fogad. Orvosának felesége viszi biztos helyre kéziratait, melyek csakhamar Londonban látnak napvilágot. Ha ez nem volt elég, a fiát küldte utasításokkal ellátva Londonba. Cikkeket írt a *Times*be... Victoria angol királynő férje, Albert, a Prince Consort a *Times*ből és a bécsi angol követtől, Lord Augustus Loftustól olyan alapos információkat szerez, hogy azok egyenesen kétségbeejtették Apponyi grófot, a birodalom ez idő szerinti londoni nagykövetét.

Ezekről a kapcsolatokról persze tudott a bécsi rendőrség is. hogyne tudott volna. A nagykövet és Thomas Bird, a *Times* bécsi tudósítója gyakran jártak Széchenyinél. Birdöt ki is akarták utasítani Bécsből, aztán ügyesebben intézték a dolgot. „Beszéltek" a *Times* tudósítójával. Mintha ezt már elmeséltem volna.

— — — — — — — — — — — — —

Igen, igen, igen. Meglepő, hogy ilyen jól emlékszik. Köszönöm.

Így ment ez évekig, szinte zavartalanul. Végre Albrecht főherceg, Magyarország akkori kormányzója, megelégeli a dolgot. 1859-ben átír báró Kempen rendőrminiszternek, és erélyes intézkedést követel. A rendőrminiszter az alsó-ausztriai helytartót, Lobkowitz herceget, szólítja fel intézkedésre. Lobkowitz óvatos és figyelmezteti a rendőrminisztert:

„Széchenyinek nincs hőbb kívánsága, mint hogy megkapja hazája és honfitársai szemében a mártírkoronát, és vesztőhelyen végezze életét." Tehát azt su-

galmazza, hogy egyelőre ne vigyék bíróság elé a dolgot, hanem figyeljék látogatóit, és nehezítsék meg kapcsolatait.

De Albrecht megint erélyesebb intézkedést követel. Ez kényszeríti a rendőrségi urakat, hogy 1860. március 3-án házkutatást tartsanak Széchenyi döblingi lakásán továbbá barátainál, ismerőseinél, fiainál és írnokánál.

Rengeteg iratot, készülő művet, korrigált könyvet, naplót, jegyzetet és hozzá írt levelet foglalnak le, féltucat felségsértési és hűtlenségi perre untig elegendőt. Széchenyit beszámíthatónak nyilvánítani nem kerülne semmi fáradságba; hivatalosan sohase nyilvánították őrültnek. De a főhercegnél ravaszabb rendőrség pokolibb tervet szövögetett. A terv: állami őrültekházába cipelni Széchenyit. Így meglesz a teljes izoláció — és nem terem mártírkorona.

Az őrültekháza ma sem üdülőhely. De akkoriban láncra verve tartották, ütötték-verték az ilyen ház szerencsétlen lakóit.

Ennek a tervnek felismerése adta józan megfontolással Széchenyi kezébe a pisztolyt. Mert most aztán az öngyilkosság maradt az egyetlen kiút, miután egyszer úgy menekült, hogy őrültnek tettette, őrültségbe szuggerálta magát. Golyóval végezte életét ez az ember, aki egész életében közeli halált és megőrülést jósolgatott magának. Hatvankilenc éves korában, szellemi képességeinek teljes birtokában.

Hát igen. Metternich Melanie-nak és így Metternichnek köszönhette, hogy aránylag zavartalanul, ha nem

is nyugodtan tölthetett Döblingben mintegy tizenkét évet.

— — — — — — — — — — — — —

Melanie 1854-ben meghalt. De még ő íratta az öreggel a levelet, melynek egyik kitétele így hangzik: „Ha Széchenyinek azt vetik szemére, hogy túlságos sokat akart, akkor engem az a szemrehányás érhet, hogy túl keveset akartam." És állítólag Metternich mondta: „A gondviselés hibázott megalkotásánál: két emberre való anyagból gyúrta őt." Nagyon öreg volt már Metternich, mikorra ennyit meglátott az egykori Steflben...

Az öngyilkosság után újabb házkutatást tartottak. Lássuk a jegyzőkönyvet, mit foglalt le a rendőrség a már kifosztott lakásban. Néhány még ott felejtett iratot. A legutolsó napok feljegyzéseit. És a következő tárgyakat:

1. A két pisztolyt, melynek egyikével Széchenyi főbe lőtte magát... Ez érthető.

2. Egy zöld vászonzacskót, melyben mindenféle söréttöltő és töltéscsináló készségek voltak... Ez is világos.

3. Egy pár fekete szattyánbőrből való, csaknem új papucsot, melyet öngyilkosságakor viselt Széchenyi... Ezt miért?...

Nem tudom megmagyarázni. Nem vagyok képes ennyire beleélni magamat egy rendőrtisztviselő agyműködésébe. Azt fel tudnám tételezni, hogy az egyik rendőr zsebre dugta a papucsokat... és a másik meglátta, mire... De ilyenkor nem került jegyzőkönyvbe a papucs. Ilyenkor az történik, hogy a másik rendőr zsebében is eltűnik, valami lehetőleg lapos tárgy,

mondjuk egy jó borotva, egy kis ezüsttükör... Szóval, nem értem.

Annál érthetőbb a következő tárgy elkobzása, mely a —

4. „Emlékérem az 1848-ban Bécsben kivégzett Blum Róbert halálára. Drentwett vésnöktől, Augsburg, 1848."

Ám ha most ebből és Széchenyi sok megnyilatkozásából, azt kezdenénk kihámozni, hogy Széchenyi forradalmár volt, sehova se jutnánk. Azt nézzük, mit alkotott ez a szétszaggatott limes-ember itt a limesen, a Dunánál? Hajózhatóvá tette és hajókat bocsátotta rá, hidat dobott át rajta, erőset — ha ő maga olyan hid volt is, mely megszakadt a megterheléstől... Mi egyes emberek azzá lehetünk csak, amik vagyunk. De a történelem tehet velünk csodákat.

A sok kész és félbenmaradt kézirat közt akadt elég, amitől égnek meredt a rendőrségi urak haja szála — nem mikor olvasták, hisz olyat mondtak, amit ők is tudtak — hanem mikor jelentették. Például, hogy III. Napóleont éppannyira — vagy éppoly kevéssé — tartja Széchenyi törvényes uralkodónak, mint őfelségét, I. Ferenc Józsefet... Vagy azt a felségsértést, mikor megírja: „Ha Ferenc József így folytatja, akkor tönkreteszi Ausztriát saját magával és családjával együtt."

A birodalom szétesését és a Habsburg-ház bukását megjósolni már 1858-ban — mikor ezt Széchenyi írta — se volt olyan nehéz.

— — — — — — — — — — — — —

Igen. Loftus személyesen is járt Döblingben, nem is egyszer.

— — — — — — — — — — — — —

Adam Clark 1860. január 3-án alig pár hónappal Széchenyi halála előtt volt utoljára Döblingben.

— — — — — — — — — — — — —

Még lesz alkalmam megmutatni. hogy Clark nagyon rendes ember volt... Csak Széchenyivel végeztünk, ha ugyan végeztünk...

Ott tartunk, hogy a híd láncai készek. De a befejezés még elég messze van. És nem is megy simán.

1848. szeptember 4-ikén, aznap, mikor Széchenyi testi mivoltában Döblingbe vonul, szeptember 4-én Jellasich, a horvát bán, megkapta a császár dicsérő leiratát, és szeptember 11-én átlépte a magyar határt. A magyar forradalom ezzel es a kormány erre következő lemondásával új szakaszhoz érkezik, melynek első látható jele Jellasich szeptember 29-iki nagy veresége.

„Fut Bécs felé Jellasich, a gyáva.
Seregének seregünk nyomába'."

Így Petőfi, aki látja, hogy fut és azt is, hova fut Jellasich. Nos, a hídépítők. akik mint mondtam, nem kötöttek fringiát, ők se élnek idillik s nyugalomban.

December elején az osztrák hadsereg már Pesthez közeledik, Kossuth felszólítja Clarkot, hogy Komárom védelmére készítsen mesterembereivel ágyútalpakat és lafettákat, és bocsásson fát a kormány rendelkezésére.

December 22-én a forradalmi kormány saját kezébe veszi a hídépítés irányítását, es december 30-án, mert

a honvédők kiürítik a várost, Kossuth elrendeli, hogy az ágyúütegeknek és lovaknak a hídon való átszállítására egy technikus szakember felelősen ügyeljen.

A híd ekkor már járható volt. Csak a díszek, korlátok, lámpák hiányoztak. Clark a felelősség vállalását megtagadta, de nem tagadta meg a szakértői segítséget. A forradalom visszavonuló csapatai zavartalanul átkeltek a hídon, és a hídnak se történt semmi baja. Nemsokára a császári seregek hetvenezer embere és hétszázhúsz ágyúja dübörög át rajta... A híd ezt is kibírta. Ám mikor a császári seregeket kezdte szorítani a forradalom 1849 tavaszán, halálos veszedelem kerülgeti a hidat.

Hentzi tábornok, a Budát megszállva tartó császári hadak parancsnoka magához rendeli Clarkot. Követeli a híd aláaknázásának előkészítését.

Adam Clark megmagyarázza, hogy a híd felrobbantása pótolhatatlan veszteség lenne, és különben is az előrenyomuló forradalmi csapatokat csak pár napra tudná feltartani. Hiszen hajóhidat fognak verni, s így kelnek át, feljebb vagy alább a Dunán. Ha Hentzi fél a forradalmi sereg jövetelétől, pár nap haladékot az is ád, ha felszedik a híd pallóit s a pallókat tartó keresztvasakat. Robbantani felesleges és céltalan.

Az osztrák tábornok Clark ésszerű javaslatát nem fogadja el. Romokban akarja látni a várost, melynek ura nem maradhat! Nem a hadviselés ésszerűsége volt a fontos. Herostratési tettel kívánja hadvezéri nevét megörökíteni.

Hát megörökítette: Hentzi!

És a történelem megörökítette alárendeltje, Allnoch mérnökkari ezredes nevét is. Ők a múlt század köze-

pén a tehetségtelen osztrák katonák legnevesebbjei, Windischgrätzcel egyetemben, akit mindenütt megvernek. Babéraik azonban csak rövid ideig voltak hervadhatatlanok, 1866-ban, Königrätznél már felülmúlja őket Benedek táborszernagy, akit a poroszok vernek tönkre. Az első világháború osztrák generálisai pedig már csak betetőzték azt, amit egy megpudvásodott Habsburg család hadvezérei vérszomjas tehetségtelenségben elérhettek. És: Finis Austrie!

Allnoch mérnökkari ezredes Hentzi parancsára négy láda puskaport rakat a híd alá.

De Clark, ez az angol, arra is gondol, hogy az osztrák tiszt a lánckamrát fogja robbantani. Ezért abbahagyja a felszivárgó talajvíz kiszivattyúztatását. Sőt további előrelátó intézkedést is tesz: összetöreti a szivattyúkat.

Felesleges volt! Egy császári mérnökkari ezredesnek nem jut eszébe, hogy megnézze a helyet, ahová az aknát kell elhelyezni.

Egyelőre még nem robbantanak, hanem a nyílt várost, Pestet pusztítják minden ágyújuk tüzével. Április 29-én huszonnégy fontos ágyúgolyó éri Adam Clark lakását; a ház romba dől. A város ég. Nyolcvanezer ember menekül a Városligetbe. Oda már nem érnek el Hentzi ágyúgolyói. ... Hja, idillikus kor, boldog idők ... de akkor is csak annak, aki épen marad, élve marad, aki jó messzire menekül.

Mint például Tasner, a Lánchíd-építés ügyvezetője. Tasner jó messziről, Fótról „irányítja" az építkezést. Május 11-én sürgős levelet küld Clarknak. Közli, hogy aznap estére tervezik a híd felrobbantását. A híd megmentéséről egy szó sincs a levélben. Az iratokat akar-

ja biztonságban tudni, „melyek Tierney hálószobájában őriztetnek". Ezeket mentse meg Adam Clark!

Az ügyvéd lelke: az irat. Az építő lelke: a mű... Tasner csak annyiban tévedett, hogy május 11-én még nem robbantottak. Abban azonban nem tévedett, hogy Clarkhoz intézte a levelet — aki végre is éppúgy megfuthatott volna, mint ő. Vagy legalábbis kimehetett volna a Városligetbe. Azonban Clark egy percre se hagyta el a hidat, pontosabban a Duna-partot, ahova a lövedékek csapódtak.

Pest ágyúzása egyre fokozódott, és május tizenharmadikán érte el tetőfokát. Ezen a napon a híd láncát is ágyúgolyó érte.

A robbantás pedig május 21-én történt. reggel hat óra után néhány perccel, amikor a honvédsereg már rohammal veszi be Buda magas várát.

Clark ott áll a Duna-parton, a pesti oldalon. Talán egész éjjel ott állt, talán egész éjjel le se hunyta a szemét. Látta a robbanás felcsapó lángját, látta a füstoszlopot. Ő mindent megtett, de hátha... Ki tudhatná, mi megy végbe ott a budai hídfőnél, mely még mindig füstfelhőben úszik. A híd áll, de most jön majd a második robbanás...

Olyan ez, mintha az anyának egyetlen gyereke van halálos veszedelemben. Olyan, mint egy művésznek, ha látja, hogy ég az épület, melynek falaira legszebb művét festette. Olyan, mintha egy író elveszti kéziratának egyetlen példányát. De minek ilyen grandiózus hasonlatok? Én tudom, milyen torokszorító fájdalmat érez egy emberséges kocsis, ha lábát töri a ló, pedig az a ló gyűlölt gazdája tulajdona.

Második robbanás nem követte az elsőt. A híd ép-

ségben maradt. A robbantás csak Allnoch ezredest és nyolcvan engedelmes emberét repítette felfelé és mégis a pokolba.

Clark megnyugszik. Buda falán már a honvédsereg zászlaja lobog — és a hídon a győztesek vonulnak.

A híd május 30-ig nyitva állt az egész város számára. Clark nyugodtan és ironikusan fogalmazza jelentését: megírja, hogy ő közölte Hentzivel, hogy a robbantás felesleges. Mégis robbantottak: „for what a reason is not known"[25] ... jelenti hűvösen. És jelenti, hogy az ágyúzástól csak egy láncszem sérült meg. Azt se kellett kicserélni. Két erősítő vasat szerelt a sérült láncszem mellé; ezek együtt erősebbek, mint a láncszem volt. A kár kijavítása: tíz font négy shillingbe kerül ... Csaták, ijedtségek elmúlnak, de elszámolni pontosan kell!

Igen ám, de a következő hónapokban súlyos csapások érik a forradalmi seregeket. Újra veszedelembe kerül a híd. Most Dembinszky generális küld egy osztály árkászt és aknászt hidat robbantani.

Clark az osztag parancsnokához, majd Dembinszkyhez fordul. Ugyanazt magyarázza nekik, amit Hentzinek hiába magyarázott:

— A híd elpusztítása legfeljebb négy-öt napra tartóztatja fel az ellenséget. Ennyi idő elég, hogy a császáriak hajóhidat építsenek. Időnyerés? Ugyanennyi időt nyernek az útpálya és a kereszttartók eltávolításával is.

Dembinszky a forradalom legközépszerűbb tábornoka, de — látja, uram, a különbséget — megértette Clark érvelését. Írásos paranccsal kötelezte Clarkot az útpálya szétbontására. Ennyi az egész!

Clark a parancsot szív szerinti örömmel teljesíti. Június 8-án, hiába van vasárnap, nyolcvan láb útpályát tesznek járhatatlanná. Felszedik a pallót, leszerelik a kereszttartókat. Így legfeljebb a láncokon lehetne átjönni, de osztrák generálisok ilyet nem tesznek. Erre csak Széchenyi vállalkozott...

A kereszttartókat, pallókat, alkatrészeket Clark két hajóra rakatta, és jó messzire leúsztatta a Dunán.

Így menekült meg a pusztulástól 1849-ben a Lánchíd. No de aztán 1945-ben, jóval alaposabb németek jöttek, és a majdnem száz év alatt nagyot fejlődött barbársággal és haditechnikával robbantották fel a hidat. A robbantó nevét nem tudom. Akkoriban oly sok hidat, valamennyi hidat felrobbantották — és főképp a vereség oly közel volt, hogy a „hősök" igyekeztek eltitkolni nevüket az utókor előtt.

Az ágyuk 1849-ben nem voltak oly messzehordók, mint ma, de az ellenforradalom, az igen, az már akkor is ellenforradalom volt. Széchenyi hídját Haynau katonai diktátor és Geringer báró polgári adlátus jelenlétében nyitották meg 1849. november 20-án.

Haynau a történelemtől a „bresciai hiéna" nevet érdemelte ki. Hóhér volt. Még szinte párolgott a vér az Újépület udvarán, ahol Batthyányt, és Aradon, ahol a forradalom tizenhárom tábornokát végezték ki október 6-án. A híd láncai erősek voltak, Magyarország rabláncai, úgy látszott, ekkor még erősebbek. De nem folytatom a dikciót.

— — — — — — — — — — — — —

Nagy a különbség Tasner és Clark közt. Clark ott virraszt a hídnál, Tasner Fótról igazgat. Íme, a papírok embere és az építés embere.

Mindkét Clark, Tierney és Ádám egyaránt hívek a hídhoz. Igaz, egymáshoz már sokkal kevésbé és 1849. október 18-án Tierney Clark már jónak látja felmondani Adam Clark szerződését.

Hat havi felmondás. 1850. április 18-ára: fel is út, le is út...

Adam Clarknak szerencsére volt annyi esze, hogy sehova se ment, se fel se le, hanem itt maradt Magyarországon. És nekilátott a következő nagy munkájának —, az Alagút megépítésének. Ez már Adam Clark önálló munkája. Noha Széchenyi irataiból tudjuk, hogy Tierney Clark 1846-ban elhozta az Alagút bejáratának tervrajzát.

Tierney rajza szerint készült ez a méltóságos és nyugodt bejárat? Mert utána Barabás is — aki pompás portréfestő volt, kivált miniatűrjei gyönyörűek — készített egy bejárat-tervet. Valami egyiptomi síremlékre emlékeztető szörnyűséget. Szerencsére a Clark-féle megoldás került megvalósításra. Mennyi része volt ebben Tierney első rajzainak, nem tudnám megmondani, és azt se, hogy a műszaki kivitelezés kizárólag Adam Clark műve-e? Az alagút 1853-tól 1857-ig épült. Tierney ekkor már látni se akarta a hidat, se Magyarországot, és még kevésbé akart alagútat építeni. Mióta Széchenyi Döblingben volt és Magyarországon Haynau — Tierney Clark be se tette lábát ebbe a Habsburgok országába. Könnyű, ha valaki angol. Londonban halt meg már 1852-ben. Hatvankilenc éves. öreg, keserű ember, nagyszerű mérnök, művész, agglegény.

Adam Clark viszont nemcsak magyar ruhát hordott már jó ideje, hanem itt alapított családot, itt is halt meg, 1866-ban, ötvenöt éves korában. Sírhelye ha-

sonlít John Field sírjára ott a moszkvai, lefortovoi temetőben...

Nos, valahogy mégis történetem végére értem. Bevallom idegesített a gondolat, hogy ön elutazik, és elutazása torkomra fojtja a szót. A sietés modern betegségét, senki se érzi annyira, mint egy idegenvezető. Három nap: mutass meg egy egész országot! Mint látja, egy híd ügyét felvázolni se nagyon elég három hét. Csodálom az írók jó idegeit, önbizalmát és olvasóikban való hitét... Trilógiák, tetralógiák. De hát igazuk van! Mert én például olvasom őket. De olvassák-e nálam fiatalabb emberek? Pedig milyen kár volna. ha nem olvasnák. Csakhogy ezelőtt az útiolvasmány is tízíves könyv volt; mióta repülőgépek járnak, egy képes hetilap is elég. Azt is akkor érnek rá elolvasni, ha ködös az ég. Különben kár volna nem a tájat nézni, ezt a csodálatos képet, amelyet régen csak angyalok és angyali lelkek láthattak ily szépnek — por és piszok nélküli világot... Ön már holnap reggel utazik?

— — — — — — — — — — — — —

Holnapután? Nagyszerű. Akkor. ha jobb programja nincs. legyen egyszer ön az én vendégem. Nagyon megtisztelő volna... A nélkül a negyed, nyolcad, tized hivatalosság nélkül beszélgetni, amit egy idegenvezető valahol az agya leghátulsó függönye mögött, mégiscsak érez...

— — — — — — — — — — — — —

Kitűnő! Délben tizenkettőkor itt leszek a szállodában, és kimegyünk a Margitszigetre.

Ne aggódjon kérem, nem a nemzeti eledeleket kívánom bemutatni. Végre is nem az a cél, hogy a halászlé agyonégesse egy muzsikus torkát... Főúr! Legyen szíves!...

Fogas vajban. Kezdjük talán ezzel?...

Nem, főúr, egyelőre nem fogunk tokajit inni. Jó kis csopaki fehér bort hozzon!

...A boraink, kérem, sokfélék és a maga módján mindegyik jó — feltéve, ha nem a budafoki nagy pincészetben butéliázták őket.

— — — — — — — — — — — — —

Hova gondol. Nem hamisítanak, ez nálunk nem létezik. Csak tudományosan vagy hogyan megstandardizálják, és összekeverik a különböző hordók tartalmát úgy, hogy nem a borivó, hanem ezt megelőzően az ízek dadognak a borban.

— — — — — — — — — — — — —

Egészségére! Nem olyan híres, de jó. Eger például a bikavérről híres, erről a pompás sötétvörös boráról. De van nem híres egri bor is, fehér bor, az még jobb.

A tokaji aszút ebéd végére hagyjuk. Csemege, aszszonyok bora, úgy hívják: „konty alá való".

— — — — — — — — — — — — —

Ebben a margitszigeti Nagyszállóban volt egykor az érettségi bankettünk. Aztán is sokszor jártam ide, néha itt is laktam. Lóvasút járt a Margit-hídtól idáig, az utolsó pesti lóvasutat, a kuriózium kedvéért hagyták meg, vagy mert olyan jó csendesen topogott a kis vagont húzó öreg ló patája a talpfákon... Megnyugtató hang volt ez a csend szigetén, ahol csak a lombok suhogtak. Az az apácakolostor, melynek a romjait láttuk, a csend kolostora volt, ahol nagy vízzel körülfogott vadonban egy királylány — ki tudja hogyan, miért — imádkozta magát szentté. Ezen a szigeten, persze az Árpád-házi királyok korában, még szentté válhatott egy királylány... Nos, mit rendelünk a hal után? Szerencsére, ehetünk még effélét, különösen nappal, mikor nem akarunk mindjárt éjszakai nyugalomra térni... és elég barbár húsevők vagyunk, nem úgy, mint az indusok.

— — — — — — — — — — — — —

Néha nem árt kihagyni egy hivatalos bankettet; önök, művészek ehhez jól értenek. Kéretik magukat, ami csak emeli az ázsiót...

— — — — — — — — — — — — —

Dehogy! Tudom én, hogy önnek nincs szüksége taktikázásra. De kikapcsolódni nem árt. Tulajdonképpen én is kikapcsolódom, ott a Gellért-szállóban valahogy azért hivatalos személynek éreztem magamat.

— — — — — — — — — — — — —

Bocsánat! Persze hogy mindig baráti volt beszélgetésünk. Csakhogy nekem valahogy nem tetszik maga

a szálloda. Ez itt nem kevésbé elsőrangú. Ha legközelebb jön, úgy rendezzük, hogy itt lakjon. Jó?

— — — — — — — — — — — — — —

És jöjjön hosszabb időre. Mikor így belegabalyodtam ebbe a Lánchíd-történetbe, folyton idegesített, hogy elutazik, mielőtt befejezném. Féltem, hogy nem tudok a végére jutni. Ezt néha érezte is.

— — — — — — — — — — — — — —

Dehogynem érezte! És ne udvariaskodjék kérem! Voilà! Vegye figyelembe, hogy nem vagyok hivatásos történész, még félhivatásos se. Mikor elkezdtem mesélni, csak annyi volt az egész, hogy én szerettem azt a hidat, és míg ön sok órás napi gyakorlatait végezte, én könyvtárakból összeszedtem azt a kevés anyagot, amit este elhoztam beszélgetésünkhöz.

— — — — — — — — — — — — — —

Persze hogy tudtam, hogy mi lesz a történet vége: felépült a híd. De az építők alakjáról csak „menetközben" fejtődött le a felesleg. Például ez a Clark, az Ádám...

Őróla, azt hittem, hogy szép és klasszikus szobrot emelhetek. A Munkást, aki megmarad munkásnak. Így, ilyen egyszerűen ez nem sikerült. Mikor a tüntetők jönnek, bizony nem azt csinálta, amit származása és kívánságom szerint szép lett volna, hanem sajnos azt, amit újonnan szerzett osztályhelyzete a legsematikusabb módon diktál. Mindamellett képességei, szorgalma, tehetsége, a műhöz való ragaszkodása... mégis a *munkás* ő, az aki veszély idején megvédi az üzemét.

— — — — — — — — — — — — — —

Úgy van! Koccintsunk Clark Ádám emlékének tiszteletére!...

És Széchenyiére!

... Alakja ércmagjára utólagos gipszdíszeket cicomáztak álmagyar mélymagyarok. Gondosan csokorba fűzték minden ellenforradalmi szavát, és kicenzúrázták, ami nem illett a képbe. Például, ha saját honfitársait szidja. De nem ez a lényeg. A jellemző, hogy még el se készült az első híd, s már egy másodikra gondol.

Persze, nem forradalmár, hanem aulikus mágnás, „fontolva-haladó", néha megfontolatlan, gyakran megtorpanó, égő vulkán és kihűlt láva is. De hány forradalmár volt Magyarországon 1848-ban? Kossuth túlzott, mikor háromszázra becsülte azok számát, kiket szerinte, mert forradalmárok, agyon kellene veretni. Saját személyét biztos és joggal nem tartotta agyonverendőnek... Az igazán forradalmi vezéreket egy kezem ujján felsorolhatnám... Petőfi, a költő, Bem, a hadvezér, Táncsics, a proletár, Vasvári, a néptribun. Guyon, „a magyar szabadság angol oroszlánja" már alig vehető ide. Na meg talán a másik öt ujjamra is jutna igazi forradalmi vezető... Ám, ha a nem vezetőket veszem számba, akkor ezer kezem tíz-tíz ujja se volna elég. Századok, zászlóaljak, ezredek! Viszont a vezetők második ötös csoportjába már Kossuthot is fel kellene sorolni, pontos dátumok közé szorítva: ettől a naptól fogva forradalmár, és az marad eddig és eddig a napig Forradalmár, mikor a hadsereg toborzásába fog. Mikor detronizálják a Habsburgokat. Mikor kiadják a Kossuth-bankókat. De hát éppen a Kossuth-bankók kiadásában Széchenyinek is része volt. Már csak azért is, mert könyvet írt a hitelről.

Kossuth-bankók ... Kisfiú koromban odahaza még láttam ezeket a Habsburg-restauráció által érvénytelenített piros bankókat, melyeket megőrizni is tilos volt. És ezért őrizte dédapám, nagyapám. apám. Szent ereklye lett, a lázadás emléke, Ausztria és a Habsburgok ellen. Egy darabból készült, körtefából kivésett, fényes aranysárga ládikóban tartották. Pecsétgyűrű volt benne, a nagyanyám hajából készült szalag, egy hússzínű kövön fehér kamea, néhány okmány, levél — és a Kossuth-bankók. Rejtve, rajongva és csak Kossuthra emlékezve őriztük. Széchenyiről csak az iskolában hallottam ...

Széchenyinek német volt az anyja, talán az öreganyja is. Arcvonásai délszlávot mutatnak, talán törököt is. Az egész Széchenyi család ilyen: összenőtt szemöldök, horgas orr, olajbarna bőr. Grófság k nem túl régi, majd azt mondanám: újkeletű. Gondolkodásában Széchenyi: aulikusba oltott carbonári, egyénisége olyan sokrétű, hogy Metternich még a végén is tévedett. Mert több mint két emberre való anyagot gyúrt belé a gondviselés. És sajátosan magyar. Már abban is az, hogy komolyan veszi az európaiságot. Mentségére szóljon, hogy akkor az európaiság többet ért és jelentett, mint ma.

— — — — — — — — — — — — —

Széchenyi korában még nem dőlt el a kérdés, hogy hol legyen az európai civilizáció határvonala. A római birodalom korában egy ideig itt húzódott a Duna vonalán. Aztán szinte sehol se volt, aztán az Anjouk és Mátyás korában, megint itt és keletebbre, a törökök jöttével nyugatabbra húzódott ...

De Metternich akarata szerint ennek a határnak

Bécsben: a Rennwegnél, a Metternich-palota kertje falánál kellett volna lenni. Éppen, amikor a híd épült. Mi, magyarok viszont már akkor is keletebbre és északabbra láttuk a határvonalat. Ott, ahol I. Nyikoláj az orosz cár uralkodott, Európa csendőre. Ahonnan Bem József, Bem apó jött.

„Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk,
A szabadság régi bajnoka.
Bosszúálló fénnyel jár előttünk
Osztrolenka véres csillaga".

Ma a határ, a limes a Behring-szorosnál van. Pontosan ott... Egyébként nemrég olvastam, hogy ott is hidat vagy mi a csodát akarnak építeni, jól megfontolva és közös megtanácskozással...

Egyelőre mégis a Behring-szorosnál van a limes. Legalábbis addig, míg el nem múlik a limesek kora.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem is olyan régen — mint a nagy viharok melyeket a szelek hoznak és a felhők — itt volt a nagy összecsapás, a harcok nagy torlódása, 1945-ben.

Ki tudja, miből találta ki az első világháború vén Ludendorffja már 1918-ban, hogy a második világháború végkifejlése itt lesz a Dunánál, Pest és a Balaton között. Ha nem is így, de majdnem így történt. Hitleréknek addig kellett tartani Budapestet, míg a Balkánról menekülő és Olaszországból hátráló, vert hadaik valahogy feljutnak legalább Ausztriáig.

— — — — — — — — — — — — — —

Nem! Mi a német népre nem haragszunk.

— — — — — — — — — — — — — —

Álprobléma, hogy Liszt Ferenc magyar volt-e vagy német. Ha ön eljönne hozzánk, a miénk lenne, akárcsak Liszt. Mert ez a mi mai életünk magyar — a nagyvilág termőföldjébe gyökerezve. Minden egyéb külsőség. Az is, hogy Clark Ádám zsinóros magyar ruhát hordott, így is festi meg Barabás, a festő. az is, hogy Széchenyi csak díszruhaként hord magyar mágnási öltözetet, és jólesik neki, ha német tisztek ángliusnak nézik ...

— — — — — — — — — — — — —

Számomra, igenis, ez a sziget a világ közepe, de közben azt is tudom, hogy nem az. Magyar nyelvünkkel majdnem mindmáig „néma gyermekei" voltunk a világnak, melyet értettünk és értünk. Ezért vagyunk néha elbizonytalanodók, és tiszteljük, ami idegen. Amit azonban átveszünk, azt feloldjuk magunkban s így szintézisében egészen, sajátságos sajátunk lesz.

És sajátos kontinentális az életáram is itt, a szárazföld belsejében, messze az Óceán partjától, ahol a víz és föld találkozik, és zavartalanul látszik a világ lélegzése: ár és apály. Az Óceán közepén és szárazföld belsejében ezt nem látja a szem. Pedig itt is csak olyan a vonzás, mint a partokon, ahol érzékelhető ...

A levegő áramlatai pedig a óceáni párás szél és a sztyeppék légtömege, a szaharai sirokkó, az északi sarkkör jeges boreusa itt a mi egünkben csapnak összse: hol viharban, hol szelíden párosodva. Ha látta volna a szelet, amint Taimir félszigetéről szüzek fátyolaként hozza a zöld-sárga-rózsaszín felhőket, északról délnek ... Itt éri őket a déli szél gerjedelmes forrósággal fújtató bikája. Itt termékenyülnek, és adnak termékenyítő esőt.

Nemsokára a platánfák leveleinek barnasága marad csak meg a nyárból, és a levelek csipkés hegyükre állva gurulnak az őszi szélben, peregnek, zörögnek, elfeküsznek, és várják a fehér takarót... Hó csikorog ilyenkor a magányos sétáló lába alatt, aki keres valamit itt a szigeten. A szél óriás seprője elsimít minden nyomot, a magányos emberét is.

A tavaszi szél almavirágot kavar. a budai hegyekből hozza idáig. Rezedaillatot hoz a nyár...

A rezeda hasonlít a szőlővirághoz. De csak szemre. És nem is itt a budai hegyekben szeretném nézni önnel, hanem a Balatonnál. A szőlővirág illatát nyári alszél hozza át a tavon. oda, ahol még több van belőle, Szigligetre, Badacsonyba. Ha lenne időnk, és talán lesz valamikor, oda is elmegyünk... Sok régi vár van arra. Ma is állnának, ha a Habsburgok nem robbantják fel őket, mivel a török nem győzte feldúlni... Eh!... Sümegen pedig megnézzük a híres bécsi művész freskóit. Mert ami bűnt a bécsi udvar elkövetett, a bécsi nép mindig jóvá tette... 1848-ban pedig előleget is adott. Csak nekünk, magyaroknak kellett volna egy kicsit jobban segíteni akkor is és 1919-ben újra...

Ezt a szigetet, a főherceg-nádor birtokát, 1848-ban Kossuthék a nép tulajdonába adták. De aztán megint csak a „jobb" társaságé lett. Belépődíj rostálta „hibátlanná" a közönséget. 1919-ben Kunék adták a népnek; május elsejére a gyerekeknek... Végleg csak most lett nem comme il faut. Azzal, hogy a drága strandfürdő olcsó lett. azzal, hogy minden valamire való szerelmespár idejár. Ebben a finom hotelben meg t dósok szállnak meg, vendégművészek, államfők és munkásdelegációk.

Régen is, ma is szerették költőink, az ő szemük nézésétől szépült ez a sziget.

— — — — — — — — — — — — —

Ó, nagyon nagy költői voltak a magyar nyelvnek, melyet olyan kevesen értenek. Ám költőink sok nép nyelvét értik. Rímes vagy időmértékes versek, kínai négysorosok magyar fordításban tökéletesek. A magyar nyelv érzi a költészet minden rezgését... Csakhogy ezek a sok nyelvet értő költőink beszélni, főképpen pedig írni, csak az anyanyelven tudhatnak. A magunk számára így vagyunk a világ közepe, összetorlódó felhők, messzi áramlatok találkozóhelyén, májusi jó záporok és csendes meleg esők földjén.

— — — — — — — — — — — — —

Ó, ez a sziget, a nagyváros sokszólamú zajában a csend és emlékezések szigete. Folyam és idő hangtalan siklásától örök gyűrűbe foglalt nyugalom. Mióta először láttam, mindig szépül, és így megy évszázadok óta. A fák, a maiak, mióta ismerem őket, még nagyobbak lettek. Vagy talán a legnagyobbak ma már nem ugyanazok? A negyven évvel ezelőtti kisebbek volnának ma a legnagyobbak? Nem hiszem. Sok köztük a nagyon-nagyon régi, öreg.

A száraz ágak ropognak, mint a beteg ember csontjai. Letöri őket a szél. De az új fű zöldjén sárga pillangók, mint dupla aranyak repdesnek tavasztól őszig. Ősszel a falevél, télen a hó hull, és elmúlásában a legszebb. A fák közt igen sok egész kicsi unoka, amit két-három éve ültettünk. De itt vannak az öreg tölgyfák is, Arany János tölgyei.

— — — — — — — — — — — — —

Nagy költő volt Arany János, Petőfi barátja, hogy

ezzel a két szóval adjam életrajzát, mely nem a száguldó üstökösé. Nevét nem ismeri meg egyhamar a nyugati világ. Mindegy, így is megvagyunk.

— — — — — — — — — — — — — —

Ó nem, önnek nem érdemes megtanulni magyarul... A zenészek boldog emberek!... A festők is! Az építészek már kevésbé; láttuk, milyen nehezen épül egy híd, mennyi mindenféle fórumnak van beleszólása...

— — — — — — — — — — — — — —

A zenészeknek jó dolguk van nálunk. De hogy itt maradjon-e? Nem, azért ilyet félnék tanácsolni. Nem olyan egyszerű ez. Megvallom, szeretném, ha itt maradna. Valamikor a nagy zenészek, mint Händel, Londonba mentek. Bartók Amerikába kényszerült. Most volna az ideje, hogy mihozzánk jöjjenek... Mégis félek. Magányos ember lenne itt... Nagy kenyérből leszelt kicsiny darab, vonzásokból kilökött bolygó, anya szülte és mégis anyátlan. Gondoljon John Fieldre... Egyébként jó zenészek társaságában élne itt.

— — — — — — — — — — — — — —

Ez semmiség! „Gyöngyöspárta" reminiszcenciák sértik a fülét? Hát nekem is az idegeimre mennek néha. De nem gondolja, hogy unalmas lenne az élet, ha már minden olyan tökéletes volna, hogy semmin se kellene javítani. Mark Twain azt mondja, hogy a mennyország hárfapengető tökéletessége a legkibírhatatlanabb unalom. És elhiszem neki! Aki Hucklebbery Finnel járta a Mississippit, az a mennyországban is járt az angyalok között.

— — — — — — — — — — — — — —

Koccintsunk tehát a mielőbbi viszontlátásra. Arra,

hogy ön is segít nekünk építeni! És koccintsunk Tierney Clark és Adam Clark emlékére, akik itt építettek.

— — — — — — — — — — — — —

Ó, nem halunk meg, legalábbis nem egyhamar. Most kezdenek az emberek hosszúéletűek lenni. Azelőtt még az uralkodók se voltak hosszúéletűek. A hosszúéletűség az uralkodók közt épp a vasútépítés és a mi Lánchidunk építése korában jött divatba... Victoria... Aki szilfid kis Vickyként kezdte, és hatvannégy évig, 1900-ig uralkodott. Terebélyes öreg Victoria; vele végződik az angol imperium „ragyogása". A mi Ferenc Jóskánk 1849-ben kezdte; és az első világháborúban végezte. De a legfigyelemreméltóbb IX. Pius, a római pápa hosszúéletűsége. Ő volt a legeslegelső, aki a pápai trónon megérte uralkodása negyedszázados jubileumát. Tudja, minek tulajdonítom ezt? Nem a közegészségügy javulásának. Hanem, hogy nem volt érdemes méreggel megetetni vagy agyonütni. A kormányok velük, de a néppel is azt tehették, amit akartak. Elképzelhető-e egy Medici vagy Borgia, aki huszonhét évig pápáskodik, és senki se ad neki egy pohár alkalmas itókát? Nyugodtan bort inni — ezt abban az időben csak a magunkfajta szegény ember tehette. Ha nem volt túl tehetséges, és nem haragította magára irigyeit.

Most az a jó — csak háború ne legyen —, hogy hosszabb az élet. Azelőtt, kérem, harmincéves korban megszűnt a „könnyelműség". Ma az ötvenéves mama fiatalasszony. Úgy érzi, és az is. Azelőtt a hosszan tartó fiatalság az arisztokraták privilégiuma volt. A nép számára új probléma ez.

— — — — — — — — — — — — —

Kérem, ne kívánja, hogy én itt kapásból kinyilatkoztassam a megoldás receptjét. Szerencsére mértékkel iszogattunk, képesleg, ahogy mifelénk mondogatják. Ilyen comedia dell' artera nem vállalkozom ...

Ha úgy tetszik, induljunk. És útközben végignézhetjük a szigetet. Lám, ahogy esteledik, szállingózni kezdenek a szerelmesek ...

— — — — — — — — — — — — —

Maga még fiatal! Vagy mondjuk, fiatalabb. Az én szigeti szerelmeim ... Arasznyi vastag avar lett azóta földdé a szigeti fák leveleiből ...

„Én az avart jártam, tünődve megálltam
Egy régi levélre ezt írva találtam ..."

A szigeti tölgyeket kedvelő Arany írta ezt.

Én azonban, sajnos, már más leveleket keresek, de az Országos Levéltárban se találtam Clark leveleit.

— — — — — — — — — — — — —

Nagyon szeretném őket megtalálni. Közelebb kerülni hozzá. Neki meg elküldeném oda a túlvilágra a maga szép felvételeit: ahogy az Alagútból beleszaladunk a hídba. Egy-két felvételt. ugye, itt hagy emlékül?

— — — — — — — — — — — — —

Felnagyíttatom, és könyvespolcom fölé teszem őket.

Most menjünk a Margithídhoz, aztán végig le az Országház előtt. Átmegyünk majd a Lánchídon és ott valahol, ha elfáradtunk, keresünk egy taxit.

— — — — — — — — — — — — —

Ó, a fények ... De a parlament épületét én nem szeretem! Mi közöm itt, ezen a parton, az anglius gótikához? Talmi angol gótika. De ez a híd ... ez az angol

épitette híd, magyar. Ha hosszan magyaráznám, akkor se jönne ki több belőle; azt hiszem, érthető így is. Hogy miért nevezik „eklektikus" stílusúnak a „szakértők", azt a fene tudja...

— — — — — — — — — — — — —

Ennek az égnek és ennek a víznek, ennek a városnak ritmusa van az öreg híd kőcsontjaiban. Ünnepi körmenetek vonultak át rajta. Tüntetőket sortüzek fogadtak itt. Diadalmas forradalmak hömpölyögtek, és ellenforradalom harckocsijai dübörögtek itt, a vastól vas csikorgott...

Omnibuszok jártak és konflisok, melyeknek lefüggönyözött ablaka mögött szerelmesek ölelkeztek, s minél lassabban kocogott szegény gebe, annál jobb volt. A gyalogjárón szerelmesek jártak párosan vagy egyedül, szomorúan Pestről Budára, Budáról Pestre. — Itt a hídon mindig valami nagyon jót vagy valami nagyon rosszat ismertek fel életükből. Voltak, akik csak a híd közepéig mentek, és onnan át a korláton a Dunába. Erre is jó volt a híd...

És mentek totyakos, otkolonyszagú, fogatlan bakaőrnagyok, szénaparfőmös, nyereg- és lóverejték-szagú huszártisztek. Azok a szűzi felhők és szelek mindenféle szaggal egyesülnek. Vaníliaszagú cukrászinas, káposztalé szagú miniszteri írnok, borszagú költők, kávészagú újságírók — de angyalszagú költők és csatornaszagú újságírók is. Petróleumszagú varrólányok, borbélyszagú bankfiúk, hónaljszagú fogalmazók, akik minden aktát összekevertek, egérszagú levéltárnokok, macskaszagú vénlányok.

De mostanában egyre több a jó szag, a munka után megmosdott nyugalom, a napolaj és a frissen pattogó

zászlók friss vászonszaga. És persze a benzinbűz se kevés.

— — — — — — — — — — — — — —

A régi elmúlt, de még érezzük. Mint ahogy a megépült hidak alatt is ott érezzük a romokat.

— — — — — — — — — — — — — —

A romok nem fenyegetnek. A romok figyelmeztetnek! Épülnie kell a biztonságos életnek, az emberséges életnek.

— — — — — — — — — — — — — —

Ugye, szép város? Egészében látva gyönyörű. De igazat szólva, nincs olyan utcája, ahol ne lenne bántóan csúnya ház. Sőt! Nincs tíz, igazán tökéletes épület az egész városban. Aki itt él, sokszor elkívánkozik innen. De aki elmegy, belehal, hogy nem lehet itt.

— — — — — — — — — — — — — —

Persze hogy egyszer se látta kéknek. Minden a folyó, csak nem kék. De hát...

Volt itt tizenöt évvel ezelőtt egy moszkvai orvosnő. Nagyon kicsi, nagyon kedves és egy kicsit már öregecske. Idegen civilekhez is nagyon emberséges. Mulatságos volt miniatűr őrnagyi uniformisában, és ahogy — katona is, sebész'is lévén — zaftosan káromkodott. Németül csak azt tudta: Donnerwetter. De idevonatkozó ukrán és orosz szókincse óriási volt.

Ő beszélt mindig a „kék Dunáról", mert nem azt látta, amit látott, hanem amit énekelnek... A Duna most fekete, napfényben szürkés, néha árvíz-sárga, sötét viharfelhők alatt mélyzöld. De kék? Soha.

Jó így ezen a hídon menni, ebben a mindig felüdítő levegőben. Mikor barátságosan találkozik a Taimirból

jövő szél a szaharai levegővel, enyhén, mint ma. S jó télen is, mikor a szél pirosra csípi az orcát.

Gyerünk, nézzük milyen tábla hirdeti a budai hídfőnél a híd alkotóinak nevét.

Íme itt! Az uralkodó: V. Ferdinánd. Az „i' pitt di" császár, aki egyébként azt is kijelentette: „Sose hittem volna, hogy uralkodni ilyen könnyű." No persze, egy uralkodásra készültnek. egy Habsburgnak még 1848-ban se nehéz — ha megfelelően gyengeelméjű. No, hagyjuk... Széchenyi! Helyes. Báró Sina György. Hát ő volt a pénzember, ez is megjárja... József főherceg és kapriori Wodianer. Ez a kapriori többet ártott, mint használt... Rotschild: aki sose marad ki... És nézze! „tierney Clark Vilmos". A finom társaságban predikátumot csináltak a derék polgár keresztnevéből. Ez már a magyarországi sznobok műve — ilyen ostobaságot nem a sznobok hazája talált ki. Made in Hungary! Adam Clarkot se felejtették ki. Ez még szép.

Itt ez az emléktábla áll. Fenn a várban Haynau, a „bresciai hiéna" képviselte ekkor az uralkodóházat. és készült az emlékmű, mely Hentzi generális és Allnoch ezredes, a légbe röpült légbe röpítő emlékét hirdette — míg az emlékmű is légbe nem röpült. Így megy ez mifelénk.

Nincs kedve aludni? Nagyszerű. Taxival elmegyünk egy kis bormérésbe. Jó? A Sashegy alatt, kedves kis hely. Balatoni borokat mérnek. Szövetkezeti borokat.

— — — — — — — — — — — — — —

Először megpróbálom kibogozni: mi is voltaképpen egy híd? Ha ezt bevégeztem, akkor talán a hídépítőkről...

— — — — — — — — — — — — — —

Jó. Így is lehet! Beszéljünk erről!

Hát téved! Széchenyi nem volt egyoldalúan anglomán. Értette ő a franciákat, és persze a magyarokat is. Kikkel találkozik Párizsban? Apponyinál, a monarchia párizsi követénél, Pozzo de Borgoval, aki olasz neve ellenére a cári követ. Látogatást is tesz nála, Napóleon egyik valóban jelentős diplomáciai ellenfelénél. Az Operában *Romeo és Júliát* hallgatja, a Comédie Française-ban Scribe színdarabját nézi meg. A jó francia konyhát mindig is szerette, szívesen fogad Párizsban szakácsot, mint ahogy Londonban lovászt. De a francia parlamentbe is eljut. Lafayette, a kivénült oroszlán, szónokol éppen; ő, Széchenyi nevezi kivénült

oroszlánnak. A francia akadémián Gay-Lussacnak — talán még emlékszik a fizikaórákról a Gay-Lussac-törvényre — adja át a Magyar Tudományos Akadémia évkönyvét. És kis francia beszédet is mond. Thiers szívélyesen fogadja. — Thiers az a politikus, aki még majd ezután kezdi meg a metternichi karriert — kicsinyben. Sebaj, Thiers testalkatára is törpe.

Tetszik Széchenyinek az is, ami nekünk Franciaországban nem tetszene: „a nagy rend, mely nem olyan rossz, mint Sedlnitzky talán gondolja". Sedlnitzky a bécsi rendőrminiszter... „Sokkal több biztonságot érzek itt. mint másutt. Irigységet érzek, égő irigységet ennyi nagyság láttán."

Bosszantja, hogy nem bírják kimondani a nevét. Bemutatják. „C' est un charmant Hongrois, dont il est impossible de prononcer le nom"[26]... „Valóban szerencsétlen nevem van ahhoz, hogy utazzam. Azon fáradozom hat nap óta, hogy megtanítsam a cabrioletkocsisomnak. Majdnem megdühödtem. Nem tud a Seni — De Seni, Serininél tovább jutni."

Ez akkoriban bosszantja, mikor pár nap múlva Londonban, mint írja: „Nevetséges módon elérzékenyültem, majdnem sírtam. Bemutattak a királynak"... De ugyaneznapi bejegyzés: „Ebéd Esterházy Pálnál. Gyapjúról sokat beszéltünk vele és Bauerral." Hát igen, a gyapjúról, juhtenyésztésről bizony volt mit beszélni a Thackeray szerint „pétervároradi herceg"-nek vagy hercegeknek. Anglia ekkoriban nevelte ki nemcsak a lovakat, de az újfajta sertéseket, legfinomabb gyapjút adó juhait, jó tejelő teheneit is. Darwin korszaka volt ez, a gazdák, a farmerek tudatosan segítették a természetes kiválasztódást. A gépekről, hidakról, vasutakról

nem fogok ismétlésbe bocsátkozni. Érthető, hogy Széchenyi, aki gazdasági úton és reformokban kereste a fejlődést, többet tanul Angliában, mint Párizsban. De érteni értette a franciákat, és becsülte őket.

Mindez megint 1832-be vitt vissza bennünket. Akkor ilyet is ír naplójába: „Ha azt mondom: adjatok a parasztnak tulajdoni jogot, nem olyat javaslok, aminek következményei ismeretlenek volnának, sőt ellenkezőleg..." Ez franciaországi tapasztalat.

Nos; ilyen volt ő, illetve ilyen is volt, és még sok másmilyen. De hadd jussak vissza a hídhoz, a hídakhoz. Már csak azért is, mert ha így folytatom, akkor úgy balra torzítom Széchenyit, mint ahogy jobbra torzították ezelőtt...

Nini, már itt is vagyunk! Gyorsan járnak ezek a taxik. Az ember még el se kezd mesélni, máris helyben vagyunk.

— — — — — — — — — — — — —

Gondoltam, hogy tetszeni fog. Ugye, szimpatikus kis kocsma. Cseppet se fashionable...

— — — — — — — — — — — — —

Csak egy pohárkával iszunk. Nincs értelme, hogy holnap fejfájással ébredjünk. Különösen ön, utazás előtt. A mértéktelenség egyáltalán nem a nagyság jele. Macskák zabálnak annyit, hogy okádjanak. Bort inni igenis mértékkel kell. Akkor felélénkít és jó. De mi jó van a túlságban? Nem a bor a hibás, ha az ember állatmódra vedeli; aki egy kiló vajat éhgyomorra megeszik, azt hiszem sárgaságot kap...

— — — — — — — — — — — — —

Az is lehet, hogy belehal? Szóval, a bor enyhébb méreg...

A bor, az kérem, bennem a matematikai képességet fokozza. Most például egy egyenletet fogok felállítani. Emlékeztetem: Széchenyi körömmel írja, hogy Petőfi a nemzet nevében támadja Kossuthot úgy, ahogy Kossuth annak idején a nemzet nevében támadta őt... Ezt egy matematikus, azt hiszem, így fogalmazná: Széchenyi progresszivitása úgy aránylik Kossuthéhoz, mint Kossuth progresszivitása aránylik Petőfiéhez. Ugyebár, ez egyenlet? Vagy aránypár?

— — — — — — — — — — — — —

Ellenkezőleg!... Én tudniillik... Azaz miért illenék tudni?... Elég az hozzá, talán már említettem, építész akartam lenni, és a matematikától való félelem tartott vissza. Hallgattam ifjúkori legjobb barátom tanácsára. Igaza volt. Iskolai gyengeségemet vette mértékül, és óvott az építészi mesterségtől. A család meg jogászt akart belőlem csinálni. A joghallgató úgy végzi az egyetemet, hogy irodába is jár emellett; özvegyasszony fiának így kell előrejutni. Aztán persze mégse jut előre... Igen...

Hej, ha tudtam volna milyen kevés matematika az, ami egy építésznek untig elég, és hogy a matematika filozófiai mélyjárata úgyis beszívódik az ember gondolkodásába, ha egyáltalán gondolkodik... Szóval, azt hiszem, építésznek születtem. Mindegy. Megtanultam úgy-ahogy pár nyelvet, és ma guide vagyok. Ha úgy vesszük, nem is rossz mesterség.

— — — — — — — — — — — — —

Köszönöm. Igyunk tehát a jóravaló idegenvezetők egészségére! Akik vezetnek, sokat mutatnak, keveset magyaráznak! Félek, hogy általában és ma is bőbeszédűen és sokat magyarázok, és lírában botorkálok...

De miért ne? Nálunk szabad bort inni. Téved, ha azt hiszi, hogy minálunk lesik-szapulják, aki bemegy az italboltba. Azt azonban megnézik s látják, hogy embermódra jövök-e ki onnan?... Az én napi porcióm egy pohár bor az ebédhez, két deci. A második nem ízlik. A harmadik feloldja bennem a matematikai gátlásokat. Itt tartok jelen pillanatban, és tovább menni nincs okom... Nincs ok minden gátlást feloldani és ilyen, nagyon is oldott állapotban, azt utcán hentergetni. Nemcsak oka, joga sincs az embernek. Akkor se, ha guide, akkor se, ha nem guide, akkor se, ha munkás, akkor se, ha mérnök, akkor se, ha művész.

— — — — — — — — — — — — — —

Ajjaj. Isten ments történésznek lenni! Mindjárt megmondom, hogy mért. De előbb, ha még nem mondtam volna, megjegyzem, hogy a régi iskolai történelmet a számok miatt utáltam. Mikor uralkodott Ferenc és meddig? És Ferdinánd és József? És hányadik József, és hol keressem a megelőző Jóskát. Azt tartsam fontosnak, hogy pont száz évvel ezelőtt halt meg Széchenyi? Még élhetett volna pár évet. Vagy azt, hogy 1860-ban született Csehov? Előbb is születhetett volna. Vagy pár évvel később. A baj, hogy olyan hamar meghalt.

Az értelmetlen számoktól való irtózás, azt hiszem, az iskolában kezdődött, de máig se hagyott el... Hogyan? Úgy kérem, hogy telefonszámot megjegyezni nem tudok. Kivéve a taxiét, az hatszor kettes!

— — — — — — — — — — — — — —

Egészségünkre!... Nem hiszem, hogy a freudizmus számiszonyomat kielégítően meg tudná magyarázni. Nekem fontosabb is volna, ha gyógyítani tudná.

— — — — — — — — — — — — — —

Különben semmi kifogásom a freudizmus ellen. Nem tartom se veszélyesnek, se károsnak. míg el nem túlozzák. Szóval, úgy van ez is, mint a vajevés vagy borivás...

Pár lapos szellemességű szóval, mint jó harminc vagy még több éve, egy bizonyos Thalheimer nevű figura tette, mondván: hogy Freud „a bécsi udvari tanácsosok privátéletét transzponálja Ödipuszra" — ezt a dolgot elintézni nem lehet. Freud történelmietlenségét komolyabban kell megvizsgálni, és ahol kell cáfolni.

— — — — — — — — — — — — — —

A számiszonyon kívül más is visszatartott volna a történészi mesterségtől, melyet csak nagy mestereiben tisztelek őszintén. Sok történész, ha egyszer belezökkenik egy kereknyomba, hagyja, hogy vigyék rossz gebéi. Szundikálva döcög az egész úton; „Majd csak hazaérnek" — azaz oda, ahova eleve már el akart jutni.

— — — — — — — — — — — — — —

Egy példa? A történetírók nálunk, Magyarországon tudják, és bizonyítani is tudják, hogy Görgey — 1849-ben a honvédség fővezére, áruló volt. Sok bizonyítéka van ennek. De némely történetírónak még ez is kevés, és olyan bizonyítékokkal is rátromfol, melyek megingatják az igazi bizonyítékok értékét. Itt van, kérem, Buda visszafoglalása, melynek hidunk is résztvevő alanya. Azt olvastam, hogy ez is árulás volt. Miért? Azért, mert Görgeynek tulajdonképpen nem Budát kellett volna visszafoglalni, hanem... iskolai tankönyv — pillanat... hol is a cédulám — így tanítja:

„Görgey a komáromi győzelem után megint csak

nem üldözte a megvert, de meg nem semmisített ellenséget Ausztria területén is, hanem csapataival visszafordult, és a még osztrák megszállás alatt álló Buda várát kezdte ostromolni. Buda ostromával a honvédsereg három értékes hetet töltött el, s ezalatt az ellenforradalom ismét rendezni tudta sorait, hogy aztán minden eddiginél nagyobb erővel rohanjon rá hazánkra."

Így nagyon egyszerű érvelni. Tankönyv ide, tankönyv oda, a summázás veszélyes dolog. Görgey áruló voltának sok és nyomós bizonyítékát ez így nem erősíti. Mert biztos-e leghelyesebbnek feltételezni 1849-re vonatkozóan, azt, ami 1848-ban a bécsi forradalom tetőpontján kétségtelenül helyes lett volna? Hiszen nemcsak arra találunk érveket, hogy Buda ostroma időt adott az osztrák sereg rendezésére, hanem arra is, hogy a főváros biztosítása egy forradalmi hadseregnek elodázhatatlan feladata.

— — — — — — — — — — — — —

Ezek után nem hiszi, hogy Görgey valóban áruló volt? Akkor én túlságosan nekigyürkőztem, és úgy nyeregbe vágtam magam, hogy a ló másik oldalán estem le az igazsággal együtt. A magyar népnyelv használja ezt a képet. „Átesni a ló másik oldalára." Görgey maga is bevallotta, hogy katonai ellenforradalmat készített elő — csak a haza eladásának vádja alól igyekezett hasztalan tisztázni magát.

De hol is tartunk? Miért mondtam el mindezt?... No persze! A történelmi folyamat fővonalát igen szépen meg lehet magyarázni, de azt, hogy Görgey mért foglalta el Budát, sokkal nehezebb! Lehet és valószínű, hogy Kossuth is akarta Budát. Díszes bevonulása a

visszafoglalt fővárosba feldíszített feleséggel és két fiával ezt látszik bizonyítani. Aztán itt van Görgeynek katonai becsvágya, mely nem bírt ellenállni a művészien vezetett ostrom csábításának.

— — — — — — — — — — — — —

A hadvezetést, azt hiszem, azért nevezzük művészetnek, mert az egyenlet, melyet meg kell oldania — a megoldás pillanatában —, több ismeretlent tartalmaz, mint amennyivel matematikánk dolgozni képes.

— — — — — — — — — — — — —

Más szerzők még szegényebbek, mikor eseményeket szeretnének magyarázni. Ezt ugyan nem írtam ki, de ha jól emlékszem, az egyik így docíroz·

1823. október 12-én a mágnástáblán „latinul Széchenyi sem tudott volna felszólalni, szólt tehát magyarul, az alsótábla nyelvén. Így lett egy fogyatkozásból forradalom".

Nos, én inkább azt mondanám: így lett érvek fogyatékosságából magyarázat. Mert ez a „forradalmi tett", a magyarul beszélés, már nagyon is korszerű követelmény volt. Olyannyira, hogy másnap, kevesebb sikerrel, már többen is utánozták. De vajon valóban nem tudott Széchenyi latinul? S ha nem tudott, nem tehette volna azt, amit előtte oly gyakran tettek magyar mágnástársai. hogy lefordíttatja beszédét egy latinul tudó emberével, és elmondja ékes latinsággal?... Tán ő volt az egyetlen mágnás, aki rosszul beszélt latinul? Azt hiszem. a mágnások közt latinul rendesen tudó alig volt. Jó latinságú ember az alsótábla táblabírói közt akadt — de éppen ők magyarul beszéltek. Na szóval: a szerző... Ugyanő írja körülbelül ezt:

„Kossuth nem kormányzói pályára készült. Ő való-

ban egy ideál nagyurat keresett a maga kancellistaságához. Wesselényi kibetegedett, Széchenyi elmarta; így jutott Batthyány Lajoshoz."

Valóban: egy szegénysorsú magyar köznemes, aligha készülhetett kormányzói pályára. Kormányzói, uralkodói pályára csak trónörökösök „készülnek", V. Ferdinándok, Ferenc Jóskák. Kossuth-féle kormányzókat a történelem farag kemény anyagból. Megint a szerző az, aki: a maga kancellistaságához keresett nagyurat. Széchenyit.

— — — — — — — — — — — — —

Úgy van. Szerintem minden történelmi szükségszerűség. De azért jó itt is vigyázni, nehogy oly túl könnyen menjen a magyarázat „mint a karikacsapás". Ha nagyon leegyszerűsítjük ezt a „szükségszerűséget", akkor szükségszerűen egy igen komplikált kátyúba kerülünk. Egy szabály van, akár előre nézünk, akár hátra: „A konkrét helyzet konkrét analízise."

— — — — — — — — — — — — —

Hogy én írjam meg jobban? Most megfogott! Csapdába csalt. Úgy vagyok én a történetírással, mint az irodalmi és műkritikusok, akik azért lettek kritikusok, mert se írni, se festeni nem tudtak. Ezt önök mondják, művészek, és nem merem állítani, hogy nincs igazuk. A költő kritikusát úgy kellene vizsgáztatni, hogy legalábbis a már ismert modorban írassanak vele szabályos verset. Viszont az absztrakt festőt meg úgy, hogy műve elfogadása előtt a bírálók szeme láttára fessen egy akadémikus, szabályos akttanulmányt.

Mit mondjak még? Nem lenne jobb, ha kipróbálnánk új szerzeményét, a magyar presszófőzőt?

Köszönöm! Nincs jobb az otthon főzött kávénál...

Lám mennyit beszéltünk a hídról, anélkül hogy definiáltuk volna.

Nos, a híd az, ami összeköt. Híd: a szó ember és ember közt. Állandó híd a szótár, mely két nyelvet kapcsol össze. Híd a tudomány. Lerombolhatatlan híd az ön mestersége: a zene. Híd a béke. Híd a békés együttélés — mely egyelőre még nagyon hasonlít egy pesti társbérlethez...

Mindez nagyon szimbolikus és szép, de sajnos, nagyon kétértelművé lesz, mikor a konkrét folyón átvivő hidat akadály zárja el, és a híd katonai objektum lesz, erődítmény, hídfő, ahonnan az út legsebezhetőbb részét védik. De sohasem a híd bűnös, csak bűnösen használják. Így van ez a tudománnyal is...

A hídra már a római birodalomnak szüksége volt, mikor a birodalom messze túlterjedt a Duna balpartján. Építettek is egyet délebbre a Dunán, melyet ott — ha jól tudom — Isternek neveztek. A Duna, az ta-

lán szláv neve a folyónak — Dvina: folyó, hömpölygő... A budai pasa — semmi kétség — itt szeretett volna hidat, főképp télvíz idején, mikor hónapokra megszakadt a közlekedés a két part között. De ugyanez a budai pasa nagyon örült, hogy nincs híd — és ha éppen nyár volt a hajóhidat is szétbontatta, a kompokat is felgyújtatta —, mikor övénél nagyobb ellenséges erők jöttét jelezték a túlpart felől. Ezt nevezem kétértelműségnek. A híd, a kapcsolat, csak győztes seregek és a végül győztes eszmék kívánsága...

Hídra már a kőkorszakbeli embernek is szüksége lehetett. Először még azt a ledőlt fatörzset használta, melyet a vihar vagy villám fektetett keresztbe a patakon. Ezen jutott át túlparti vadászterületére. De a vihardobta fa elkorhadt. Vagy még előbb elúszott a tavaszi áradás nagyvizén.

Mit tesz az ember, mikor a túlparti vadászterületet magáénak érzi? Nem várhat, míg a villám vagy vihar újra ledönt egy szálfát, pont ott, ahol neki kellene, és úgy, hogy a fa kifordult gyökere az egyik parton maradjon, és a koronája az ellenkező partra essen.

Ezért, kőbaltáját kézbe véve, leguggol a parton egy nagy fa tövébe, és vár, míg a szélzúgás megsúgja, hogy segít hátba lökni a nagy fát. És mikor a szél zúg, nekilát a fa megölésének. Kőbaltájának a szél segít leteperni az óriást; a ledőlt szálfa szolgává lesz. Négykézláb áll: lépj a hátamra. Az ember átmegy a legyőzött óriáson a víz felett. Az óriás kéz, a szétterpeszkedő ágak bütykös ujjai, magasan tartják a hidat, a víz nem éri el a győztes ember lábát...

Ez a fahíd őse. A kőhídé: a gázló sekélyebb részébe dobott kövek. Így követhetném a hídépítés történetét egész a Lánchídig és tovább. Most már az égitesteket kezdik összekötni különös hidak ...

Az ember mindig és mindenhol hidat akar — s csak néha az ellenkezőjét: szakadékot. De híd csak ott fog épülni, ahol a szándékon kívül erő is van, technikai felkészültség — kőbalta vagy vaskonstrukció és szükséglet, történelmi szükségszerűség. A szándék magában nem elég. Kit érdekel ma — egyes történetírókon kívül —, hogy Gróf Sándor Móric Széchenyi előtt, 1828-ban már hidakat nézeget. Következésképp Széchenyi nemcsak kimagasló jelenség. hanem a korszellem kifejezője is. Kimagasló — mert a hídépítés szándéka és a hídépítés tette közt igen nagy a távolság, legyünk aktuálisak: kozmikus a távolság.

De magyarázatunk attól még nem jut célhoz, ha kinyilatkoztatjuk: elérkezett a történelmi szükségszerűség, megépült a híd. Nem ilyen egyszerű a dolog. Az a bizonyos hajóhíd még elszolgált volna Pest és Buda közt pár évtizedig. Ha a szándék magában elégtelen is, nélküle mégse terem alkotás. Báró Kemény Zsigmond, aki elsőként akarta Széchenyit úgy magasba emelni, hogy reakciós voltát igyekezett bizonyítani, körülbelül így ír egy helyütt: „Mondották, a Lánchíd miatt igen sok hasznos vállalatot nyom háttérbe, s igen nagy, sőt káros áldozatokat kíván a nemzettől." Lám, lehet kétségeskedni: elérkezett-e a történelmi szükségszerűség pillanata? De Széchenyi nem várt, míg majd újabb fa esik keresztbe a patakon. És a hajó-

hidat is elégtelennek találta. Hidat akart, vasból és kőből valót, nagyszerűt. Elképzelése, szándéka helyességét, s a történelmi szükségszerűséget a híd megépülésének ténye bizonyítja.

Akarat és szükségszerűség. Bonyolult kölcsönhatásban erősítik, fokozzák egymást, és kegyetlen igazság, de egyetlen igazság, hogy csak megvalósult mű bizonyít.

És ezért tulajdonítok én egyforma jelentőséget a tervezőnek, az építőnek és az iniciátornak.

Hol folytassam? Mert ha már belementünk, akkor a történelmi szükségszerűségről és az iniciátor lényegéről is kell egyet-mást mondani.

— — — — — — — — — — — — — —

Legyen. Tehát az iniciátorról. Az iniciátor zsenialitását nehéz kötőféken elővezetni. A mi esetünkben — ha elfogadjuk, hogy igazában csak a mű bizonyít — akkor úgy látszik, hogy csak a két Clark a fontos. Tierney, aki tervezte, Adam, aki megépítette, és az Alagút hozzákapcsolásával tökéletessé tette.

Nem így van. Az iniciátor főfeladata a kellő helyzet és a kellő munkatársak kiválasztása. És még egy: a szerencse felhasználása, de úgy, hogy a szerencse elfordulásának veszélyét a minimumra korlátozza. Ebben hasonlít a hadvezérre. A zseniális hadvezér megszervezi a hadiszerencsét... Napóleont akkor hagyja el a hadiszerencse, mikor helytelenül számol — mint az oroszországi hadjáratban. Vagy mikor helyesen látott és mérlegelt körülmények közt — Waterloo előtt — tudatosan lemond a köztársasági demokraták, a jakobinusok segítségéről, és pusztán hadvezéri zsenialitásában bízva elveszti előbb zsenialitását, aztán a há-

borút, végül azt is, amiért a köztársaságiak segítségét nem akarta elfogadni: saját császárságát.

Az iniciátor tevékenysége kissé hasonlít a színházigazgatóéhoz vagy a lapszerkesztőéhez. Elsősorban nem szép színésznőkre, nem megnyerő modorú írókra van szükségük, hanem jó színészre és jó íróra. A szimpátia az később jön — ha jön.

Egyik Clark se volt rokonszenves egy nagyúrnak, mégis egyre barátibb kapcsolat alakult ki köztük és Széchenyi közt — már amennyire Széchenyi barát tudott lenni. — A Clarkok pedig akkor se hagyták cserben a hidat, mikor Széchenyi már nem volt, helyesebben: alig volt — s néha már megbánta, hogy hidat akart építeni...

Szinte kedvet érez az ember ezt is a szerencse helyes megszervezésének nevezni. Hiába akarod elhagyni a művet — a mű belédkapaszkodik, és nem enged... Széchenyi nem légvárakat épít, nem a Gogol-regény Manilovszkija, Manovszkija... nem emlékszem hogy hívják... Nemcsak megálmodta, mint valami ábrándozó lélek, hanem meg is szervezte az építést, úgy hogy az már akaratától függetlenül is haladt volna a megvalósítás felé... S ha a végén nem is volt már ott fizikai értelemben, mégis ő az, aki befejezte a művet. Annál tragikusabb, hogy sohasem mehetett át az elkészült hídon.

— — — — — — — — — — — — —

Nem tudom. Nem tudom, hogy olyan büntetés volt-e ez. mint Mózesé, aki nem léphetett Kánaán földjére. Itt nem volt Kánaán, ezt tudjuk. De Kánaán volt-e Kánaánban? Jobb, ha kételkedünk.

— — — — — — — — — — — — —

Nem volt Mózes. Mint ahogy nem volt Byron se, legnagyobb magyar se.

Mértéktelen volt ételben, italban, érzéki örömökben, irigységben. Még azt is irigyelte, hogy Wesselényi a pesti árvíz idején, élete kockáztatásával mentette az embereket — neki pedig éppen a gyomrával voltak vélt és képzelt bajai. Mértéktelen volt sok vállalt feladatában: azt hihetnénk, hogy az ilyen ember csupa mértéktelenség volt, vulkán és ki tudja, mi.

De nem egészen így van. Volt benne valami nagy mértéktartás is, ami jelentékennyé tette alakját. Egy követtársa emlékkönyvébe írta, és én bejegyeztem noteszomba... Aha! Megvan! Sajnos évszám nélkül. Ez bennünket, ugye, nem zavar... Tessék, idézem:

„Nem szeretni a hont nehéz, de túl szeretni könnyű"... Nehézkes mondat. A mértéktartás értelméről beszélő súlyos értelem. Akiben nincs mértéktartás, nem épít hidat.

Egy másik mondatot is találok itt: „Az önfenntartásunkért és függetlenségünkért ontott vér nem volt elég tiszta, mert egy elsatnyult osztály kiváltságaiért folyt, s nem az ország közszabadságáért. Azért boszszúért kiált; de nem hozhat áldást reánk."

Itt szerencsére hozzá írtam a napló dátumát: 1830. szeptem 27, közel-keleti utazása idején. Abban az időben, mikor azt írta, hogy milyen kutyakomédia volna, ha egy magyar nemes a botoztatás jogának elveszte feletti bánatában a Dunába vetné magát... Osztályhelyzeti kötöttség — ez természetes —, de a világoslátását még osztályhelyzete se tudja egészen meggátolni. És ezt látom én benne nagynak. Ingadozik. Persze. Ezt ő maga tudja a legjobban. Kétségei vannak;

egész élete csupa kétség. Csak a lelkiismeretlen embernek nincsenek kétségei.

— — — — — — — — — — — — —

Nem akarok valamit bizonyítani, bizonygatni még kevésbé. Legfeljebb azt, hogy mi minden fér meg egyetlen ember lelkében, agyában. Egy ötven éven át vezetett napló harminc regényre való anyagot ád, melynek mindegyike szétrepedne az anyag túlságos bőségétől. Az egyik szerző liberálist csinálna belőle, a másik arisztokratát, a harmadik forradalmárt vagy népboldogítót, a negyedik egy szinte — Káint, az ötödik az erkölcs gipszszobrát. Én, kérem, többek közt, azért vagyok idegenvezető, mert nem tudok regényt írni. Csak el tudom képzelni, mekkora veszély egy „megkonstruált" regényalak, ha az adatbőség ilyen örvényekbe sodorhatja a szerencsétlen szerzőt...

Főképp ha a szerző mindig és mindenáron zseniálisnak kívánja bemutatni a főalakot. A zsenialitás nem egyetlen tulajdonsága még a legzseniálisabb embernek sem. Viszont nem korlátoznám kutatásaimat emésztőszervek zavaraira, mint némely pszichológus, mert akkor a haruspexek szintjére süllyednék, sőt haruspexek alatti szintre.

— — — — — — — — — — — — —

Az iniciátor azért valahogy mégiscsak meddő lélek. De amikor organizátorrá lesz, és nemcsak elkezd, de véghez is visz, már nem az. Széchenyi nélkül nem jut el hozzánk se Tierney Clark, se Adam Clark. S nemcsak hogy nem jutnak el! Ők maguk se nőnek oly magasra, ha Széchenyi nem kertészkedik körülöttük. És Széchenyi nem volna Széchenyi, ha nem találná meg — hidat akarván építeni — sok közül való-

gatva ezt a két embert. Nincs híd történelmi szükségszerűség nélkül, de pusztán történelmi szükségszerűségből nem készült volna el már 1849-ben és ilyen nagyszerűen.

Evvel be is fejeztem. Búcsúzóul még egy mondatot...

— — — — — — — — — — — — — —

No jó! Benne vagyok. Tényleg hajnalodik, nem érdemes már lefeküdni... De nem lesz-e nehéz holnap így kialvatlanul repülőgépre ülni?

— — — — — — — — — — — — — —

Miattam ne aggódjék, én szabadnapos leszek. Három nap múlva jön egy nyugatnémet. Műtörténész... A romokat akarja megnézni. Milyen romokat? Talán azokat, amiket ő csinált? Félek, hogy valami szadista. Nemrég volt itt egy nyugatnémet fotóriporter. Felment a várba, kora hajnalban, mikor néptelenek az utcák, lefényképezte a Mátyás-templomot, melyet most restaurálnak. A restaurációhoz szükséges épületanyag a templom melletti téren fekszik; drótkerítéssel van körülvéve. Elég gyatra kerítés... A pasas a kerítéssel együtt fényképezte le a templomot, és ilyen címet adott a képnek: „A templom körül szögesdrót"... Képzelje el, ha egy ilyen pasast kapok...

— — — — — — — — — — — — — —

Nem akarok bókokat mondani. De bizony ritka az olyan „kliens", akivel én Clarkról és Széchenyiről kívánnék beszélni. Van nekünk Baedeker-mondókánk, méghozzá nem is rossz...

És nemsokára úgyis nyugalomba vonulok. Van egy kis vityillóm a Balatonnál.

— — — — — — — — — — — — — —

Ugyan! Könyvet írni? Emlékezéseket? Méhészkedni fogok, mert ahhoz értek.

— — — — — — — — — — — — — —

Megélek majd a nyugdíjamból. A termelőszövetkezetbe talán el-elnézek, és ha méhészkedni akarnak, lehet hogy hasznomat is vehetik ... Majd meglátjuk ... Még két évig leszek guide. Szóval legközelebb, mikor visszajön Magyarországba, még találkozunk ... Vegye a noteszét, s írja fel a címemet és a telefonszámot.

— — — — — — — — — — — — — —

Még egy fekete? Nem ártana ... Ha már nem leszek guide, felhagyok a kávézással. Mikor fogyóban az élet, az ember elkezd vele takarékoskodni. És nagy mérséklettel gondol fiatalsága szép bűneire.

— — — — — — — — — — — — — —

Azért érdekes az alkotás előélete, mert láttuk a kész hidat, melyet a gondolattól a testtéválásig nyomon követtünk gyarlón és sietve. Nézzük csak még egyszer a „tartópilléreket". Az első közjogi tett: hídadó, a nemesség „szűz vállára" kényszerített első teher, melyet a többi, a közadózás majd követ. Ez Széchenyi alapkoncepciója: a rendiség bástyája elé épített ostromló torony, ahonnan az első rést ütik. Mire elkészült a híd, meg is szűnt a köztehervisélést ostromló, tervezett funkciója. Már megdőlt a rendi alkotmány, hivatalosan megszűnt a jobbágyság is.

De csak mint ostromtorony avult el a híd. Mint technikai „csúcsteljesítmény" még évtizedekig példakép. Századunk elején a külföldi lexikonok is a pestbudai Lánchíd képét mutogatták a „Híd" címszó alatt. Ma már persze vannak jóval nagyobb hidak is. Ami

fél évszázad előtt, kis túlzással ugyan, világcsodájának számított, ma korántsem az.

De mióta a technikai rekordteljesítmény dicsősége lefoszlott róla, annál tisztábban látni maradandó szépségét. Hasznosság és szépség, kiszámítottság és intuíció, ritmus és anyag egymásbafonódottsága, egymás minőségében való feloldódása nagyszerű szintézise. Értelemnek, szellemnek anyagban való transfigurációja. Művészet.

A Hagia Sophia is, a konstantinápolyi, amikor Bizáncban felépült technikai „rekordot" jelentett. Nem volt ehhez fogható óriási kupola, sehol a világon. Évszázadokig tartotta a rekordot. Ám azóta épültek nagyobb, merészebb ívű kupolák is. Mégis, a nagy műremek, a Hagia Sophia maradt, ma is bámulatra kényszerítő, felülmúlhatatlan.

Így van — ezúttal „noha és ámbár" nélkül beszélek — ezzel a híddal is itt, ezen a folyón, itt ez ég alatt. Ha van örökkévalóság, akkor azt a művészet ritmusának matematikai tisztaságában találjuk. A művészet szabály és mérték; a nagy mű a végtelent fogja szabályba, rejtélyes és rejtélyesen érzékeny harmóniával. S a rejtély — megérthető rejtély.

— — — — — — — — — — — — —

Misztika? Sebaj. Akkor egyben Karl Marxot is a misztikusok közé sorozhatják. Mert Marx is errefelé célozgat egyszer, mikor arról ír, hogy azt bizony nem nehéz megállapítani, hogy az *Ilias* és *Odysseia* egy patriarkálisan kormányzott pásztornép világában keletkezett. A nehézség, írja, ott kezdődik, mikor azt kell megmagyarázni, hogy mitől maradtak mindmáig felülmúlhatatlan remekművek ezek az eposzok?...

Ez az „öregúr", akit nyugaton már — az ő bajuk — avittnak tartanak, és nem idéznek, s akit nálunk sokan idéznek ugyan, de nem mindig értenek, bizony ilyen dolgokat is mondott. És olyat is, amit egyenesen Tierney Clarkra vonatkoztathatunk. Ezt szó szerint idézem:

„A méh viaszsejtjeinek felépítésével nem egy építőmestert megszégyenít. De a legrosszabb építőmestert már eleve e méh fölé helyezi az, hogy a sejtet fejében már felépítette, mielőtt viaszból megépítené"...

Emlékszik? Széchenyi 1832. szeptember 15-én jár először Hammersmithben, és átad egy térképet. Október 3-án megkapja Tierney Clark rajzát. Előzetes vázlat — a híd pontos víziója. Talán Marx másképp dolgozott? Biztosra veszem, hogy akkor kezdte a tőke természetének minden részletét vizsgálni, mikor már tudta, milyen a tőke és a tőkésrendszer természete — egészében. Az indukció rejtett dedukció. Az indukció annak a heves és becsületes, immár tényekre alapozott bizonyítása magunk és a világ előtt, amit hittel és meggyőződéssel már eleve tudtunk. Amiben nem lehet hiba, amit kiemelhetünk burkából, mert minden részlet és tényadat csak jobban feltárja igazunkat.

— — — — — — — — — — — — —

Az szofisztika, amit ön mond. Emlékezzék pontosabban! Én azt mondtam némely történészről, hogy a régi keréknyomon álmosan, szundikálva kocognak hazafelé, ahova el akarnak jutni. Ugye, így mondtam?

Itt más folyamatról van szó! Éberen, mindenre figyelve megy valaki a töretlen úton. Melyről csak ő tudja, hogy út. Eddig elképzeléseiben ismerte csak mindazt, amit most pontosan és híven térképbe raj-

zol. Az ilyen utazó legfeljebb csak úgy tévedhet, mint Columbus. Ahelyett hogy Indiába jutna, kénytelen felfedezni Amerikát.

A zseniális művész, a zseniális tudós: látnok. Bár látnokságuk minősége nagyon különbözik... És Széchenyi is látnok. Az ő látnokságát az előrelátás hipertrófiájának neveztük — engedelmével, többesszámban beszélek... Széchenyit azonban a sok előrelátás összezavarta, kétségbeejtette.

— — — — — — — — — — — — —

Tierney Clarkot a látnokság erősíti, koncentrálja. Talán ő a legközönségesebb élőlény a három hídépítő közt, de a legkoncentráltabban zseniális. Úgy belehajrap a hídépítés szenvedélyébe, hogy meg sem tudja lazítani állkapcsát, míg a híd el nem készül. Csak akkor fárad el, mikor már kész. Ekkor viszont látni se akarja többé lelki zsákmányát... Ez is megesik... Bár halála előtt még mindig a híddal foglalkozik: kiadja építése történetét, a hídhoz készült rajzokkal...

Meggyűlölte szerelmét? Inkább az uralmat gyűlölte talán, mely Széchenyi nélkül avatta a hidat... De ha meggyűlölte volna? Előfordul, hogy a művész megtagadja legnagyobb alkotását, mert titokban úgy érzi, hogy még nagyobbra futotta volna erejéből. Irigyli a műre fordított, eltékozoltnak vélt erőt... Nem normális dolog ez, de semmi okunk a józanon számító Clark William Tierney urat, a polgári sznobot — és látó látnokot — képtelennek tartani efféle érzelmi logikátlanságra...

Érzelmi logikátlanság, állkapocs, lelki zsákmány... Ajjaj!... Elfáradtam... Mert különben még vitatkoznám kissé Marxszal is. Tudniillik én, aki nem-

sokára megtérek leendő méheimhez, sokkal jobb véleménnyel vagyok a méhek szellemi képességeiről, mint ő...

— — — — — — — — — — — — — —

Lepihenni? Szó sincs róla. Segíthetek csomagolni?

— — — — — — — — — — — — — —

Ne felejtse el: a repülőjegyet a felöltője szivarzsebébe dugta. Hogy ne ott a repülőtéren kelljen majd keresni! Mert az utolsó percben az ember mindenre emlékszik, csak arra nem, amire kellene. Vigyázni kell!

— — — — — — — — — — — — — —

Például erre a jegyre is, és arra, amelyek az életre érvényes. Mert tudni kell, hogy Allnoch mérnökkari ezredes és Herostratos utódai is még itt élnek közöttünk...

— — — — — — — — — — — — — —

Hm. Én?... Úgy hozta a sors, hogy már elmúltam hatvanéves, mikor először ültem repülőgépen, noha már kisfiú koromban láttam repülni Blériot-t, a mátyásföldi nagy mezőn.

Hatvanéves fejjel láttam, milyen szép a magasból egy város, egy falu, facsoport, a hegyek torzonborz haja, folyók szalagja, patakok, utak, tavak, melyek úgy csillannak, mint kis tükör a napfénnyel játszó gyerek kezében. A vegyi gyárak jódsárga füstje is szép a magasból és a csorda verte por is az égi felhők földi testvére. Mégis megtörtént. hogy a repülő emberek ujja meg tudta nyomni a kis gombot: stop, élet!

— — — — — — — — — — — — — —

Egyelőre sok minden van még, ami nem rossz álom, hanem rossz valóság... Vigyázni kell a hídjainkra...

Rettenthetetlenül és bízón kell féltenünk őket. Ahá! Most jutott eszembe, hogy Manilov a neve annak a gogoli figurának, akit említettem, de nem emlékeztem rá pontosan. Az ember bedob agyába egy kérdést, s a gépezet csendesen dolgozik. És néha egy, néha két, vagy három nap múlva — mint valami résen — kiugrik a felelet. Most sietett a gép. Talán mert tudta, hogy ön elutazik? Manilov...

— — — — — — — — — — — — —

Hallom az autót... Igen, önért jött. Megállt a bejárat előtt... Kikísérem Ferihegyre.

Vége

A KÖNYVBEN SZEREPLŐ IDEGEN NYELVŰ SZÖVEGEK FORDÍTÁSA

1. a kacér szépség.
2. Úgy örülök, hogy láthatom önt, ön még egészen gyermek volt... Gondolom, körülbelül négy éve, mikor legutoljára láttam.
3. Bizonyos vagyok benne, hogy itt nagyon fogják szeretni önt, mert nem félnek öntől.
4. Uraim, önök tévednek...
5. Az én nevem is Karolina, és nagyon örülök neki, mert biztos vagyok benne, hogy nem fog elfeledni...
6. *A párbeszéd francia mondatai:*
   Önnek nincsenek elvei. — Nagyon könnyelmű, jószívű. — Nagyon szellemes és elég sokat olvasott életében. — Tapasztalata nem sok. — Tehetsége van az emberek mulattatására, és kellemesen ad elő mindent. — Nemigen tud ragaszkodni, és mindig szerelmes lesz, de igen gyakran váltogatja szerelme tárgyát.
7. Ha megismerkedett a sógorommal, akkor aztán meglesz a lehetőség arra, hogy mindennap találkozzunk.
8. Kötelességünk küzdeni a hazáért, bármilyen kezekbe kerüljön is a hatalom.
9. A németek sokat írnak
   a franciák sokat beszélnek
   az angolok sokat tesznek.
10. Többek közt Esterházy N. kért, hogy ajándékoznám

neki két agaramat... küldje el őket haladéktalanul Pozsonyba, gróf Esterházy Károly házába, ahol a házmesternek kell átadni. Gondoskodjon erről szabályos módon. Ne valami paraszt vigye őket rongyos gatyában, amitől a fiatalasszony megijedhetne, hanem egy rendes ember, aki nem hoz ránk szégyent.

11. Higgye el nekem, még mindig jobb, mintha ön itt marad.
12. Napóleon császár Lady Hollandnak nagyrabecsülése és megelégedése jeléül.
13. Adva VI. Pius pápa által, Tolentino 1797.
14. Gróf Andrássy Gyula és gróf Széchenyi István által W. T. Clark C. E.-nek feltett kérdések a feleletekkel együtt, 1832. szeptember 15.
15. Ha tudtam volna, hogy van lehetőség önnel a kontinensen találkozni, párszáz mérföldet is megtettem volna, hogy találkozzunk.
16. Például maga és a megfelelő személyek nagyon le vannak kötve... hogy szegény Magyarországnak szentelje képességeit.
17. Az esetben, ha egyenesen a bárónak ír, ne mondjon affélét, hogy nem tudja: vajon az ilyen nyílású ív megfelel-e minden követelménynek, mivel ez újfajta dolog stb. Az ilyen és hasonló szavak csak eszközt szolgáltatnak ellenfeleinknek, hogy teljesen fölénk kerekedjenek.
18. E szerencsés esemény kapcsán aligha érezhetne valaki melegebb együttérzést, mint én, ki annyiszor voltam tanúja hercegséged házi boldogságának, és aki ebben a drága gyermekben a gyengéd és szerencsés kötelékek megerősödését látja...
engem sokszor ért a szerencse, hogy a legélesebb eszű és legszeretetreméltóbb államférfi közelében élhettem, s ha valaki, úgy én képes voltam méltányolni hercegséged atyai és bölcs szándékait.

Mint szívből jövő érzésem csekély bizonyítékát, bátorkodom néhány apróságot, melyet itt a divat és frivolság hazajában annyi ízléssel készítenek, a kegyelmes hercegnő-asszony és az ő kedves hercegnője számára csináltatni.

19. Gyerünk, fiaim!
20. Ez nem tetszik nekem.
21. Jó napot, polgártárs!
22. Köszönöm, bájos polgártársnő.
23. Kérlek, ne vedd el a trónomat.
24. Az olasz hadsereg megsemmisitve — a magyar nemzetet kiirtják.
25. Nem tudni, mi értelme volt.
26. Ez egy kedves magyar férfi, akinek lehetetlen kimondani a nevét.

TARTALOM

Sightseeing 5

Első vázlat egy arcképhez 17

Széchenyi Londona 1815-ben 30

Gaslight és Eau de Rasumoffsky 43

Keleti intermezzo 54

Az aulikus gróf és az erdélyi bölény 60

Hammersmith 79

Az alkotó 94

A naplóíró és a naplóírás 107

Őszinteség és pénzügyek nagyúri körökben 124

Kik és hogyan 137

A híd emelkedik, Széchenyi hanyatlik 159

1848 184

1849 208

Szümpozion 216

Szümpozion folytatása 231

Szümpozion befejezése 240

© *Lengyel József, 1960*

60.2802 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3.
Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató
Felelős kiadó a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Szabó József
Műszaki vezető: Jánosa István
Képszerkesztő: Loránt Péterné
Műszaki szerkesztő: Pólya Lajosné
A címlap és kötésterv Würtz Ádám munkája
Ez a könyv az MSZ 4601—59 és 5602—55 szabványok szerint készült
Megjelent 4600 példányban, 13 (A/5) ív terjedelemben
16 db műmellékletel

A fiatal Széchenyi István. Johann Ender vízfestménye. 1818.

Tierney William Clark. Barabás Miklós kőrajza, 1849.
Történelmi Képcsarnok.

Adam Clark. Barabás Miklós kőrajza, 1840.
Történelmi Képcsarnok.

Wesselényi Miklós. Barabás Miklós kőrajza, 1838.
Történelmi Képcsarnok.

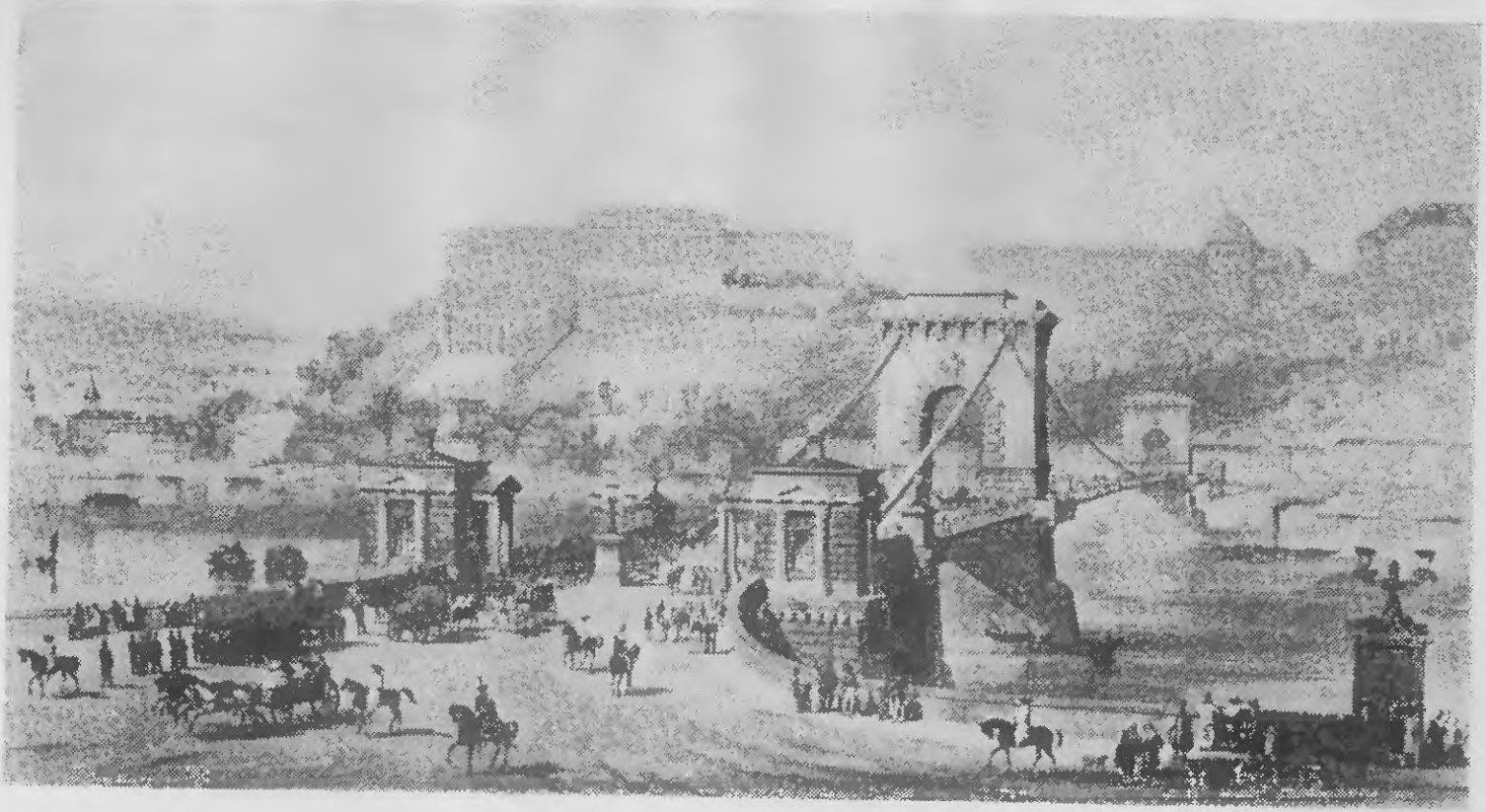

A Lánchíd terve 1840-ből. Tierney William Clark rajza után kőre rajzolta George Hawkins, London, 1840.
Történelmi Képcsarnok.

Kossuth Lajos. Franz Eybl kőrajza, 1841.
Történelmi Képcsarnok.

Magyar Munkások a dernői vasgyárban. Döbrentei István ceruzarajza. Történelmi Képcsarnok.

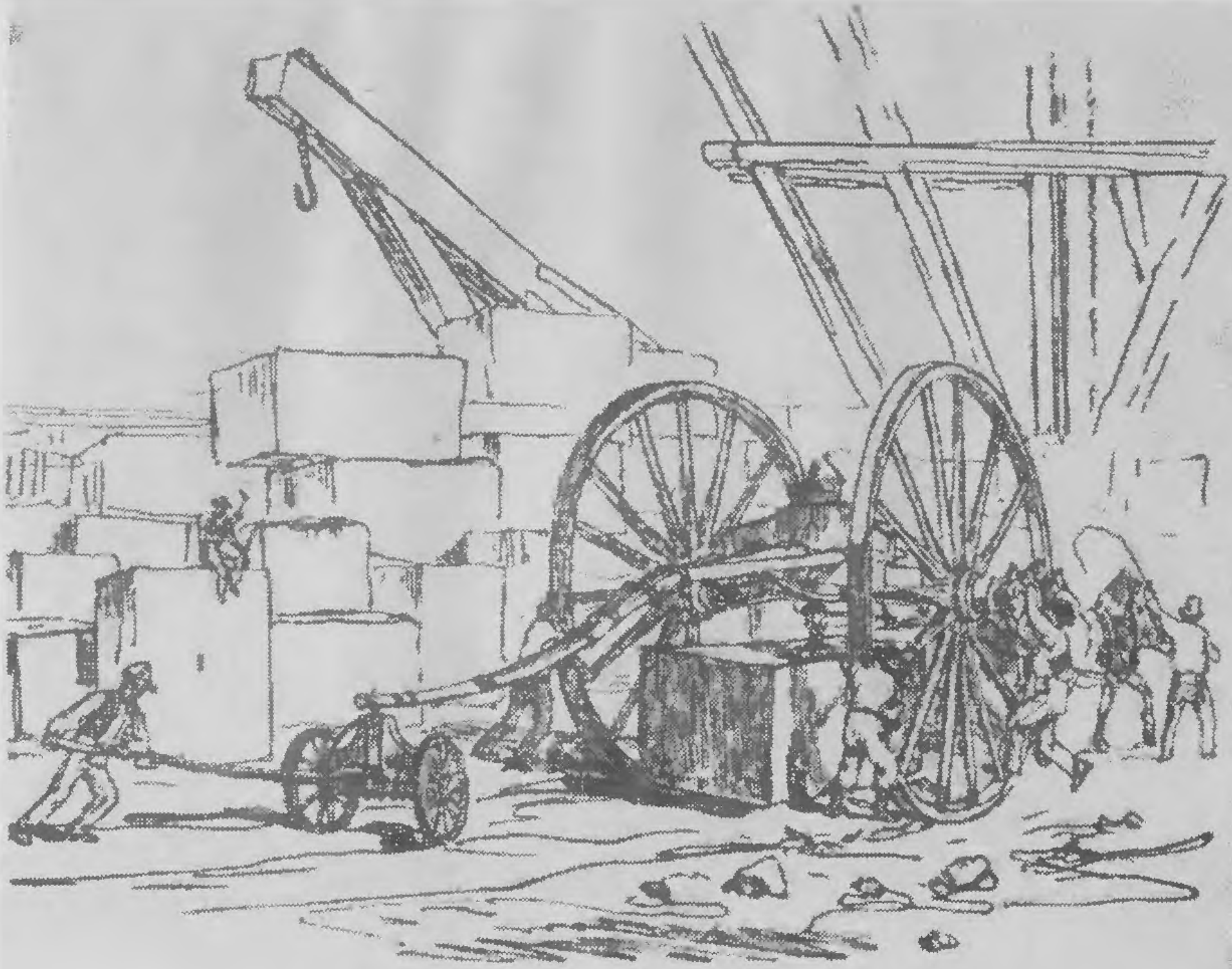

Közmunkák és állványozás a Lánchídon. Barabás Miklós tollrajza. Történelmi Képcsarnok.

Széchenyi István 1842-ben. Franz Eybl kőrajza, 1842.
Történelmi Képcsarnok.

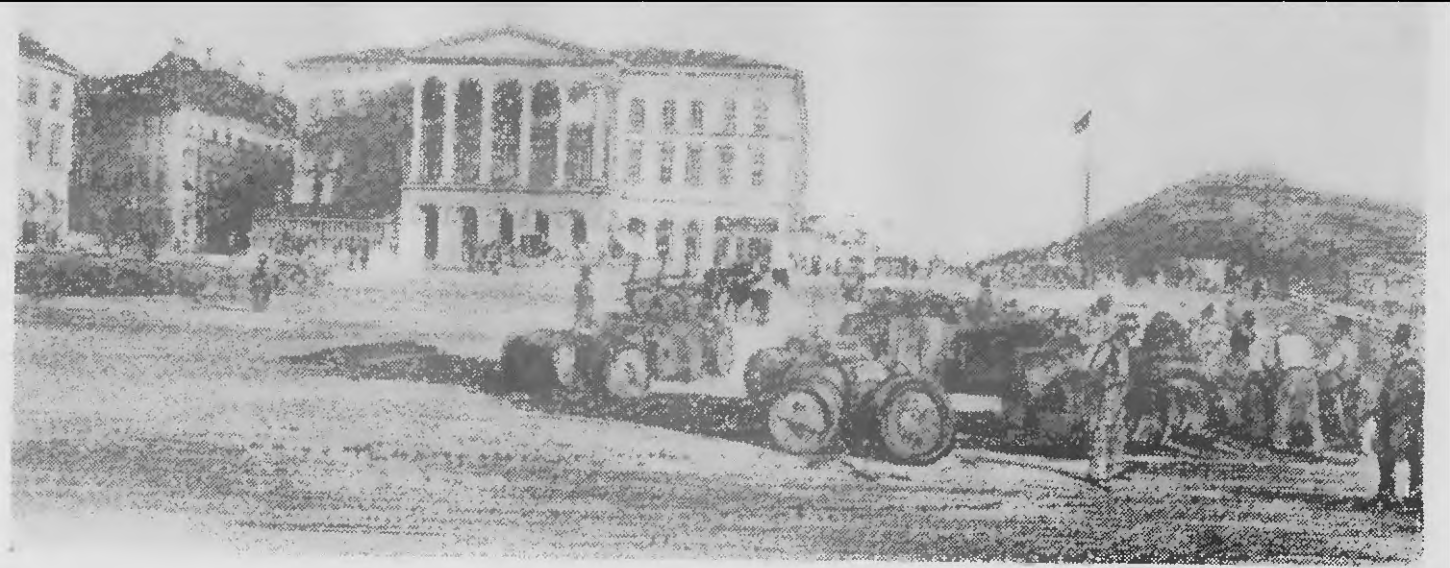

Kirakodótér, szemben a Lloyd palota. Emeletén Széchenyi is lakott egy ideig. Balra a Diana ház, Széchenyi régebbi (1827—1832) lakhelye. Rudolf Alt rajza. Történelmi Képcsarnok.

Széchenyi István fiával a Dunán. Sterio Károly színes kőrajza.
Történelmi Képcsarnok.

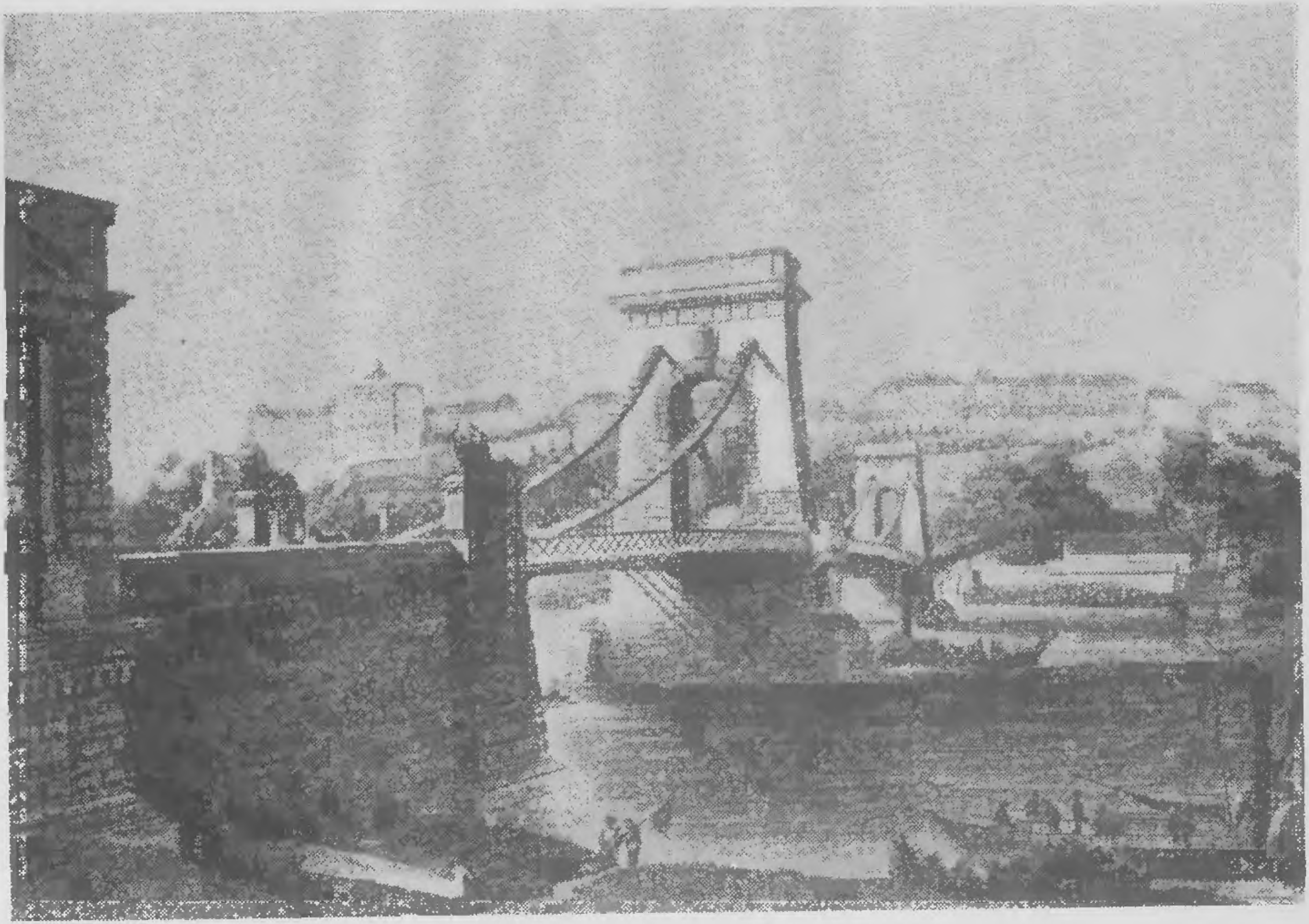

A Lánchíd pesti feljárója, 1856. Ludwig Rohbock rajza, Kurcz acélmetszete.

Az Alagút bejárata, 1856. Ludwig Rohbock rajza, Kurcz acélmetszete.

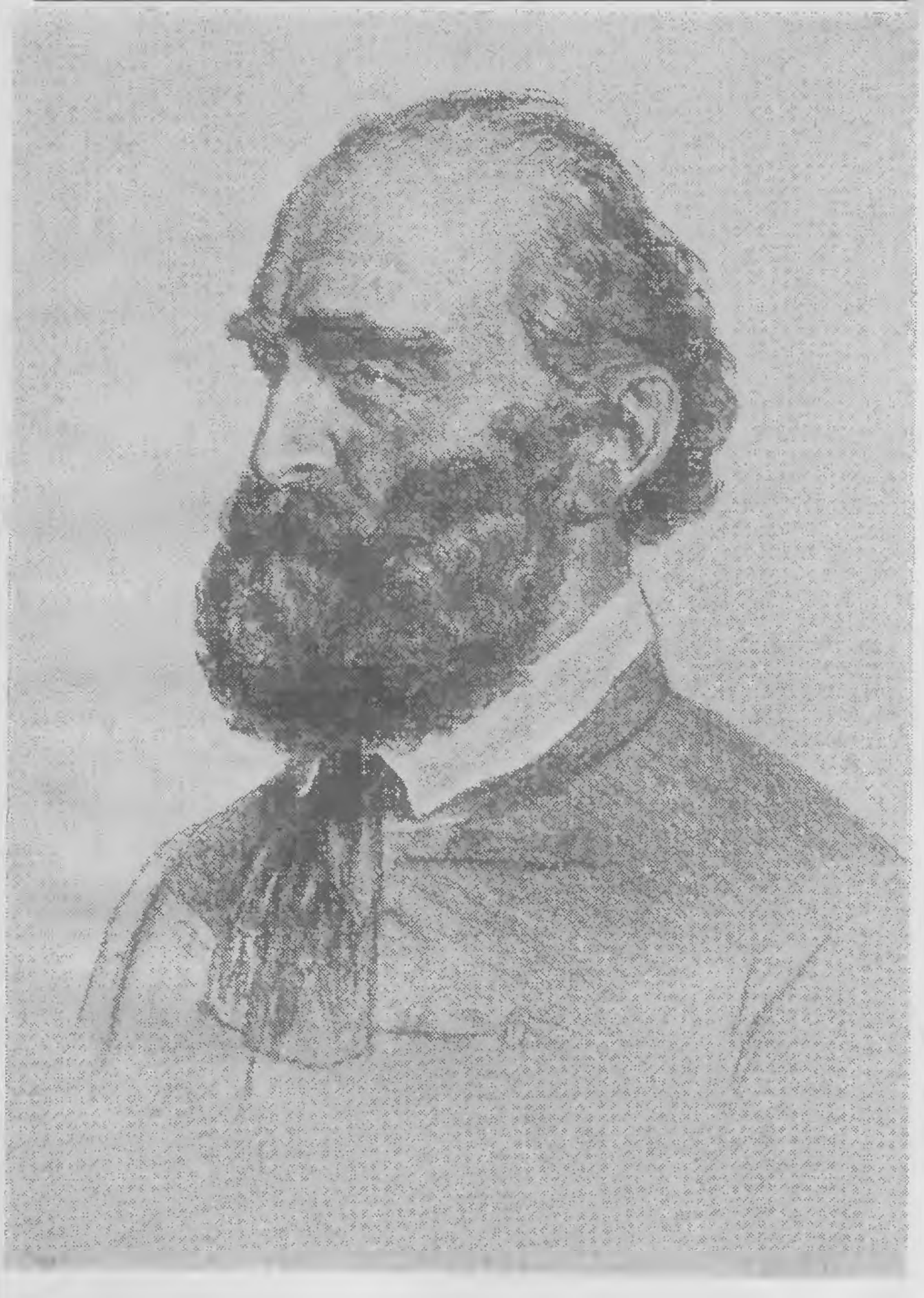

Széchenyi István 1860-ban. Hans Gasser osztrák művész szobra után kőre rajzolta Josef Kriehuber. Történelmi Képcsarnok.

A fasiszták által felrobbantott Lánchíd 1945-ben, MTI Foto

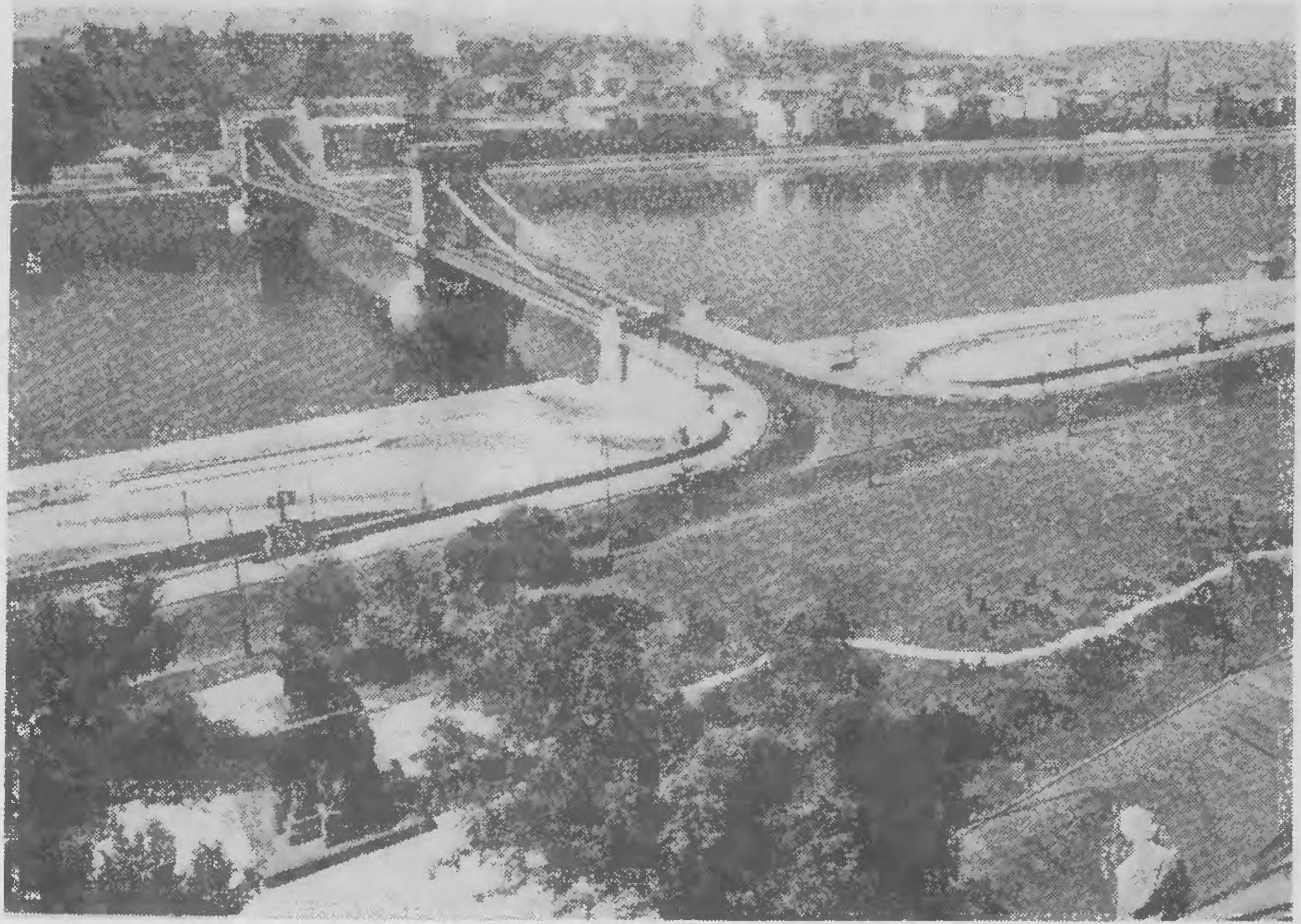

A Lánchíd ma. MTI Foto